

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BÖLÜMÜ ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

AZERBAYCAN HANLIKLARI VE GÜLİSTAN-TÜRKMENÇAY
ANTLAŞMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ

BURSA – 2014

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BÖLÜMÜ ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

AZERBAYCAN HANLIKLARI VE GÜLİSTAN-TÜRKMENÇAY
ANTLAŞMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ

Hazırlayan
Dadaş MUTALLİMOV

BURSA – 2014

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

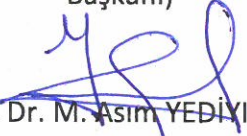
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı'ndan **701122007** numaralı **Dadaş Mutallimov**'un hazırladığı 'AZERBAJYCAN HANLIKLARI VE GÜLİSTAN-TÜRKMENÇAY ANTLAŞMALARI' konulu **Yüksek Lisans Tezi** ile ilgili savunma sınavı, **17/07/2014** günü **10:00 - 11:30** saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının **başarılı/başarısız** olduğuna **oybirliği/oy çaldığı** ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu

Başkanı)

Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

İlahiyat Fakültesi

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Üye

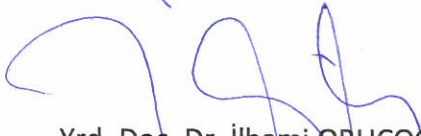
Doç. Dr. A. İhsan KARATAŞ

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

İlahiyat Fakültesi

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Üye

Yrd. Doç. Dr. İlhami ORUÇOĞLU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

İlahiyat Fakültesi

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Anabilim Dalı

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

17/07/2014

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Dadaş Mutallimov
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı : İslam Tarihi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : X + 82
Mezuniyet Tarihi : ... / ... / 20...
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ

Bilindiği üzere Nadir Şah'ın ölümünden sonra Azerbaycan'da hanlıklar dönemi başlamıştır. 19. yüzyılın başlarında tam manasıyla bir hâkimiyet mücadelesine sahne olan Azerbaycan coğrafyasında, gücünü kaybetmeye başlayan İran'la, bölgeyi ele geçirmeye çalışan Rusya uzun sürecek bir mücadelenin içine girmişlerdir. Azerbaycan'da siyasi bir birliğin olmaması Rusya'nın bölgedeki hedeflerini gerçekleştirmesini kolaylaştırmıştır. Bunu da “*böl ve yönet*” politikasıyla sağlamıştır.

Azerbaycan coğrafyasına hâkim olmak için Rusya ve İran arasında 1804'de başlayan mücadele, 1828 yılında Türkmençay Antlaşması'nın imzalanmasıyla yeni bir döneme girmiştir. Kanaatimizce, bugün bölgede yaşanan birçok sorunun temelinde işte bu Türkmençay anlaşması yatmaktadır. Nitekim bu anlaşmayla Azerbaycan toprakları ikiye bölünmüştü.

Öte yandan bu bölünmenin yanında dikkat çeken önemli sorunlardan birisi de her gün biraz daha çözümsüz bir hal alan Ermenistan sorunudur. Zira Rusya, 1828 Türkmençay Antlaşması'nın 15. maddesine dayanarak, İran, Osmanlı Devleti ve kendi kontrolünde-

ki topraklarda yaşayan Ermenileri, sistemli bir şekilde Güney Kafkasya'ya göç ettirmiştir. Bu planlı hareket neticesinde bölgede yapay bir Ermeni devletinin temelleri atılmıştır. Böylelikle bu coğrafyada kendisine güvenilir Hıristiyan bir mtfevik bulma arayışında olan Ruslar, bölgeye Ermenilerin yerleştirilmesi neticesinde bu amaçlarına ulaşmışlardır.

Anahtar Kelime: Azerbaycan, Rusya, İnan, Osmanlı Devleti, Türkmençay Antlaşması ve Ermeniler.

ABSTRACT

Name and Surname : Dadash Mutallimov
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : History of Islam and Islamic Arts
Branch : History of Islam
Degree Awarded : Master
Page Number : X + 82
Degree Date : .... / .... / 20.....
Supervisor : Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ

As already known the federative structure in Azerbaijan has begun after the death of Nadir Shah. In the early 19th century there started a long lasting struggle in the lands of Azerbaijan between Iran -that was losing power at the time- and Russia. The lack of a unitary structure had been helpful for Russia to realize her objects in that territory.

This situation was a classical extension of “divide and rule” mentality and for the present it can be count as a meaningful example to be learned from. The affects of Türkmençay settlement -which was signed in 1828- on the present has been a consequence of the rivalry between Russia and Iran which started in 1804. And it defines the main source of the problems that the territory is experiencing nowadays.

Beside these conflictions one of the most important problems in the area was Armenia. Depending on the 15th article of the 1828 Türkmençay settlement the Russian government had systematically forced the Armenians living both in Iran and Ottoman Empire to move to South Caucasus. Following this well- organized plan, the foundations of an artificial Armenia was laid. It was the realization of Russia’s political objective who was in need for a Christian ally in the region.

Keywords: Azerbaijan, Russia, Iran, Ottoman Empire, Türkmençay settlement and Armenians.

ÖNSÖZ

*“Azerbaycan yüreğimde bir şah damardır.
Ben Yakup gibiyim uzun yıllardır
Orda Yusuf’umun kokusu vardır.
Ve hasreti gönlümde büyük Türkistan kadardır”.*
(Yavuz Bülent Bakiler)

Azerbaycan stratejik açıdan önemli bir bölge olup, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney eksenlerinde çok önemli bir geçiş noktasıdır. Doğudan Çin ve Asya’dan başlayıp batıdan Avrupa ve Akdeniz’e kadar uzanan tarihi ‘İpek Yolu’ da bu topraklardan geçmektedir. Azerbaycan en önemli özelliği birçok farklı etnik gurubu içerisinde barındırmasıdır. Dini yapı olarak da sahip olduğu çeşitlilik bölgeye farklı bir ayrıcalık katmaktadır. Stratejik öneminden dolayı bölge tarih boyunca Hunlar, Araplar, Bizans, Moğollar, Osmanlı, İran ve Rusya gibi yükselen büyük güçlerin sürekli ilgi odağı olmuştur. Bu ilgiden dolayı Azerbaycan; etnik, kültürel ve politik anlamda derinden etkilenmiş ve şekillenmiştir.

Osmanlı-Azerbaycan ilişkileri tarih sürecinde akılcı, gerçekçi, kalıcı barış ve istikrarı sağlama için dostane olarak sürdürülmüştür. Bu çalışma bize iki devlet arasında derin kopmaz bağlar olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Tez çalışmam süresince her türlü yardımı benden esirgemeyen ve bana bu konuyu vererek kendimi geliştirmeme imkân sağlayan, danışman hocam Prof. Dr. M. Asım YE-DİYILDIZ’a;

Çalışmamın yazım sürecince her türlü desteği veren değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. İlhami ORUCOĞLU ve Doç. Dr. Barış ÖZDAL ile İslam Tarihi ve Sanatları bölümünün diğer hocalarına ve Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışanlarına;

Tezimin hazırlanması sırasında beni cesaretlendiren ve manevi destek sağlayan değerli arkadaşlarım Aliya ŞARAFULİNOVA, İslam MUSAYEV’e, teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışmayı, yetiştirmemde emeği geçen ve benden maddi, manevi hiçbir desteği esirgemeyen aileme ithaf ediyorum.

Dadaş MUTALLİMOV

BURSA 2014

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
B. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	2
C. ARAŞTIRMANIN METODU	3

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN TARİHİ VE KURULUŞU

A. AZERBAYCAN'IN KISA TARİHÇESİ.....	5
1. Milattan Önce	5
2. Azerbaycan İsminin Ortaya Çıkışı	6
3. Türklerin Bu Topraklara Yerleşmesi	12
B. COĞRAFİ DURUM	13
C. AZERBAYCAN'DA DİNİ DURUM	14
D. ETNİK YAPI	16
E. SİYASİ YAPI.....	20
F. EKONOMİK DURUM.....	22
1. Tarım Sektörü.....	25
2. Sanayi Sektörü.....	25

3. Madencilik ve Enerji Sektörü	26
4. Dış Ticaret	27
G. KÜLTÜREL YAPI	28

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA HANLIKLAR DEVRİ

A. AZERBAYCAN'DA HANLIKLARIN KURULUŞU	33
1. Karabağ Hanlığı.....	34
2. Gence Hanlığı.....	35
3. Şeki Hanlığı	36
4. Kuba Hanlığı	38
5. Bakü Hanlığı.....	39
6. İrevan Hanlığı.....	40
7. Şirvan Hanlığı.....	41
8. Talış (Lenkeran) Hanlığı	41
B. AZERBAYCAN HANLIKLARININ OSMANLI DEVLETİ İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ	42
C. 1828-1829 OSMANLI-RUS HARBİ VE RUSLARIN KAFKASYA'YA YERLEŞMELERİNDE BU HARBİN ETKİLERİ	48
D. GÜLİSTAN ANTLAŞMASI	50
E. RUSLARIN İŞGALİ VE TÜRKMENÇAY ANTLAŞMASI	52
F. EDİRNE ANTLAŞMASI	56
1. Ermenileri Azerbaycan Topraklarına İskân Siyaseti.....	60
2. İran Ermenilerinin Rusya'ya Tehciri.....	63
3. Ermenistan'ın Sınır Bölge Olarak Kuruluşu	65
SONUÇ	67
KAYNAKLAR.....	71
EKLER	79
ÖZGEÇMİŞ	82

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.g.md.	: Adı geçen madde
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev	: Çeviren
M.Ö.	: Milattan Önce
M. S.	: Milattan Sonra
s.	: Sayfa
s.	: Stranica
ss.	: Sayfadan sayfaya
T.	: Tom (cilt)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ABD	: Amerika Birleşmiş Devletleri
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Tez çalışmamın konusu; Azerbaycan bölgesinin jeopolitik önemi, stratejik konumu ile etnik, coğrafi, tarihi, kültürel, politik, yapısını incelemektir. 19. asırda bağımsızlık uğrunda mücadele eden Azerbaycan hanlarının iç çekişmeleri ve bu topraklarda Rusya ve İran gibi sömürgeci devletlerle mücadelesini ortaya koymaktır. Bu bağlamda ayrıca çekişmeler içindeki bölgeye sınır, Osmanlı'ya etkileri ve yansımalarını tespit etmek ve Osmanlı'nın Azerbaycan'a yönelik politikalarını ortaya koymaktır.

Bilindiği üzere Azerbaycanlılar, Anadolu Türklerinden sonra dünyanın ikinci büyük Türk halkıdır. Azerbaycan halkı; Azerbaycan Cumhuriyeti (Kuzey Azerbaycan) ve Güney Azerbaycan (İran İslam Cumhuriyeti kuzeybatı eyaletleri) en eski yerli halktır. Azerbaycanlılar Altay halkları Türk grubunun Oğuz koluna mensupturlar. Kendilerini Azerbaycanlı olarak adlandırırlar. Çeşitli tarihi dönemlerde Türk, Azerbaycan Türkleri veya Kafkas Tatarları, Azeri Tatarları olarak da isimlendirilmişlerdir. Güney Azerbaycan'da ve İran'ın başka bölgelerinde yaşayan Azeriler haricinde de kendilerini Türk olarak adlandırırlar. Azerbaycanlılar Altay dil ailesi Türk grubunun Oğuz koluna mensup olan Azerbaycan dilinde konuşmaktadırlar.

Azerbaycan topraklarını işgal etmeye ve burada takviyeye çalışan büyük devletlerin (İran-Ehemini devleti, İran-Sasani Devleti, Bizans İmparatorluğu, Arap hilafeti, Rusya İmparatorluğu, SSCB ve b.) Azerileri asimile uğratıp yok etmek istemişler. Kafkasya'ya Azerbaycanlılardan 'temizlemek' politikası sonucunda bu topraklar, daima takiplere, baskılara, sürgünlere, soykırımlara maruz kalmıştır.

XV-XVIII yüzyıllarda Doğu'nun geniş arazisi Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi ve Afşarlar, doğrudan Azerbaycan-Türk hanedanları tarafından yönetilmiştir. XVIII yüzyılın sonlarından itibaren İran'ı da Azerbaycan sülalesi olan Kaçarlar yönetmeye başlamışlardır. Bu önemli faktör Azerbaycan'ın iç ve dış ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Ayrıca Azerbaycanlıların askeri-siyasi etki alanını ve Azerbaycan halkının maddi ve manevi kültürünün gelişimine elverişli ortam yaratmıştır. XVIII yüzyılın ikinci yarısında ise Azerbay-

can küçük devletlere yani hanlıklara bölünmüş, ülkenin askeri-siyasi durgunluk dönemi başlamıştır.

Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) Antlaşmalarına göre Azerbaycan iki imparatorluk arasında paylaşılmıştır. Ülkenin kuzeyi (Kuzey Azerbaycan) Rusya'ya, güneyi (Güney Azerbaycan) ise İran'ın müstemlekesine geçirilmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan toprakları gibi Azerbaycan halkı da ikiye bölünmüştür. Sonuçta Azerbaycan halkının kuzeyde Ruslaştırılması, güneyde ise Farslaştırılmasına yönelik politika ileri sürülmüştür. Rus İmparatorluğu Türkmençay Antlaşması'ndan (1828) sonra doğuya doğru daha da ilerlemek, sıcak denizlere inmek için Azerbaycanlıları Kafkasya'dan çıkartma politikası yürütmeye başlamıştır. Öncelikle Azerbaycan'da Hıristiyanlığı yaymak ve çoğaltmak için ülkenin Hıristiyan-Alban nüfusunu kullanmıştır. Böylece, Güney Kafkasya'da, Hıristiyan faktörünü yeniden ortaya çıkarmıştır. Rusya'dan Azerbaycan topraklarına Hıristiyan nüfusun getirilmesine gayret gösterilmiştir. İlk zamanlar bu siyaset başarısız olmuştur. Daha sonra Azerbaycan topraklarına, özellikle Karabağ'ın dağlık bölgelerine, eski Erivan ve Nahçıvan hanlıklarının topraklarına komşu ülkelerden Ermeni nüfusu aktarılmıştır. Osmanlı ve İran ile komşu olan Batı Azerbaycan topraklarında, Erivan ve Nahçıvan hanlıklarının arazisinde "Ermeni vilayeti" oluşturulmuştur (1829).

Bu uygulama ile Azerbaycan topraklarında Ermeni devletinin temeli atılmıştır. Rusya, 1836 yılında ise bağımsız Alban Kilisesi'ni iptal ederek, Ermeni Gregoryen Kilisesi kontrolüne vermiştir. Böylece Hıristiyan Albanların Gregoryenleşmesine ve Ermenileştirmesine daha elverişli bir ortam oluşturulmuştur. Rus İmparatorluğu'nun bilinçli olarak gerçekleştirdiği bu olaylar sonucunda Ermenilerin Azerbaycan'a karşı yeni toprak iddialarının temeli atılmıştır.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI

Yukarıda genel çerçevede çizilen esaslar dâhilinde, bu çalışmanın amacı:

- 19. Yüzyılda Rusya ve İran siyasetinin en büyük ilgi odaklarından birisini Azerbaycan Hanlıklarının teşkil ettiğini göstermek;
- Osmanlı'nın Azerbaycan ile olan ilişkilerini karşılıklı olarak ortaya koymak;

- Azerbaycan'da yürütülecek etnik ve nüfuz mücadelesinin etkilerini ve yansımalarını bildirmek;
- Bu topraklarda yeni devlet kurma politikalarını tespit etmektir.

C. ARAŞTIRMANIN METODU

Çalışmada, Azerbaycan tarihi, Rus tarih ve Türk tarihi kitaplarının taranmış ve konu ile ilgili makale ve tez çalışmaları da yeteri kadar incelenmiştir. Böylece bu konu hakkında gerekli malumat toplanmıştır. Konuda ncelikle Azerbaycan'ın genel tarihi ve bu güne kadar dayanan etnik, ekonomik, siyasi ve kültürel yapısı bazen çok kısa bazen ise tafsilatlı verilmiştir. Bununla birlikte kaynaklara dayanarak çalışmanın ana bahsi olan Türkmençay ve Gülistan Antlaşmaları sebep-sonuç ilişkileri içerisinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışma, giriş, metin (iki bölüm), sonuç ve eklerden oluşmaktadır. Birinci bölüm Azerbaycan bölgesinin tanıtımı ve isminin ortaya çıkması, tarihi geçmişi, etnik, demografik, dil, din ve siyasi yapısı ile stratejik önemi ile ilgili bilgileri içermektedir. İkinci bölümde Azerbaycan Hanlıklar dönemi ve Hanlıklarla bağlı kısa ve öz bilgiler aktarıldıktan sonra Antlaşmalara gidilen süreç, İnan-Rusya Savaşı ve Rusya-Osmanlı Savaşı ile ilgili bilgiler verilmektedir. Türkmençay ve Gülistan Antlaşmaları, sonuç olarak Edirne Antlaşması ve Azerbaycan topraklarına Ermeni güçleriyle bağlı bilgilere yine bu bölümde yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN TARİHİ VE KURULUŞU

A. AZERBAJCAN'IN KISA TARİHÇESİ

1. Milattan Önce

M.Ö. 3000 yılının ikinci yarısında insanların Azerbaycan coğrafyasında toplu olarak yaşamaya başladığı bilinmektedir. Urmiye Gölü çevresinde Sümerler ile komşu olarak yaşayan Kutiler, bu bölgelerde ilk meskûn toplum olarak kabul edilmektedir. M.Ö. 2000-1000 yılları arasındaki dönemde ise bu topraklarda Kimmerlerin, İskitlerin, Massagetlerin ve Kaspilerin (Hazarlar) yaşadığı görülmektedir. Azerbaycan coğrafyasında M.Ö. 9-7 yüzyıllarda Aras Nehrinin güneyi boyunca uzanan topraklarda Manna Devleti'nin hâkimiyeti görülmektedir. Manna Devleti'nin merkezi Urmiye Gölü'nün güneyindeki antik İzutu'dur. Manna Devleti M.Ö. 8. yüzyılda ünlü hükümdarları İranzu ve Aza'nın yönetiminde en parlak dönemini yaşamıştır. Devletin sınırları Urmiye Gölünün güneyinden Kızılözen Çayına kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Mezopotamya'da Asur, daha kuzeyde ise Urartuların hâkimiyet dönemi yaşanmaktaydı.¹ Azerbaycan coğrafyasının büyük bölümüne hâkim olan Manna Devleti uzun yıllar Urartu ve Asurlular ile yapılan savaşlar sonucu zayıflayarak dağılma sürecine girerken Manna Devleti arazilerinde M.Ö. 6. yüzyılın sonlarında Midya Devletinin kurulduğu görülmektedir. Midya'lılar bölgede ünlü hükümdarları Astiag zamanında en parlak dönemlerini yaşamışlardır.²

M.Ö. 5. yüzyılın başlarından itibaren Arasın güney bölgesinde Fars Ehemenilerin hâkimiyeti başlamıştır. Ehemeni hükümdarı II. Kuruş bütün Fars kabilelerinin birleştirerek Midyalılara karşı M.Ö. 553-550 yıllarında yürüttüğü savaşlar sonucu Midya topraklarında Ehemeni Devletinin hâkimiyetini sağladı. Aynı zaman diliminde Aras'ın kuzey bölgelerinde İskitlerin yanı sıra Uzilerin daha sonra Kaspilerin kuzeyden gelerek yerleştikleri ve bölgesel hâkimiyetler sağladıkları bilinmektedir. Aras'ın kuzeyinde ayrıca küçük kabile halinde yerleşen Kaddusi'ler ile Salezin'lerin de bölgesel hâkimiyetleri yaşanmıştır. Aras'ın kuzeyinde en uzun süreli ve en güçlü hâkimiyeti sağlayan ise Alban Devletidir. Midya arazisinde hâkimiyeti bütünüyle sağlayan Ehemeniler, Aras'ın kuzey-

---

¹ Ziya Musa Bunyatov, **Azerbaycan Tarihi**, 2. fes., Azereşr, Bakü, 1994, ss. 89-99.

² Bunyatov, a.g.e., s. 100.

yinde Alban arazisini de ele geçirmek amacıyla saldırılar düzenlemeye başlamışlardır. M.Ö. 522-486 yılları arasında I. Dara zamanında bu amaca ulaşılmış ve Ehemeni Devletinin sınırları kuzeyde Kafkas sıradağlarına kadar uzanmıştır.³

2. Azerbaycan İsminin Ortaya Çıkışı

Günümüz Azerbaycan topraklarına Türklerin ilk gelişi M.Ö. VII. yüzyılda oldu. Sakalar (İskitler) olarak bilinen bu ilk Türk grubu uzun yıllar bugünkü Azerbaycan topraklarında yaşamışlardır. Sakalardan sonra bu ülkeye Türk oldukları söylenen Albanlar gelmişlerdir. Albanların kurduğu devletin de uzun süre yaşadığını görmekteyiz. Albanya devletini yıkanlar ise Medialılar olmuştur. Medialıların kurduğu devleti ise M.Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender hâkimiyeti altına almıştır. İskenderin ölümünden sonra bölgede “Media Atropatena” devletinin kurulduğunu görmekteyiz. “Ateş Yurdu” anlamına gelen Atropatena’nın bir ülke adı olarak ortaya çıkışı, bu bölgede ateşperestliğin yaygın oluşunun göstergesidir. Bazı kaynaklarda doğalgazın yer üstüne çıkararak alevlendiği için, farsça alev anlamına gelen “Azer” ve yer, mekân anlamına gelen “baygan” kelimelerinden oluşan Azerbaycan yani “alevler yurdu” adını almıştır.⁴ Daha sonraları Atrapatakan, Farsçada Aturpatakan, Sasanice’de Azurbaycan, Süryânîce’de Azarbaygan şeklinde telaffuz edilen kelime, Arapçadaki telaffuz şekliyle Azerbaycan’a dönüşmüştür. Türkler bu bölgeye Azerbaycan ismini vermişlerdir.⁵

Milattan sonra, ilk yüzyıla kadar geçen süreçte Azerbaycan coğrafyasında birbirinin ardı sıra birçok devletler kurulmuştur. Bu bölgede egemenliğini devam ettiren en güçlü devletler Manna, Midya, Ehemeni, Alban ve Atropaten devletleri olmuştur. Söz konusu devletlerin Sümerler, Asurlar, Urartular, Romalılar, Partlar ve diğer bölge devletleri ile uzun süren savaşlar yaptıkları bilinmektedir. En son bölgede hâkim olan Atropaten Devletinin varlığı Romalılar ve Partlarla yapılan savaşlar sonucu son bulmuş ve bölgede M.S. 224 yılında Fars olan Sasanilerin hâkimiyeti başlamıştır. Sasanilerin hâkimiyet yıllarında Azerbaycan coğrafyasında, Aras’ın gerek kuzeyinde gerek güneyinde çeşitli devletler, hükümdarlıklar kurulmuştur. Ancak onların hiçbiri bölgesel egemenlikten öteye geç-

---

³ Bunyatov, a.g.e., s. 128.

⁴ Bünyadov Z. M. - Yusufov, Y.B., **Azerbaycan Tarihi**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1994, s. 17.

⁵ Mihriban Gasimova, Azerbaycan’da Dini Hayat, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1999, s. 11.

memiştir. Sasani devletinin ünlü hükümdarlarından Nuşirevanın uzun süren hükümdarlığı ile Azerbaycan topraklarında yaklaşık 5 yüzyıllık bir süreyle hâkimiyette olmuşlardır. Sasanilerin hâkimiyet döneminde özellikle 4. ve 5. yüzyıllarda Kafkasya'nın kuzeyinden Hun Türklerinin akın-akın bölgeye gelip yerleştikleri bilinmektedir. Ak hunlar Türklerinden sonra Hazarlar, Bulgarlar, Ağaçeri'ler, Sabir'lerle birlikte birçok Türk boyları bu bölgeye yerleşmişlerdir. Türk boyları bölgenin hâkimiyetinin Sasanilerde olmasına bakmayarak kendi bölgesel hükümlanlıklarını kurmayı başarmışlardır. Ancak Azerbaycan genelinde tam bir hâkimiyet sağlayamamışlardır.⁶

Sasanilerin, Azerbaycan'daki hâkimiyeti 5. yüzyıl sonlarından itibaren Bizanslılar ile yapılan savaşlarda sarsılmışsa da yer-yer 7. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. Bu süreçte Azerbaycan'da en uzun süreli hâkimiyeti Hazar Devleti sağlamıştır.

VII. asırdan itibaren büyümeye başlayan İslam ordusu Azerbaycan'ı fethetmeye başlamıştır. Bu fetih harekâtı, 643'de bölgenin Müslümanların hâkimiyeti altına geçmesiyle gerçekleştirilmiştir. Halife Osman döneminde Araplar Azerbaycan'da tamamen hâkim olmuşlardır. Arapların Azerbaycan'da hâkimiyeti sağlama süreçleri de kanlı olmuştur. Hazarlar ile Araplar arasında çatışmaların yaşandığı bilinmektedir. Özellikle Bezz bölgesinde Babekin önderliğindeki Hürremi'ler Araplara karşı uzun yıllar mücadele etmişlerdir. Araplar gerek Emevi'ler gerek Abbasî'ler döneminde Azerbaycan'ı tamamen ele geçirmiş ve bölge valileri ile yönetmişlerdir. Arapların hâkimiyeti yıllarında Azerbaycan'ın merkezi Marağa şehri olmuştur. Arapların hâkimiyeti ile birlikte Azerbaycan'da artık İslamiyet'in kabul edilmeğe başladığı görülmektedir. Arapların Azerbaycan'daki hâkimiyeti Abbasî hilafetinin zayıflama süreciyle birlikte sarsılmış, bölgede Saci'ler, Şeddadî'ler, Salari'ler, Revvadi'ler ve sair bölgesel hükümlanlıklar kurulmuştur.

Türklerin bu topraklara yerleşimi M.Ö İskitler-Sakalar ile başlayıp, Uziler, Sanygurlar, Ak Hunlar, Bulgarlar, Hazarlar, Sabir'ler v.s. Türk boyları ile devam etmiş, M.S. 8 ve 9. yüzyıllarda Oğuz boylarının kalabalık gruplar halinde bölgeye gelmeleri ile Azerbaycan tamamen Türklerle meskûn hale gelmiştir. Azerbaycan'da Türklerin tam hâkimiyeti ise Selçuklular ile başlamaktadır. Coğrafyada kısa süreli Türk hâkimiyetleri-

---

⁶ Gasimova, a.g.t., s. 11

nin dışında Selçuk Beyin torunu Çağrı Bey'in 1014'de Horasan'ı geçerek Azerbaycan'a girmesi ile Azerbaycan tarihinde tamamen Türk hâkimiyeti sağlanmıştır. Çağrı Bey'in komutasındaki Oğuz boyları Aras'ın güneyinde tamamen hâkimiyeti kurduktan sonra nehri geçerek Nahçıvan'da, kısa süre sonra da Aras'ın kuzeyindeki bütün Azerbaycan arazisinde hâkimiyeti sağlamışlar. Tuğrul Bey ve amcasının oğlu Kutalmış Bey'in komutasındaki Selçuklu orduları Bizans ordularına karşı yapılan savaşlar sonucu 1047'de Gence ve etrafındaki toprakları da ele geçirmiştir. 1064'te ise Sultan Alparslan komutasındaki Türk orduları Azerbaycan genelinde tam hâkimiyeti sağlamışlardır.⁷

1146'da Azerbaycan valiliğine Şemsettin İldeniz atanmıştır. 1146 yılından itibaren Azerbaycan tarihinde Selçuklu Devletinin bünyesinde Atabekler dönemi başlamıştır. Azerbaycan Atabeklerinin hâkimiyet dönemi 1136–1225 yıllarını kapsamaktadır. Selçuklu Devletinin zayıfladığı 1220'li yıllarda Azerbaycan topraklarında bölgesel olarak Harzemşahlar Devleti kurulmuştur. Harzemşah'ların hâkimiyeti uzun süreli olmamış aynı zaman diliminde Şamahı bölgesinde Şirvanşah'lar Devleti kurulmuştur. Azerbaycan'da, Selçukluların hâkimiyet döneminde kurulmuş olan Şirvanşah'lar 1155'de merkezi Şamahı şehri olmak üzere Muzaffer Menuçehr Şirvanşah'ın önderliğinde hâkimiyet sağlamıştır.⁸

Azerbaycan'da Şirvanşah'ların hâkimiyeti yaklaşık 4 yüzyıl boyunca devam etmiş ve 1551 yılında son bulmuştur. Azerbaycan'da Şirvanşah'ların hâkimiyeti devam ederken bölgede kısa ve uzun sürelerle Türk boylarının farklı isimleri altında hükümlükleri ve aralıklarla Moğol istilaları yaşanmıştır. 13. yüzyılda 1235–1240 yılları arasında Azerbaycan, Moğolların ilk işgalini yaşamış ve bu işgal sonucu Azerbaycan'ın pek çok bölgesi ağır tahribat görmüş, yakılıp yıkılmıştır. Bu işgalden en ağır şekilde zarar gören şehirler Gence ile Derbent'tir. Moğol istilasının ve Şirvanşah'lar hâkimiyetinin devam ettiği 13–14. yüzyıllarda (1259 – 1335 yılları arasında) Aras'ın güneyindeki topraklarda Cengiz Hanın torunu Hülagü'nün önderliğinde İlhanlılar Devleti kurulmuştur. İlhanlıların merkezi Marağa iken Azerbaycan arazisinin genelinde hâkimiyetin sağlanması ile Tebriz ve Aras ile Kür nehirlerinin arasındaki bölgede önemli imar işleri gerçekleştirilmiştir. İlhan-

---

⁷Cihangir Zeynalıoğlu, **Muhtasar Azerbaycan Tarihi**, Maarif Yayınları, Bakü, 1993, s. 9.

⁸Zeynalıođlu, a.g.e., s. 11.

lılar, Olcaytu Han'ın hükümdarlığının ardından dağılma sürecine girmiş ve bu bölgede kısa bir süre Altınordu hanları daha sonra ise Celayirli'ler hâkimiyeti yaşamıştır.

Azerbaycan coğrafyasında Aras'ın kuzeyinde Şirvanşah'lar güneyinde ise Celayirli'ler ile bazı küçük hanedanlıkların hâkim olduğu 14. yüzyıl sonlarında (1383-1384) Timurlenk'in hâkimiyeti başlamaktadır. Timurlenk sonraki yıllarda Azerbaycan'ı bir hareket merkezi olarak kullanmış, Yakın Doğu ve Anadolu'ya düzenlediği akınları buradan yönetmiştir. Timurlenk'in ordularının Karabağ'da kışladıkları da bilinmektedir. Timurlenk, Azerbaycan'ın yönetimini bir süre sonra oğlu Miranşah'a devretmiştir. 1405'de Timurlenk'in ölümünden sonra bölgede Celayirli'ler döneminde de önemli nüfuza sahip olan Yusuf Bey güçlenmiş ve 1406'da Miranşah'ı mağlup ederek Karakoyunlu Devleti'ni kurmuştur. Yusuf Bey'in hükümdarlığı 1435 yılına kadar devam etmiş, aynı yıl onun ölümü üzerine oğlu Cihan şah Karakoyunlular'ın hükümdarı olmuştur. Cihan şah ile bölgenin güçlü beylerinden Uzun Hasan arasında 1467'de yaşanan savaşta Cihan şah'ın ölümü üzerine Karakoyunlular'ın hâkimiyeti son bulmuş, Azerbaycan'da, Akkoyunlular'ın hâkimiyet dönemi başlamıştır. Bölgede gerek Karakoyunlu'lar gerek Akkoyunlu'lar döneminde hanedan savaşlarının yanı sıra komşu ülkelerle yapılan savaşlar konusu devletlerin güçlenmesini engelleyen en önemli unsurlar olmuştur. Osmanlı Devleti ile yapılan savaşlar ise hanedanların güçlerinin tamamen zayıflaması sonucunu getirmiştir. Akkoyunlular'ın hâkimiyeti Uzun Hasan ve Yakup Bey'in ölümlerinden sonra onların oğulları Yusuf Bey ile Murat Bey dönemlerinde de devam etmiştir. Bu karışıklık içerisinde parçalanmak üzere olan Akkoyunlu Devleti Yakup Bey'in oğlu Murat ile Elvend Bey arasında taksim edilmiştir. (1501). Bu paylaşmada Irak-i Arab, Irak-i Acem, Fars ve Kirman ülkeleri Murat'ta kalırken, Azerbaycan, Erran ve Diyarbakır bölgesi de Elvend Mirza'nın idaresine verilmiştir. Akkoyunlu rakip hanedanlar tarafından çeşitli bölgelerin hükümdarları olarak tanınmaları sonucu dağılma sürecine girmiştir. Akkoyunlu hâkimiyetine bölgede dönemin ikinci büyük Türk Devletini kuran Şah İsmail tarafından 1502'de son verilmiştir.⁹

Azerbaycan tarihinde 1502 yılından itibaren yeni bir dönem, Safeviler hâkimiyeti başlamıştır. Safeviler, İlhanlılar döneminde Erdebil'de yaşayan Şeyh Safiyüddin'in mü-

---

⁹ Efendiyev Oktay, **Azerbaycan Tarihi XIII-XVIII. Asırlar**, Elm Yayınevi, Bakı, 2007, C. III, ss. 180-185.

ritlerinin çalışmaları sonucu güçlenmiş Şeyh Haydar'ın, Uzun Hasan'ın kızıyla evlenmesi sonucu da Tebriz'de saraya girmişler ve planlı yürütülen faaliyetleriyle Akkoyunlular'ın egemenliğinin zayıf olduğu Karabağ ve Muğan bölgelerini ele geçirmişlerdi. Safeviler, Akkoyunlular'ın yanı sıra Şirvanşahlar'ın da hâkimiyetine son vererek, Azerbaycan genelinde hâkimiyetlerini sağlamaya çalışmışlardır.¹⁰ Bu amaçla Akkoyunlular ve Şirvahşahlara karşı yürütülen çok yönlü faaliyet ve mücadelenin sonucunda Safiyüddin'in torunu Şah İsmail 16.yüzyıl başlarında Azerbaycan genelinde hâkimiyeti sağlayan Safevi Devletini kurmuştur. Safevi Devletinin kuruluşundan kısa bir süre sonra iki Türk Devletinin, Osmanlı ile Safevi Devletlerinin mücadelesi başlamıştır. Anadolu'da siyasi birliği sağlayan Osmanlı Devleti orduları, kurulduğundan bu yana birliği tehdit eden Safevi'lere karşı açılan savaşlar sırasında birçok defa Azerbaycan'a girmiştir. Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim komutasındaki Türk ordularının 1514'de Çaldıranda karşılaşmaları Şah İsmail'in mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır. Yavuz Sultan Selim, Tebriz'i ele geçirmiştir. Tebriz daha sonra tekrar Safeviler'in eline geçmişse de 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı döneminde İbrahim Paşa komutasındaki ordu tarafından tekrar ele geçirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman aynı yıl bölgede daha geniş arazileri ele geçirmiş ve Şirvanşah'lara yardım etmek istemiş ancak kış mevsiminin ağır şartlarından dolayı geri dönmüştür. Bu durumdan faydalanan Safeviler, Şirvanşahlar'ın hâkimiyetine tamamen son vererek Aras'ın kuzey bölgelerinde de kendi egemenliklerini sağlamışlardır. Safevi hükümdarı Şah Tahmasıb'ın 1551'de Doğu Anadolu'ya seferler düzenlemesi karşısında Kara Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu bölgeye gönderilmiştir. Bu seferle Nahçıvan, Revan ve Karabağ'ın yanı sıra Tiflis de Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır.¹¹

Kanuni Sultan Süleyman 1555'de Amasya'da, Safevi elçisini kabul etmiş, yapılan Antlaşma ile Osmanlı Devleti, Safevi Devletinin Azerbaycan'daki hâkimiyetini resmen tanımıştır. Sultan III. Murad döneminde 1578'de Azerbaycan topraklarının bir bölümü yine de Osmanlı Devleti topraklarına katılmış, kısa aralıklarla bölgede hâkimiyet el değiştirmiştir. 1585'de ise Özdemiroğlu Osman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Şah Abbas'ın ordularını mağlup ederek bölgede Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini sağlamış-

---

¹⁰ Efendiyev, a.g.e., s. 187.

¹¹ Efendiyev, a.g.e., s. 189.

tır. Bir süre sonra Şah Abbas Anadolu'daki Celali isyanlarından faydalanarak Antlaşma'yı bozmuş ve 1605'de Nahçıvan, Revan, Karabağ, Gence, Şirvan ve Erdebil'de tekrar hâkimiyetini sağlamıştır. Sultan I. Ahmet döneminde Murat Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu 1610'da Şah Abbas'ı vergi ödemeye mecbur ederek bölgeyi kontrol altına almıştır.¹²

Osmanlı orduları 1617'de Sultan II. Osman döneminde bölgeye seferler düzenlemiştir. Sultan IV. Muradın 1635'de düzenlediği sefer sonucunda Revan, daha sonra Tebriz tekrar Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır. Bir süre sonra ise Osmanlı orduları bölgeden çekilmiş ve 1639'da Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalanmıştır. Kasr-ı Şirin Antlaşması, IV. Murat'ın Bağdat Seferi sonucunda 14 yıldır İranlıların elinde bulunan Bağdat'ın fethinden sonra Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında 17 Mayıs 1639'da imzalanmıştır.¹³

Kasr-ı Şirin Antlaşmasından uzun bir süre sonra 1714'de Sultan III. Ahmet döneminde de Nahçıvan, Revan, Karabağ, Şamahı ve Tiflis Osmanlı Devleti topraklarına katılmış ve Osmanlı Devleti valilerinin söz konusu bölgelerdeki yönetimi 1724'e kadar devam etmiştir. Safeviler'in hâkimiyeti Azerbaycan'da yaklaşık iki yüzyıl boyunca devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin yer-yer hâkimiyeti ve bölgesel hükümlerle varlığını koruyan Safevi Devleti 18. yüzyılın başlarında Nadir Şah'ın Horasanda hâkimiyeti sağlaması sonucu gücünü kaybetmiştir.¹⁴

Azerbaycan'da, Safevi Devletinin güç kaybetmesiyle birlikte 18. yüzyıl başlarından itibaren Kafkasya'nın kuzeyinden ve Hazar Denizinden Rus saldırıları sıklaşmaya başlamıştır. Ruslar, Bakü, Revan, Nahçıvan, Tiflis, Gence ve Tebriz'de kısa aralıklarla Osmanlı Devleti'nin toprakları başta olmak üzere bütün Hazar sahili bölgesini işgal etmişler. Safevi'lerin dağılma sürecinde Azerbaycan, gerek Osmanlı gerek Safevi hükümdarlarının atadığı valiler eliyle adeta şehir devletleri gibi yöneltilmeye başlanmıştır.

Azerbaycan coğrafyasında 18. yüzyılın ilk yarısında yaşanan Rus işgallerinin yanı sıra aynı dönemin en önemli olayı şüphesiz Afşar Hanedanlığının, Safevi Devletinin

---

¹² Efendiyev, a.g.e., s. 190.

¹³ Efendiyev, a.g.e., s. 195.

¹⁴ Efendiyev, a.g.e., ss. 315-319.

egemenliğine son vermesidir. Afşar hükümdarı Nadir Şah, Horasan bölgesinde hâkimiyeti ele geçirdikten sonra 1736'da Safevi şahı III. Abbas'ın ani ölümünden de istifade ederek Muğan'da toplanan Kurultayda kendisini bütün bölgenin şahı ilan etmiştir.¹⁵

1735'de Ruslar ile Gence şehrinde imzalanan Antlaşma şartlarına göre, Ruslar Hazar sahilinde işgal ettikleri bölgelerden çekilmişler. Kısa süre içerisinde Osmanlı Devleti de Tiflis, Revan, Nahçıvan ve Tebriz'den çekilince Nadir Şah, Azerbaycan genelinde hâkimiyeti ele geçirmiştir. Nadir Şah, Azerbaycan genelinde hâkimiyetini sağladıktan sonra bölgeden vergiler toplamaya başlamıştır. Özellikle de Şeki ve Gence bölgelerinde dönemin en gelişmiş ipek ve dokuma ürünlerine el koymuş, halkı ağır baskı altında tutmuştur.¹⁶ Bu siyaset sonucunda 1743-44 yıllarında Şirvan, Seki, Tebriz, Hoy ve Salmas'ta halk isyanları başlamıştır. Nadir Şah aylarca devam eden isyanları bastırmak için bölgede çok kan akıtmıştır. Baskılar isyancıların direnişini daha da güçlendirmiştir. Yaklaşık beş yıl boyunca devam eden isyanlar bölgenin gelişmesini önlemiştir. Nadir Şah'ın bütün bölgede başlattığı önlemler isyanları bastıramamış, Çarlık yönetimi de Afşar Hanedanlığının uygulamalarına gösterilen tepkilerden istifade ederek Derbent şehrini işgal etmiştir. Bölgedeki karışıklıklar Nadir Şah'ın 1747'de saraya düzenlenen bir suikast sonucu öldürülmesi ile yeni bir boyut kazanmıştır.¹⁷

3. Türklerin Bu Topraklara Yerleşmesi

Bizans ile Sasanilerin uzun süren hâkimiyet kavgası yaptığı Azerbaycan'da Türklerin yeniden hâkim olduğunu görmekteyiz. M.S. 48 yılında ikiye ayrılan Orta Asya Büyük Hun Türk İmparatorluğunun Batı kısmını teşkil eden Hun Türkleri bir asır sonra Kafkaslardan Macaristan'a kadar olan bölgeleri hâkimiyetleri altına almışlardır. İşte bu tarihten itibaren Hun Türklerinden büyük bir kitlenin Azerbaycan'a yerleştiğini görmekteyiz. Hunların gelişini Hazarlar, onları da Sabirler ve Ağaçeriler takip etmiştir. Ayrıca,

---

¹⁵ Efendiyev, a.g.e., s. 368.

¹⁶ Efendiyev, a.g.e., s. 370.

¹⁷ Mehman Abdullayev Qemberoglu, **Xanlıqlar və Rus Müstəmləkəçiliyi Dövründə Şimal Azərbaycanda Aqrar Münasibətlər XIX Əsrin 40-cı illərinə Qədər**, Bakı, 2005, s. 21.

Göktürkler'in bütün Orta Asya'ya hâkim olmalarından sonra bazı Türk kavimlerinin Kafkaslar'a özellikle Azerbaycan'a gelip yerleştiklerini görmekteyiz.¹⁸

M S. VIII. yüzyılın ortalarına kadar Azerbaycan bu Türk gruplarının yurdu olarak kalmıştır. Bu asrın ortalarında İslam'ı yayan Arap ordularının Kafkaslara girmesi ile burada yaşayan Türklerin önemli bir kısmı Müslüman olmuştur.¹⁹ Yani Müslüman Oğuzların (Türkmenler) gelmesinden önce İslamiyet Azerbaycan'a gelmiştir. Fakat Azerbaycan'ın tam bir Türk ülkesi haline gelmesi Selçuklular zamanında olmuştur. Sultan Alp Aslan'ın (1063-1072) 1071 senesinde Bizanslıları Malazgirt Meydan Muharebesi'nde yenmesinden sonra hem Azerbaycan, hem de Anadolu birer Türk vatani haline gelmişlerdir. Orta Asya Türk ülkelerinin Moğol istilasına uğramasından sonra bazı Türk grupları Moğol hâkimiyetini tanımadıkları için gelip Azerbaycan'a yerleşmişlerdir.²⁰

B. COĞRAFİ DURUM

Azerbaycan toprakları doğu yarımkürenin kuzey bölgesinde yer almaktadır. Azerbaycan, 39-24 kuzey enlemleri ile 44-46 doğu boylamları arasındaki coğrafi bölgeye yer almaktadır. Sınırların uzunluğu 2013 km.dir. Azerbaycan'ın İran'la 611 km, Türkiye ile 9 km, Rusya ile 284 km, Gürcistan'la 321 km ve Ermenistan'la 787 km sınırı vardır. Doğusunda ise Hazar Denizi ile çevrilmiştir.

Azerbaycan'ın yüzölçümü 192.752 km²ye ulaşmaktadır. Türkmençay ve Gülistan antlaşmaları sonucunda bu topraklar iki kısma ayrılmış, Kuzey ve Güney Azerbaycan diye isimlendirilmiştir. Antlaşma sonucunda Aras nehrinin çizdiği sınırın kuzeyindeki parçası (86.800 km²) Rusya'ya, güneyinde kalan kısmı ise (105.952 km²) İran'a bırakılmıştır.²¹

Anadolu ve Kafkasya dağ sistemleri arasında bir geçiş alanı meydana getiren Azerbaycan dağlık bir bölgedir. Dağlık bölgeler güney kısmında daha geniş yer tutmak-

---

¹⁸ Arif Rehimoğlu, 'Satranç Tahtasında Azerbaycan ve Farsistan', **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt:7 Sayı:1, s. 337-366.

¹⁹ Nesib Nesibli, 'Azerbaycan'ın Milli Kimlik Sorunu', **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt:7, Sayı:1 ss. 132-160.

²⁰ Mevlüt Yüksel, I. Dünya Savaşında Erzurum'un Rus İşgalinde Düşüşü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2006, s. 2.

²¹ Bunyatov, 'Azerbaycan', **DİA**, İstanbul 1991, C. IV, s. 317.

tadır. Kuzey kısmında ise Büyük Kafkas sıra dağları yer almaktadır. Bu topraklarda coğrafi farklılık olduğu için Güney Azerbaycan daima yaylak, Kuzey Azerbaycan ise daima kışlak olarak kullanılmıştır. Yer-yer 4.000 metreyi aşan (Bazardüzü Dağı 4.485 m) bu dağlar güneydoğuya doğru alçalır ve tepelere dönüşerek Hazar Denizi kıyısına kadar uzanır. Ülkedeki en yüksek zirve ülkenin kuzey sınırını oluşturan Büyük Kafkas dağlarıdır. Güneybatıdaki Küçük Kafkas dağları ülkedeki ikinci önemli dağ sistemini oluşturmaktadır. Şahdağ, Muratdağ ve Zangezur Sıradağları ile Karabağ Yaylasına kadar yerleri kapsamaktadır. Deniz düzeyinden 1.566 m. yükseklikteki, güzel manzaralı Göygöl gölü buradadır. Azerbaycan'ın güney sınırını Talış Dağları oluşturmaktadır. Kafkas ve Talış dağları zengin ağaç örtüsüne sahiptir. Bu ormanlarda zengin ağaç türleri vardır. Azerbaycan genel olarak, yazları kurak ve sıcak geçen bir bozkır iklimine sahiptir. Bu bölgelerde yükseklik farkları olduğu için bazı yörelerinde iklim değişikliklerine rastlanmaktadır. Yer şekli bakımından ayırt edilen üçüncü bölgeyi, adı geçen iki dağlık kesim arasındaki Kür-Aras Çöküntü alanı meydana getirmektedir. Kür-Aras düzlüğü Şirvan, Mil ve Muğan ovalarını kapsamaktadır.²²

C. AZERBAJCAN'DA DİNİ DURUM

Tarihi kaynakları incelediğimizde, Azerbaycan coğrafyasında Hıristiyanlık ve putperestlikle birlikte, totemizm, fetişizm, ateşperestlik gibi çok tanrılı dinlerin yaşandığına ve bu coğrafyada yaşayan insanların bu dinlere inandığına şahit olmaktadır.²³

1970 senesinde Azerbaycan topraklarında arkeoloji kazılarında bulunan “sine taşı” Hıristiyanlığın var olduğunun göstergesidir. Yüz kısmında büyük haç, kenarında ise su resmi olan bu taşın üzerinde zenginlik, güzellik ve temizlik sembolü olan yüzen balık tasvir olunmuştur.²⁴ Hıristiyanlıkta olan dinî ayinlerin V. asırda Aran da zorunlu olarak öğretilmesi tarihi kaynaklarda bulunmaktadır.²⁵

---

²² Bunyatov, a.g.e., s.317.

²³ İsmail Memmedov, **Azerbaycan Tarihi**, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü, 2005, s. 49.

²⁴ Neriman Cebraiilov, **Göyçay; Tarih, İktisadiyat, Medeniyyet**, Zirve neşriyatı, Bakü, 2005, s. 9-10.

²⁵ Ziya Musa Bünyadov, **Azerbaycan, VII-IX Asırlarda**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1989, s. 57.

Hıristiyanlıktan başka eskiden bu topraklarda yaşayan kabilelerin bir kısmı eski ataları gibi putlara tapmışlardı. Bu kabileler ağaçlara, taşlara, kendi elleriyle hazırladıklarına secde ediyorlardı. Bazıları ise Güneşi ve Ayı ilah kabul etmişlerdi.²⁶

Hz. Ömer (r.a) döneminde VII. asırda, Azerbaycan toprakları fethedilerek İslam topraklarına katılmıştır.²⁷ Daha sonra Hz. Osman Erdebil merkez olmak üzere Azerbaycan'ın çeşitli şehirlerine asker yerleştirerek, İslâmiyet'in yayılması için yoğun bir gayret göstermiştir. Azerbaycan toprakları IX-X. yüzyıla kadar Emevi'lerin, daha sonra Abbasi'lerin hâkimiyeti altında kalmıştır.²⁸

Mazdek dinini savunmaya çalışan Babek isimli bir ateşperest bu dönemlerde Azerbaycan'ın Güneyinde ortaya çıkmıştır. Babek uzun süre savaşarak kendine büyük bir taraftar toplamış, Hemedan ve İsfahan'ı ele geçirmiştir. Sonunda, Türk asıllı Afşin lakaplı Haydar b. Kavus isimli komutan Babek'le savaşmak için görevlendirilmiştir. 837-838 yılında ordusu bozguna uğratılan Babek yakalanarak Bağdat'a Mutasım'ın yanına getirilmiş ve orada öldürülmüştür. Babek'in savaşı kaybetmesinden sonra bugünkü Azerbaycan topraklarının tümü Abbasi devleti sınırları içine girmiştir.²⁹

Hz. Ömer (r.a) zamanında fetihler genişlemiştir. Bu topraklarda İslam dini benimsenmiş, halk Müslüman olarak yaşamıştır. İslam Azerbaycan'a geldikten sonra Azerbaycan'da eğitim-öğretim camilerin bünyesinde yer alan medreselerde verilmiştir. Medreselerde Arapça, nahiv, sarf, astronomi gibi ilimler okutulmuştur.³⁰

XVIII. yüzyılda Azerbaycan'da, hanlıklar döneminde eğitim öğretim tamamen din adamları tarafından medreselerde verilmekteydi. Bu medreselerde dinî ilimlerle beraber, tıp, felsefe, mantık, edebiyat gibi ilimler de okutuluyordu. Bu devirde Kuran eğitimi herkes için zorunlu kılınmıştır.³¹

---

²⁶ Allahşükür Paşazade, **Kafkas'da İslam**, Azərneşir, Bakü, 1991, s. 34-35.

²⁷ Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberî, Tarih-i Taberî, s. 489.

²⁸ İbn Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye, Büyük İslam Tarihi**, (çev. Mehmet Keskin) Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994, C. 7, s. 203.

²⁹ Yıldız Hakkı Dursun, 'Babek', **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, DİB Yayınları, İstanbul, 1991, C. IV, s. 377.

³⁰ Bünyadov-Yusufov, a.g.e., s. 313.

³¹ Bünyadov-Yusufov, a.g.e., s. 558-559.

XX. yüzyılda Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'ne katılmasından sonra Azerbaycan Müslümanlarının diğer Müslüman ülkelerle ilişkileri tamamen kesilmiştir.³² Sovyet döneminde Azerbaycan'da ateist içerikli bir eğitim uygulanmış, İslam dinine yasak koyulmaya başlanmıştır. Medreseler, camiler, vakıflar kapatılmış, alfabe değiştirilerek dini yaşam olumsuz şekilde etkilenmiştir. Cami ve evlerdeki Kuran-ı Kerimler ve dinî kitaplar toplanarak imha edilmiştir.³³

Azerbaycan bağımsız olduktan sonra bu acıya artık son verilmiş, Sovyetler Birliği'nin bünyesinde yaşamış olan Azerbaycan halkı, yeniden kendi değerlerine dönmüştür. Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Laiklik ilkesi benimsendiğinden dolayı devletin resmi dini yoktur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde din devletten ayrıdır. Dinin Azerbaycan Cumhuriyeti'nde birliği, refahı, sosyal bütünlüğü koruma adına önemli bir göreve üslendiği bir gerçektir. Bu yüzden İslam dinini bütünleştirici ve insani yönden faydalanılması gerektiği görülmektedir. Bunun içindir ki, devlet laik özellik taşısa da insanları dinden uzak değildir.³⁴ Bütün dinî inançlar kanun karşısında eşittir. Azerbaycan'da nüfusun büyük çoğunluğu (%96) İslam dinine mensuptur. Kalan nüfus ise Hıristiyanlar (%2,5), Yahudiler (%0,3) ve az sayıda diğer dinlere mensup olanlardan müteşekkildir. Müslümanlar Şîî ve Sünnî mezhebine mensupturlar. Halkın %65'i Şîî, %35'i Sünnî'dir. Şîîler esasen Caferî, Sünniler ise çoğunluk olarak Hanefî, kısmen Şafîî mezhebine mensupturlar. Müslümanların dinî merkezi Bakü'dedir ve başlarında da bir şeyhülislâm bulunmaktadır. Şeyhülislâm'ın Ehli-Sünnet'ten Hanefî bir müftü yardımcısı vardır.³⁵

D. ETNİK YAPI

Azerbaycan'da nüfusun büyük çoğunluğu Azerbaycan Türkleridir. Sovyet Döneminde Azerbaycan nüfusunun % 67,5'ini Azerbaycan Türkleri meydana getirmekteydi.³⁶ Azerbaycan nüfusu etnik yapısının başlıca özelliği çok uluslu bir yapıya sahip olmasıdır.

---

³² Büniyatov, Ziya, 'Azerbaycan', **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, DİB Yayınları, İstanbul, 1991, C. IV, s. 318.

³³ Altay Göyüşov, 'Azerbaycan'da Sovyet Hâkimiyetinin İslam'a Münasebette Yürüttüğü Devlet Siyaseti', **Gütb Dergisi**, Haziran 2004, s.10.

³⁴ Samadov Elsavar, Azerbaycan'da Din Eğitimi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2006, s. 10.

³⁵ Büniyatov, Ziya, a.g.md., s. 318.

³⁶ Meltem Duran, 'Azerbaycan'da Ülke Etüdü', **İstanbul Ticaret Odası**, Yayın no: 2002-28, İstanbul, 2002, s. 4.

Öyle ki, ülkede tüm sayım dönemlerinde 30'dan fazla etnik gruba ait insanın yaşadığı görülmektedir. Ancak Azerbaycan nüfusunun etnik yapısı Sovyet Dönemi ve sonrasında çok fazla değişime uğramıştır.

Nüfusun %91'ini Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu ülkenin en önemli özelliklerinden biri, pek çok etnik grubu bünyesinde barındırıyor olmasıdır. Diğer etnik topluluklar içerisinde en fazla orana sahip olanı Ruslardır (% 13,6). Böylece 1959 yılı verilerine göre, Azerbaycan'da 501.300 Rus yaşıyordu. Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği'nin nüfus ve göç politikaları sonucunda Azerbaycan'a yerleşen Ruslar, ülkedeki Lezgi'lerden sonra ikinci büyük azınlık grubunu oluşturmaktadır. 1939 yılı Rusların Azerbaycan'da en yüksek oranda bulunduğu yıldır. 1939 yılında Rusların toplam nüfus içindeki oranı %16,5'tir. 1989'daki son Sovyet nüfus sayımına bakıldığında Rusların oranının %5,6'ya düştüğü görülmektedir. Bu düşme temayülü diğer eski Sovyetler Birliği ülkelerinde yaşananlarla paralel özellikler taşımaktadır. Rusların Azerbaycan'dan ve diğer eski Sovyet ülkelerinden Rusya'ya göç hızı son 20-30 yılda artış göstermiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, özellikle bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bu ülkelerde yaşanan çatışmalar ve savaşlardır (Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ Sorunu, Gürcistan'ın Abhaz'ya sorunu). Bir başka nedense, bu ülkelerde yaşayan Rusların, Sovyetler Birliği döneminde sosyal-ekonomik alanda elde ettikleri üstünlükleri yavaş-yavaş kaybetmeye başlamış olmalarıdır. Tüm bu nedenlerden dolayı 1999 yılında yapılan sayımlara göre Rus nüfusun oranı %1,8'e düşmüştür. Rusların doğum oranı yaşadıkları ülkelerin yerli halkının doğum oranından her zaman daha düşük olmuştur. Azerbaycan'daki yerli Rusların büyük çoğunluğu başkent Bakü'de ve ayrıca Gence, Sumyagıt, Mingeçevir ve diğer kentlerde yaşamaktadırlar.

Rus nüfusunu %12 oranıyla Ermeni nüfusu izlemektedir. Bunu % 3,3 oranıyla Dağıstan halkları (Lezgi % 2,7, Avar % 0,5, Sahur % 0,1) izler ki, bunların da toplam nüfusu 118.100 olmuştur. Bunun da %98'ini Lezgi'ler meydana getirmektedir. Öte yandan, bu etnik toplulukları sırasıyla 40.200 nüfusıyla Yahudiler (% 1,1), 29.600 nüfusıyla Tatarlar (% 0,8), 25.800 nüfusıyla Ukraynalılar (% 0,7), 9600 nüfusıyla Gürcüler (% 0,2) ve toplam 36.400 nüfusuyla (% 1) ile diğer etnik gruplar (Tatlar, Belarus'lar,

Udin'ler, Kürt'ler vb) izlemektedir.³⁷ Genellikle şehir ve kasabalarda yaşayan etnik azınlıkların göçü şehir olan bölgelere doğru yayılmıştır. Eski Alban kabilelerinden olan Utiller'e dayanan udinler, Azerbaycan'daki bir diğer azınlık grubunu oluşturmaktadır. Hıristiyan olan bu grup Ermeni Gregoryan mezhebine bağlıdır. Sayıları 6.000 civarında olan Udinler'in tamamına yakını Gabele ilçesinin Hic köyünde yaşamaktadır. Kullandıkları dil Udince, Lezgice'ye yakın bir dildir.

İngiloyçlar, Azerbaycan'ın kuzeybatısında Balaken, Zagatala ve Gâh ilçelerine bağlı köylerde yaşamaktadırlar. İngiloyçlar, Alban kabilelerinin günümüzdeki temsilcileri olarak kabul edilmektedirler. Sovyetler Birliği döneminde Müslüman İngiloyçlar kendilerini Azerbaycanlı, Hıristiyan olanlar ise Gürcü olarak tanımladıkları için bu dönemde böyle bir etnik grubun adı kayıtlarda geçmemektedir. Gürcüler doğu lehçelerinden biri ile konuşmaktadırlar.³⁸

Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda yaşayan Dağıstanlı etnik gruplar, Müslüman olmaları nedeniyle Azerbaycan Türklerine kültürel olarak en yakın topluluklardandır. Lezgiler, Avarlar ve Sahurlar kuzeyde birlikte yaşadıkları Azerbaycan Türkleri ile birlikte Sünni mezhebinin temsilcisidirler. Bu gruplar Azerbaycan Türkçesi'ni çok iyi konuşmaktadırlar. Nüfusa oranları %0,4 ile %1 arasında değişmektedir. Lezgilerin büyük çoğunluğu Kuzar bölgesinin yanı sıra, Haçmaz, Kuba ve Gebele'de yaşamaktadırlar. 1999 sayımına göre nüfusa oranları %2,2'dir. Kendi radyo ve gazetelerine de sahip olan Lezgiler bütün partilerde Azerilerden sonra etkin olarak temsil edilen ikinci grubu oluşturmaktadırlar. Balaken ve Zagatala bölgelerinde yaşayan Avarlar, bir diğer Dağıstanlı gruptur. Avarca'nın Azeri diline yakın olması, Azeri kültürünün Avarlar arasında yaygınlaşmasına neden olmuştur. Parlamentoda Avar milletvekilleri yer almaktadır. Azerbaycan'ın kuzeydoğusundaki dağ köylerinde yaşayan Kanalıklar, Kızıllar ve Buduglardan oluşan Şah dağlılar Azericeyi çok iyi kullanan bir başka azınlık grubudur.³⁹

Azerbaycan'ın güneyinde yoğunlaşmış olan etnik gruplar fars dilini kullanan etnisiteler olarak tanımlanabilir. Talışlar, Tatlar ve Kürtlerin içinde bulunduğu İran dilini

---

³⁷ Rehman Seferov, 'Sovyet Donemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişmeler', **Türkiye Araştırmaları Dergisi**, ss. 395-397.

³⁸ Seferov, a.g.e., s. 340.

³⁹ Çağla Cengiz, **Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Politika**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002, s. 49.

kullanan ve çoğu Şiilerden oluşan ülkenin tarihinde, ekonomik ve kültürel hayatında etkin rol oynamışlardır. Ağırlıklı olarak Lenkeran, Astara, Masallı ve Lerik bölgelerinde yaşamaktadırlar. Talışların toplam nüfusa oranı %1'dir. Talışların yoğun olarak yaşadığı yerlerde Talışça dersleri verilmektedir. Fakat Talışların tamamı Azerbaycan Türkçesi'ni çok iyi bir biçimde konuşabilmektedir. Bağımsızlığın ilan edildiği ilk yıllarda güçlü Türk milliyetçiliği nedeniyle bölgede gerginlikler yaşanmaya başlamış, bunun akabinde Talış Halk Partisi kurulmuş fakat adı daha sonra Halkların Eşitliği Partisi olarak değiştirilmiştir. Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nın bölge komutanlarından Albay Aliikram Hümbe-tov, Ağustos 1993'te bölgede "Talış Muğan Cumhuriyeti'ni ilan etmiş ve isyan başlatmıştır. Fakat devlet güçleriyle girdiği ilk çarpışmada yakalanmış ve hapse atılmıştır. Bir başka Şii grup olan Kürtler; Laçın, Kelbecer ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar.⁴⁰ 1994–95 yılları arasında Ermenistan'ın, işgal altındaki Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'dan ayıran Kelbecer, Laçın, Zengilan ve Gubatlı bölgelerinde Kürt muhtariyeti olarak kendi kontrolü altında tampon bölge oluşturmaya kalkışması Azerbaycan otoritelerini Kürt meselesi konusunda hassas olmaya zorlamıştır. Güneyde yaşayan bir başka grup olarak yukarıda adı geçen Tatların bir bölümü Müslüman, bir bölümü de Hıristiyan'dır. Ermeni Gregoryen kilisesine mensupturlar. Bu durum, onların Ermenileşmesine yol açmıştır.

Azerbaycan'da yaşayan Yahudiler önemli bir grup olarak nitelendirilebilir. Zira Azerbaycan'ın kültür, ilim ve eğitim hayatında önemli bir yere sahiptirler. Son 20–30 yıl içerisinde İsrail ve Batı ülkelerine göç etmelerine bağlı olarak sayıları bir hayli azalmıştır. Nüfusa oranları %0,4 dolayındadır. Avrupa kökenli Yahudiler çoğunlukla Rusça konuşurken, dağ Yahudileri Azerice konuşmaktadırlar.

Azerbaycan'daki etnik gruplar içerisinde Kırım'dan, Kazan'dan Nagay'dan ve Astrahan'dan gelen Tatarları da saymak gerekmektedir. 1999 sayımına göre sayıları 28 bin olan Tatarlar, genellikle şehirlerde yaşamaktadırlar. Milli benliklerini koruma konusunda önde gelen gruplardandır. Bugün Azerbaycan'ın etnik dağılımı, 20. yüzyılın başında olduğundan çok farklıdır. Ülke, nispeten daha homojen bir yapı arz etmektedir. Zira Azerilerin nüfusa oranı 1926'da %62,1 iken, bu oran günümüzde %91'dir.

---

⁴⁰ Çağla, a.g.e., s. 51.

E. SİYASİ YAPI

18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yönetim şekli Cumhuriyet olarak belirlenmiştir. Azerbaycan demokratik devlet olmakla hukuki, dünyevi ve laik bir cumhuriyettir. Güçler ayrılığı ilkesi gereği yasama yetkisi Milli Meclise icra yetkisi Cumhurbaşkanı'na, yargı yetkisi de mahkemelere aittir. Cumhurbaşkanı hem devletin hem de icranın başıdır ve hukuki kararlar verme yetkisine de sahiptir. Başkanlık Sistemi'nin hâkim olduğu ülkede Cumhurbaşkanı anayasaya göre beş yıllık süre ile iki kereden fazla olmamak üzere seçilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin para birimi Manat, Devlet Dili Azerbaycan Dili, Başkenti Bakü'dür. Başbakan ve Bakanlar Cumhurbaşkanı tarafından atanmakta, Milli Meclis tarafından onaylanmaktadır. Başbakan ve Bakanlarda milletvekili olma şartı aranmamaktadır.⁴¹

Cumhuriyet yönetimi idari yapı itibariyle "Rayon" adı verilen illere karşılık gelen idari bölgelere ayrılmıştır. Her Rayon'un başında vali ve belediye başkanlıklarının yetki alanına tekabül eden "İcra Başçısı" (İcra Hâkimi) bulunmaktadır. Azerbaycan'da 11 şehir, 74 Rayon bulunmaktadır. Bu rayonların 11'i Bakü'ye, 5'i Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne, 2'si Gence'ye bağlı olup, diğer 56'sı ise Cumhuriyetin Merkezi yönetimine bağlıdır. Dağlık Karabağ bölgesi ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Azerbaycan toprakları içinde yer almaktadır.⁴² Azerbaycan'ın mevcut Anayasası 12 Kasım 1995 tarihinde yapılan referandumla kabul edilmiştir.

Azerbaycan devletinin iç siyasetinin ana prensiplerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- *Azerbaycan devletinin bağımsızlığını, bölünmezliğini ve arazi bütünlüğünü korumak;*
- *Anayasa çerçevesinde demokratik kuruluma teminat vermek;*
- *Vatandaş cemiyetinin kurulması hedefine ulaşmak;*
- *Halkın iradesinin ifadesi olarak kanunların âliliğini temin eden hukuki, dünyevi devlet kurmak;*

---

⁴¹ Nihat Çelik, Azerbaycan Tarihi ve Azerbaycan'ın Siyasi-İktisadi Toplumsal Yapısı, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kasım, 2006, s. 45.

⁴² Çelik, a.g.t., s. 46.

- *Adaletli iktisadi ve sosyal kaidelere uygun olarak, herkesin layık ve saygın hayat seviyesini temin etmek;*
- *Azerbaycan Anayasasının 1. maddesinde belirtildiği üzere; devlet egemenliğinin tek kaynağı halktır.*
- *Anayasa'nın 2. maddesine uygun olarak; Azerbaycan Halkı bağımsız olarak kendi kaderini tayin etme ve yönetim şeklini belirleme hakkına sahiptir.*⁴³

Azerbaycan ülkesinde oldukça çok siyasal parti vardır. Bu siyasal partiler ideolojik farklılıklardan çok kişisel çekişmeler sonucu ortaya çıkmıştır. 1990 senesinden itibaren Azerbaycan Halk Cephesinden (AHC) ayrılan liderler kendi prensipleri itibarı ile siyasal partiler yaratmaya başladılar.⁴⁴ İlk önce Sosyal Demokrat Partisi kurulmuş, ardından partide bölünmeler olmuş ve Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi kurulmuş, parti daha sonra Vahdet Partisi ile birleşerek varlığına son vermiştir. Bunun yanı sıra başka partiler de milliyetçilik düşüncesini, liberal ekonomiyi ve liberal siyasal sistemi temel almakla ve komünizmin mirasından kurtulmak için radikal değişimlere ayak basmakla Ana Vatan Partisi (AVP), Milli İstiklal Partisi (AMİP-A.A.), Azerbaycan Demokrat Partisi (ADP-A.A.) gibi partiler kurulmuştur. Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'da İslam Partisi de kurulmuştur. Bu parti Şii mezhebine dayanan parti olmasına rağmen İran'ın yanlış fikirlerini içine almamaktaydı. Günümüzde İslam Partisi kapanmıştır ancak faaliyetlerini yasadışı olarak devam ettirmektedir.⁴⁵

Azerbaycan Milli Meclisinde 125 üye bulunmaktadır. Bu Milletvekillerinden Yeni Azerbaycan Partisi 75, Azerbaycan Halk Cephesi 6, Vatandaş Birliği Partisi 3, Azerbaycan Komünist Partisi 2, Yeni Müsavat Partisi 2, Azerbaycan Milli İstiklal Partisi 2, Azerbaycan İçin İttifak Partisi 1, Sosyal Refah Partisi 1, Anavatan Partisi 1 ve Yurttaş

---

⁴³ **Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası**, (Çev. Ozan Ergül, Cavid Abdullayev), ss. 223-224.

⁴⁴ Ceyhun Mecidov, Azerbaycan'da Demokratikleşme Süreci ve Siyasi Partiler; Çok Partili Hayata Geçiş, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora tezi), Ankara, 2008, ss. 186-190.

⁴⁵ Yakub Mahmudov, **Azerbaycanlılar (Etnik ve Siyasi Tarihe Genel Bakış)**, Aspoliqraf Yayınları, Bakı, 2008, ss. 10-14.

Partisi 1 milletvekiline sahiptir. Milli Mecliste olan milletvekillerinden geri kalanlarını ise bağımsızlar oluşturmaktadır.⁴⁶

2003 senesinde Yeni Azerbaycan Partisi oyların %76,8'ini alarak demokratik bir şekilde İlham Aliyev'in başkanlığını kazanmıştır.⁴⁷

Bağımsızlıktan sonraki Azerbaycan cumhurbaşkanları şunlardır:

- Ayaz Mutallibov- 1991-1992
- Ebulfez Elçibey- 1992-1993
- Haydar Aliyev- 1993-1998, 1998-2003
- İlham Aliyev- 2003-2008, 2008-2013, 2013-

F. EKONOMİK DURUM

XIX yüzyılın 60'lı yıllarında Kuzey Azerbaycan ticareti hızla genişlemeye başladı. Kuzey Azerbaycan'ın Bakü, Nuha, Şamahı, Şuşa, Yelizavetpol, Nahçıvan, Rize ve b. şehirlerinde tüccarların sayısı, ticaret tesislerinin miktarı ve yıllık cirosu her geçen yıl çoğalıyordu. Ticaret sermayesinin hacmi 60'lı yılların ortalarında Kuzey Azerbaycan topraklarının çok büyük bölümünü oluşturuyordu. Bakü bölgesinde 3879 ticaret müessesesinin olması bunu gösterir. Bu zaman Nahçıvan kazasında 955, Yelizavetpol şehrinde ise 571 ticari işletmesi açılmış, Zaqatalada 150, Qaxda ise 80 ticaret departmanı olmuştur. Fakat henüz bu dönemde tüccarların kapitallerinin miktarı çok azalmıştır. Şuşa ve kısmen de Şamahı'da çok az tüccarın 100 bin manat'tan yukarı sermayesi vardı. Ordubad ise 10 tüccarın müessesesinin yıllık cirosu tamamı 300-400 bin manat'tan artık değildi. XIX yüzyılın 50-60'lı yıllarında Kuzey Azerbaycan'ın Merkezi Rusya, İran ve diğer ülkelerle ticareti daha da genişlemiştir. XIX yüzyıl 50 yıllarında Kuzey Azerbaycan'dan Merkezi Rusya'ya 1309 bin manatlık, oradan Kuzey Azerbaycan'a 1695 bin manatlık mal getiril-

---

⁴⁶ Çağla, a.g.e., s. 53.

⁴⁷ Çelik, a.g.t., s. 51.

miştir. Azerbaycan'dan Merkezi Rusya'ya yapılan malların içerisinde ipek ve ipek ürünleri, kızılboya, balık ve balık ürünleri, petrol vb. önemli yer vardır.⁴⁸

Azerbaycan ekonomisi büyük ölçüde 70 yıl boyunca içinde bulunduğu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ekonomik planlamalarıyla şekillendirilmişti. Bu nedenle 1991 yılında bağımsızlığını kazandığında, Azerbaycan komünist sistemin bıraktığı pek çok ekonomik problemle yüz yüze gelmiştir. Sovyetler Birliği, oluşturduğu cumhuriyetleri bir birine bağımlı bir konumda tutmuştur. Böylelikle hem ülkelerin kendi kendine yeterli olmaması sağlanarak birliğin geleceği güvence altına alınacak, hem de daha verimli bir üretim sağlanacaktı. Bu doğrultuda Azerbaycan, merkezî planlama neticesinde bir tarım ülkesi haline getirilmiştir. Sanayisi ise aynı stratejiye bağlı olarak kendi kendine yetersiz kılınarak diğer cumhuriyetlere büyük ölçüde bağımlı hale getirilmiştir. Bu nedenle bağımsızlığını kazanmasının ardından Azerbaycan, komünist ekonomiyle uzun süre yönetilmiş diğer ülkelerde de olduğu gibi pek çok alanda sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Fiyatlar hızla artmış, enflasyon yükselmiştir. Demokratik sisteme geçiş sırasında ortaya çıkan siyasi istikrarsızlık ve çekişmeler, 1988 yılında Ermenistan ile başlayan Karabağ sorununun yarattığı savaş durumu, zaten zor durumda olan ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bunların yanı sıra Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Birleşik Devletler Topluluğu (BDT) pazarlarını da kaybetmesi Azerbaycan dış ticaretini dar boğaza sürüklemiştir.

Ülke, bağımsızlığını kazandığı 1991'den itibaren serbest piyasa ekonomisine geçiş kararı almış, bunu ekonomik dar boğazdan çıkışın tek yolu olarak görmüştür. Ülkenin petrol gibi bir zenginliğe sahip olması Batı ülkelerinin desteğini almasına sebep olmuş, Azerbaycan yönetimi de ülkeyi yabancı sermayeye açmada istekli davranmıştır. Ancak özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında güçlü bir özel teşebbüs, teknolojik donanım, hukuki ve ticari mevzuat gibi yabancı sermayeye açık bir serbest piyasa ekonomisi için gerekli altyapı son derece yetersizdi. Bununla beraber Azerbaycan, ekonomisini yabancı sermayeye açmak, ithalat ve ihracatını arttırmak için çaba göstermiştir. Küresel ekonomiye uyum sağlamak ve yabancı sermayeyi çekebilmek için 1992 yılında IMF'ye üye olmuş, 1994 sonlarında IMF ile görüşmeler başlatılmış, IMF ile yapılan görüşmelerden sonra

---

⁴⁸ Mahmud İsmayılov, **Azerbaycan Tarihi XIX. Asır**, Elim Yayınları, Bakı, 2007, C. IV, s. 250

esas amacı enflasyonun düşürülmesi ve manatın değerinin sabitleştirilmesi olan program 1995 yılında uygulamaya konmuştur.

IMF'nin Azerbaycan'a kredi vermeye başladığı 1995 yılına gelindiğinde, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin üzerinden neredeyse beş yıllık bir süreç geçmiş, fakat ekonomide ciddi reformlar yapılamamış ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde ekonomide başlayan üretim ve verim düşüklüğünün önüne geçilememiştir. Dağılma ve savaş sonrasında ortaya çıkan sorunlar nedeniyle milli gelir büyüme hızı birkaç yıl boyunca negatif değerlerde seyretmiş, enflasyon dört haneli rakamlara çıkmıştır. Milli gelir büyüme hızı 1993'te %-23,1; 1994'te %-19,7; 1995'te %-11,8 olarak kaydedilmiştir. Mayıs 1994'te Ermenistan'la gerçekleştirilen ateşkes sonrasında ancak 1996 yılının ikinci yarısından itibaren büyüme başlamış, %1,3'lük pozitif büyüme hızına ulaşılmıştır. Büyümenin en önemli nedeni, petrol ve bağlı sektörlerdeki yabancı yatırımlardır. Topraktaki özelleştirme kısmi olarak devam etmesine rağmen tarım sektöründe de pozitif büyüme gerçekleşmiştir.⁴⁹

Bağımsızlığın ilk yıllarında çok yüksek değerlere ulaşan enflasyon, 1995'te başlatılan istikrar programı sonrasında inişe geçmiştir. 1991 ve 1996 yıllarındaki enflasyonu hiperenflasyon olarak adlandırmak yanlış olmaz. 1991'de % 329,7 olan enflasyon, 1992'de %1672,4, 1993'te %1129,1, 1994'te %1666,5 olmuştur. 1995'te %411,8, 1996'da %19,8 olan oran, 1997'de %3,6'ya, 1998'de -0,8'e, 1999'da -8,6'ya düşmüştür. 2004 enflasyonu ise %4,6'dır. Ülkede kişi başına düşen milli gelir ise 2004 yılı rakamlarına göre 3,800 dolardır. Yıllar içinde ekonomide gerçekleşen görece iyileşmeye rağmen halk hâlâ ekonomik sıkıntılar içerisinde. Nüfusun yarısı, ülkenin zengin petrol kaynaklarına rağmen fakirlik sınırının altında yaşamaktadır ve ülkedeki gelir dağılımında adaletsizlikler mevcuttur. 2001 rakamlarına göre nüfusun %17'si aşırı derecede fakirdir. Yönetici elitler iş dünyasında tekel oluşturmakta ve zenginlikten paylarını fazlasıyla almaktadırlar.

---

⁴⁹ Tuğrul Somuncuoğlu, *Azerbaycan Ülke Raporu*, Ankara, 2012, ss. 12-35.

1. Tarım Sektörü

Azerbaycan'da çok çeşitli iklim tiplerinin görülmesi, ülke topraklarını tarıma oldukça elverişli hale getirmektedir. Toprak büyüklüğü 8.641.500 hektar olan ülkenin 1.549.000 hektarlık alanı ekime müsait alanlardan oluşmaktadır. Bu nedenle tarım, Azerbaycan ekonomisinin enerjiden sonra ikinci büyük sektörüdür ve tarım sektörünün gelişimi yeni istihdam olanakları yaratılmasında hayati önem taşımaktadır. Tarım büyük ölçüde sulamaya dayanmaktadır. Yetiştirilen başlıca ürünler tahıl, meyve, pamuk, çay, tütün ve üzumdür. Tarım için koşulların çok elverişli olmasına rağmen Sovyetler Birliği'nin dağılması öncesinde uygulanan tarım politikaları ülkeyi çok çeşitli değil, belli ürünlerin üretilmesine yönlendirmiş; bu nedenle iklim çeşitliliğinin imkânlarından kısıtlı olarak yararlanılabilmektedir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte dış pazarının büyük kısmını kaybetmesi de tarım sektörünü olumsuz etkilemiştir. Ayrıca makinedonanım yetersizliği, kaliteli tohum, gübre ve zirai ilaç kullanılmaması, bankacılık mevzuatındaki yasal eksikliklerden dolayı tarımsal kredilerin açılmaması, tapu ve kadastro sisteminin yerleşik olmaması gibi nedenlerle ülke potansiyeli gerektiği gibi değerlendirilememektedir.

Tüm olumsuzluklara rağmen ekonominin düzelmeye başlamasıyla devlet tarım reformlarına hız vermiş, tarım reformlarıyla SSCB döneminden kalan Sovhozlar (devlet çiftlikleri) ve Kolhozlar (kolektif çiftlikler) çözülmüş, aile çiftliklerinin sayısı artmaya başlamıştır. Böylece toprakta devlet mülkiyetinden, özel ve kolektif mülkiyete geçiş büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. 2000 yılında en fazla büyüyen sektör tarım sektörü olmuştur ve tarımsal üretim %12,1 oranında artış göstermiştir. Tarım sektörü nüfusun önemli bir kısmını istihdam etmesine rağmen önemli miktarda ihracat gerçekleştirememektedir.⁵⁰

2. Sanayi Sektörü

Sanayinin GSMH içindeki payı, 2002 yılı verilerine göre %45,7'dir. Ancak SSCB yönetimi döneminde Azerbaycan bir tarım ülkesi olma yönünde ilerlediğinden kendi sa-

---

⁵⁰ Osman Nuri Aras, 'Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci', **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 5 Sayı:19, Kasım 2003-Ocak 2004, ss.13-32.

nayisini kuramamıştır ve mevcut sanayisi son teknolojiye uyum sağlamakta zorlanmaktadır. Ayrıca SSCB, sanayide cumhuriyetleri birbirine bağımlı hale getirecek politikalar izlemiştir. Bu nedenle ülke, ihrac potansiyeli taşıyan sanayi ürünlerinde hammadde ve ara malı olarak diğer cumhuriyetlere muhtaç durumdadır. Eski teknolojiye sahip sanayi tesislerinin verim düşüklüğü nedeniyle ülkede üretilen sanayi mallarının %80'i hammadde ve yarı mamul şeklindedir. Azerbaycan'ın sanayi sektörü ağır sanayi (petrol ve doğalgaz, petrol ürünleri, metalürji, makine imal, kimya, orman ürünleri, yapı malzemeleri); hafif sanayi (dokumacılık, dikiş, deri-kürk, kundura) ve gıda sanayi şeklinde sınıflandırılabilir. Ağır sanayide genellikle ara mal ve yarı mamul üretilmektedir. Ağır sanayinin temelini petrol sanayisi oluşturmaktadır.

Azerbaycan son yıllarda sanayi sektöründe gelişme kaydetmektedir. Özellikle sanayi sektörünün taşıyıcısı olan petrol üretiminde 1997'den beri meydana gelen yükselme, yabancı şirketlerle yapılan Antlaşmaların ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın önümüzdeki beş yıl içinde sağlaması beklenen beş-altı milyon dolarlık gelir, gelecekteki sanayi gelişimi için umut vaat etmektedir.⁵¹

3. Madencilik ve Enerji Sektörü

Azerbaycan'ın yeraltı kaynakları, özellikle ihracatının %90'ını oluşturan petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından çok zengindir. Azerbaycan, dış ticaret açığı veren bir ekonomiye sahip olmasına rağmen madencilik, petrol ve bunlara dayalı sanayi dış ticarete pozitif değer yaratmaktadır. Petrol ve doğalgaz dışında başlıca yeraltı kaynakları kurşun, çinko, bakır, sülfat, polimetal filizi, cıva, molibden, demir cevheri, barit, kobalt, arsenik, mermer, kireç taşı siyenet, maden tuzu ve kaya tuzudur.

Azerbaycan, Çarlık Rusya'sının bir üyesi olarak 1901 yılında dünya petrol üretiminin yarısını sağlamış bölgenin en eski petrol üreticisidir. Her ne kadar ülkenin üretim kapasitesi Sovyet yönetimi altında sürekli azalmışsa da bugün ülke, Hazar petrollerinin üretim ve ihracatında Kazakistan'la birlikte en aktif oyuncularındadır. Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait olan sahasında 30 milyar varilden fazla ham petrol rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Petrol, Hazar Denizi'ne uzanan Abşeron Yarımadası'nda, Kura Nehri

---

⁵¹ Aras, a.g.md., ss. 32-34.

kıyılarında Kabristan ve Gence yakınlarında bulunmaktadır. Geri teknoloji petrol üretimini azaltmaktadır ve Azerbaycan, petrol çıkarımındaki verimi arttırmak için yabancı şirketlerle anlaşarak ortak petrol çıkarımı yapma yoluna gitmektedir. Bu amaçla dönemin Devlet Başkanı Haydar Aliyev 1993'ten başlayarak Batılı ülkeleri ziyarete başlamış, 1994'teki Londra ziyareti sırasında İngiltere Hükümeti ile petrol üretimi konusunda uluslararası Antlaşma imzalanmıştır. Bu Antlaşma ya göre İngiltere, petrol sondaj projelerini finanse etme hakkı kazanmıştır. ABD de bölge petrollerine ilgi göstermeye başlamış, 20 Eylül 1994'te imzalanan "Yüzyılın Antlaşması" ile ABD ve diğer Batılı ülkelerin Azerbaycan'da ve genel olarak bölgede istikrarın oluşmasında çıkarları ortaya çıkmış, Batılı şirketler bölgeye ciddi miktarda yatırım yapmaya başlamıştır.⁵² 1990'da 12,5 milyon ton, 2003'te 15,5 milyon ton olan Azerbaycan ham petrol üretiminin, Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın devreye girmesiyle 2010'da 70 milyon tona, 2020'de ise 120 milyon tona çıkacağı öngörülmektedir. Buna paralel olarak 2003'te 10 milyon ton olan yıllık petrol ihracatı 2010'da 55 milyon, 2020'de 94 milyon ton seviyesine çıkacaktır. Buna göre 2010'da petrol geliri ülke GSYİH' sının yaklaşık iki katına çıkacaktır. Böylece Azerbaycan ekonomisinde petrolün önemi daha da artacaktır. Fakat petrolün ne gibi tehlikeleri beraberinde getirebileceği Ortadoğu örneğinde görülmektedir. Uluslararası ekonomiye petrol ile bütünleşme, büyük güçlerin Azerbaycan'a daha fazla müdahale etmeleri ve ülkeyi daha fazla sömürmeleri anlamına gelebilir.⁵³

4. Dış Ticaret

Azerbaycan bağımsızlığını kazanmasının ardından BDT pazarını kaybetmiş, bu nedenle dış ticaretini yeniden şekillendirmek zorunda kalmıştır. 1991 yılında SSCB ülkeleri ihracatta %94, ithalatta %80 oranında yer tutarken, BDT'nin toplam ticaret içindeki payı %20,9'a gerilemiştir. Bu süreçte Sovyetler Birliği ile yapılan ticaretten uzaklaşma ve Batı'ya kayma gözlemlenmektedir. Azerbaycan'ın en çok ticaret yaptığı başlıca ülkeler; İtalya, Rusya, Türkiye, Fransa, Çek Cumhuriyeti, İsrail, ABD, İsviçre, Gürcistan, Ukrayna, Çin, Hollanda, İngiltere ve Almanya'dır. Azerbaycan'ın ihraç ettiği ürünler; petrol

---

⁵² Murteza Hasanoğlu-Vasif Abiyev, 'Bağımsızlığından Sonra Azerbaycan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Karşılaştığı Ekonomik Problemler', **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 18, Ağustos-Ekim 2003, ss.13-33.

⁵³ Osman Nuri Aras, 'Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci', **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:5 Sayı:19, Kasım 2003-Ocak 2004, ss.13-32.

ürünleri ve malzemeleri, doğal gaz, demir filizi, çelik borular, kil toprak, alüminyum, mineral gübreler, sentetik kauçuk, pamuk, hazır ipek kumaş, hazır yün kumaş, halılar, dokumacılık ürünleri, deri ayakkabı, üzüm, şarap, çay, tütün, kostik soda, pamuk elyafıdır. İthal ettiği başlıca ürünler ise ham demir, demir sac, çelik borular, yük vagonları, otomobil ve yedek parçaları, traktör, tarım makineleri, kâğıt, televizyon, inşaat malzemeleri, şeker, tütün, et, tereyağı ve diğer hayvani yağlar, un ve bulgur, tahıl, deterjan ve sabundur.⁵⁴

G. KÜLTÜREL YAPI

Azerbaycan, her alanda olduğu gibi eğitim alanında da uzun süre Sovyetler Birliği'nin etkisi altında kalmıştır ve bağımsızlık sonrasında kendi eğitim programını geliştirmeye çalışmaktadır. Sovyet öncesi Azerbaycan'ında çocuklara beş yaşından başlayarak medreselerde İslami eğitim verilmekteydi. 19. yüzyıl sonlarında medrese eğitiminin yerini modern okullar almaya başlamıştır.⁵⁵

Azerbaycan toprakları üzerinde edebi eserlerin ortaya çıkışı antik çağlara, altıncı yüzyıla kadar dayanmaktadır. İslamiyet öncesi dönemde ortaya çıkmış olan Dede Korkut hikâyeleri, bu eserlerin en önemlisidir. Altıncı ve yedinci yüzyıllarda ortaya çıkan hikâyeler, devrin sosyokültürel yapısı hakkında ipuçları vermektedir. Azerbaycan'ın önemli âlim ve şairlerden biri, 1140–1209 tarihleri arasında yaşamış olan, İranlıların da Farisi olduğunu söyledikleri Nizami Gencevi'dir. Başlıca eserleri; *Sırlar Hazinesi*, *İskender name*, *Hüsref ile Şirin*, *Yedi Güzel*, *Leyla ve Mecnun*'dur. *Leyla ve Mecnun*, Fuzuli tarafından tekrar yazılmıştır. Nizami, ayrıca bir şiirinde dünyanın yuvarlak olduğundan söz etmiştir:

“Bu küre şeklinde yalnız yer değil,

Her hat ki, dönüyor yuvarlaktır bil.”⁵⁶

---

⁵⁴ Cavadov Nurlan, Azerbaycan ve Birleşmiş Milletler, Ankara Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, ss. 7-38.

⁵⁵ İsmayılov, a.g.e., C. IV, s. 304.

⁵⁶ İsmayılov, a.g.e., C. IV, s. 305.

On beşinci yüzyılda bölgede sırasıyla hakim olan Karakoyunlular ve Akkoyunlular dönemindeki edebi eserlerde Karakoyunlu Cihan Şah, Habibi ve Şeyh Kasım gibi isimler görülmektedir. Karakoyunlu Cihan Şah kaleme aldığı divanında hem Türkçe hem de Farsça şiirler yazmıştır. Bu dönemde Türkçenin yönetimde ve bilimdeki rolü de artmıştır. Karakoyunlu hükümdarı Uzun Hasan döneminde Kuran-ı Kerim Türkçeye çevrilmiştir. On altıncı yüzyılda Azeri halk edebiyatı büyük gelişme göstermiş, bilhassa halk ozanlarının sayısı artmıştır. Safevi Hükümdarı Şah İsmail'in koşma formunda yazdığı Türkçe şiirleri, halk edebiyatı üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Şah İsmail şiirlerini *Divan-ı Hatayi* adlı eserinde toplamıştır. Aynı yüzyılda yaşamış olan Fuzuli de gazel ve kasidelerini hem Türkçe, hem Farsça yazmıştır. Şiirlerini yazdığı dönemde Osmanlı Türkçesi ve Azeri Türkçesi bugünkü gibi birbirinden ayrı değildi. Ancak şiirleri bugün için Azeri şivesine daha yakındır. Başlıca eserleri; Türkçe, Arapça ve Farsça *Divan*, *Leyla ile Mecnun*, *Hadikatü's-Süeda* (Saadete Ermişlerin Bahçesi), *Beng ü Bade* (Esrar ve Şarap), *Rind ü Zahid*, *Sihhat ü Maraz*, *Kırk Hadis Tercümesi*, *Şikâyetname*, *Enisü'l-Kalp*'tir (Gönül Dostu).⁵⁷

20. yüzyılın başında gerçekleşen Bolşevik Devrimi ile Azeri edebiyatının darbe aldığı söylenebilir. Zira Komünist Parti'yi desteklemeyen yazar ve aydınlar cezalandırılmış, yazarlar ideolojik propaganda araçları haline getirilmek istenmiştir. Dönemin önemli şairlerinden biri Muhammed Hüseyin Şehriyar'dır. Şehriyar, İran sınırları içerisinde kalan Güney Azerbaycan'ın Tebriz Şehrinde 1906 yılında dünyaya gelmiştir. Şairin çocukluk yılları, Hoşgenab kasabasının Haydar Baba köyünde geçmiştir. En ünlü şiirlerinden biri, çocukluğunu geçirdiği köye adını veren Haydar Baba dağına seslenerek yazdığı *Haydar Baba'ya Selam* şiiridir. Uzun yıllar şiirlerini Farsça kaleme almış, Farsça bilmeyen annesi şiirlerini anlamadığından, Azerice şiir yazmaya başlamıştır. "Haydar Baba'ya Selam", 125 kıta uzunluğundadır. Doğduğu topraklardan 35 yıl ayrı kaldıktan sonra memleketine duyduğu özlemi bu şiirinde dile getiren Şehriyar, köyünün doğal güzelliklerini, çocukluğundaki sosyal-kültürel hayatı; canlı betimlemeler ve lirik bir dille ifade etmiştir. Şair, 18 Eylül 1988'de Tahran'da vefat etmiştir. Son dönem Azerbaycan edebiyatının en önemli isimlerinden biri; birçok şiir, kitap ve makalenin sahibi Bahtiyar Vahab-

---

⁵⁷ İsmayılov, a.g.e., C. IV, s. 306.

zade'dir. Daha çok şair kimliğiyle ön plana çıkan Vahabzade'nin 40 Azerice, 12 Rusça, iki Ermenice, iki Özbekçe, üç Türkçe, bir de Almanca kitabı yayımlanmıştır.⁵⁸

Azerbaycan her alanda olduğu gibi eğitim alanında da uzun süre Sovyetler Birliği'nin etkisi altında kalmıştır. Bağımsızlık sonra Azerbaycan Devleti kendi eğitim programını geliştirmeye çalışmıştır. Sovyet öncesi Azerbaycan'ında çocuklara beş yaşından başlayarak medreselerde İslami eğitim verilmekteydi. 19. yüzyıl sonlarında medrese eğitiminin yerini modern okullar açmaya başlamıştır. Çarlık Rusya'sı döneminde ortaokullarda Azerice eğitim yapılması ve Azerice eğitim yapan üniversitelerin kurulması yasaklanmıştır. Bu dönemde Azerice okuyup yazabilenlerin oranı, özellikle kadınlar arasında çok düşük kalmıştır. Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da eğitim, merkezi sistem tarafından standardize edilmiş, bu yolla güçlü bir Marksist-Leninist propaganda yapılmıştır. Tüm Sovyetler Birliği coğrafyasında bilimsel gelişmeleri takip eden ders kitapları okutulmuş, ancak tek tip olan bu kitaplarda değişiklik yapmak imkânsız hale gelmiş, dolayısıyla ders programlarına dinî ve milli kimlik yansıtılamamıştır.⁵⁹

Sovyet döneminde öğrencilerin kendi dillerinde eğitim almalarına izin verilmiştir. Örneğin Gürcistan'da yaşayan Azeri bir öğrenci, Azerbaycan'a giderek burada Azerice eğitim alabilmekte, Rusçayı ikinci dil olarak öğrenmekteydi. Azerbaycan'daki yüksekokullarda da öğrenim dili Azericeydi. Rusça ikinci plandaydı. Ancak devlet kademelerinde Rusça dışındaki dillerin kabul görmemesi Rusçayı baskın hale getirmiş, Azerice ve diğer diller Rusça seviyesine yaklaşamamışlardır. Ayrıca Rusça eğitim veren okulların kalitesi daha yüksekti. Azerbaycan ekonomik yetersizlikten dolayı eğitim sisteminin ıslahında güçlükler yaşamaktadır. Azericenin daha iyi tekniklerle öğretilmesi ve milli kültürün ders programlarına konması için çalışmalar yapılmaktadır. Lakin eğitime ayrılan bütçe oldukça düşüktür.⁶⁰

Karabağ sorunu ile birlikte Karabağ dışında Ermenilerce işgal edilen topraklar sebebiyle ülke 700'den fazla eğitim kurumunu kaybetmiştir ki bu sayı toplam okul sayısı-

---

⁵⁸ İsmayılov, a.g.e., C. IV, s. 308.

⁵⁹ Hayati Yılmaz, 'Mirza Ali Ekber Sabir', **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/1, Yaz 2012, ss. 361-365.

⁶⁰ İsmayılov, a.g.e., C. IV, s. 311.

nın beşte birine karşılık gelmektedir. Sorun nedeniyle 100 bin öğrenci ve 10 bin öğretmen mülteci durumuna düşmüş ve kamplarda yaşamaya başlamıştır.⁶¹

Azerbaycan, 1992’de Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçmenin eğitime getirdiği ek yükü karşı karşıya kalmıştır. Ülkede 2.676 ilköğretim okulu, 28 devlet üniversitesi ve 17 özel üniversite bulunmaktadır. Zorunlu eğitim süresi 11 yıldır. Nüfus içindeki üniversite mezunu sayısı da 1990–2002 yılları arasında yarı yarıya düşmüştür; her 10 bin kişiden yalnızca 29’u üniversite mezunudur. Bağımsızlık sonrasında zor şartlar geçiren ülkede eğitim standartlarının da düştüğü gözlenmektedir. Sanayi, ulaşım ve tarım sektörleri için meslek liselerinde eleman yetiştirilmektedir. Ülke eğitim için dışarıdan da yardım almaktadır fakat bunlar sınırlıdır. Ayrıca yurt dışında ABD, İngiltere, Japonya, Fransa, Türkiye gibi çeşitli ülkelerde okuyan yaklaşık 4.000 Azeri öğrenci bulunmaktadır.

---

⁶¹ İsmayılov, a.g.e., C. IV, s. 314.

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA HANLIKLAR DEVRİ

A. AZERBAYCAN’DA HANLIKLARIN KURULUŞU

XVIII. asır ortalarına doğru bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan hanlıkları;⁶² Bakü, Gence, Karabağ, Şirvan, Şeki, Kuba ve Talış’la İlusı sultanlığından ibaretti. Bu hanlıkların siyasi yapıları genellikle birbirine benziyordu. Hanlar önce veraset usulüyle işbaşına gelirken sonradan seçimle işbaşına gelmeye başladılar. Bilahare hanlık babadan oğla geçer hale geldi.⁶³

Han mutlak anlamda ülkenin hâkimiydi. Hanın atadığı “naip”ler kendisine yardımcılık ediyordu. Güvenlik ve posta hizmeti “çapar” adı verilen süvarilerce yürütülürdü. Sosyal düzen şeriat ve töre üzerine kurulmuştu. Kaza hakkı şeriat mahkemeleri tarafından hükme bağlanırdı. Kadılar hanlar tarafından atanırdı. Cinayet davaları köha (kahya)lar, beyler, naip ve hanlar tarafından sırasıyla görülürdü. Hükümet işlerinin yürütüldüğü yere ‘Divanhane’ denilirdi.

Ülke toprakları hanın mülkiyeti sayılırdı. Dolayısıyla beylere dağıtılan fethedilen toprakları han geri alma hakkına sahipti. Beyler, bu toprakları satamaz ve miras bırakmazdı. İktisadi açıdan ülkenin en güçlüsü handı.⁶⁴ Hanlıklar milli kültürel bakımdan dahi mühim bir varlığa sahip idiler. Camileri, medreseleri ve kendilerine mahsus edebi hayatları vardı. Karabağ, Şirvan, Bakü ve başka illerde birer edebiyat cemiyetleri faaliyet gösterirdi.⁶⁵

Ruslar döneminde ise hanlıkların idare sistemi, genellikle muhafaza edilmiştir. Aynı şey tarım sistemi için de söz konusudur. Nitekim pamuk ve ipek üretimi ile sulama işleri bu usulü aynen koruyan Rus su idaresi nizamnamesine göre yapılmıştır. Ayrıca Ruslar Gence’nin işgaliyle burada cam ve şişe imalathaneleri ve demir ocakları kurup çalıştırmışlardır. Rusların işgal ettikleri Şirvan’da, eskiden Venedikliler ve İngilizler ipek ticareti yaptıklarından burası bir ticaret merkezi olmuştu. Nasıl Bakü Petrolü sebebiyle

---

⁶² M. Fuat Köprülü, ‘Azerî’, İslam Ansiklopedisi, C. 2, MEB. Yayınları, İstanbul, 1993, s. 144.

⁶³ Ahmet Caferoğlu, **Azerbaycan**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1940, s. 18.

⁶⁴ Adnan Kutluk, ‘Azerbaycan Hanlıkları’, **Türk Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1950, C. IV, s. 422.

⁶⁵ Kutluk, a.g.md., C. IV., s. 720.

bugün ekonomik bir değere sahip ise bu toprakları içine alan Şirvan'ın da o zaman benzer bir değeri vardı.

1. Karabağ Hanlığı

Tarihi kaynaklara göre, o dönemde Karabağ vilayetinin sınırları, güneyden Hüdaferin Köprüsünden Sınığ Köprüsüne ve Araz çayına kadar uzanıyordu. Doğudan Cevad kentinden Araz çayına kavuşarak Hazar Denizine dökülen Kür çayı ile sınırlanırdı. Kuzeyden Karabağ'ın Elizavetpol ile sınırlı Kür çayına kadar olan arazilere ulaşırdı. Batıdan ise Kuşbek, Salvartı ve Erikli olarak adlandırılan Karadağ dağları ile çevrilirdi.⁶⁶

Penah Han'ın asıl soyu, Dizak'ın Cavaşir ilindedir. Eski zamanlarda Türkistan'dan gelmiş 'Bahamalı' aşiretinin bir kolu olan Sarıçalı oymağındandır. Onların ataları Cavaşir ili arasında meşhur, adlı-sanlı, tanınmış, mal devlet ve ihsan sahibi olmuş adamlardı.⁶⁷

XVIII. Asrın ortalarına doğru Cavaşir kabilesinden Penahlı Han, Ermeni meliklerinin ihtilallerinden istifade ederek emirlikleri lağv ve kendisini Karabağ hanı ilan etti. Şuşa şehrini yeni hanlığın merkezi yaptı. Penah Han gayet adil ve dürüst bir hükümdardı. Rus istilasına kadar onun kurduğu Karabağ hanlığı, sülalesi tarafından idare edilmişti. Hâkimiyette olanlar bunlardır: Penah Ali Han (M:1163-H:1749), İbrahim Halil Han (M:1177-H:1763- M:1211- H:1796), Mehdi Kulu Han (M:1221- H:1806).

Karabağ hanlığı, Azerbaycan'ın en eski ve önemli hanlıklarından biri olmuştur. Bu hanlığın banisi Penah Han'dır. Penah Han Karabağdan İran'a giderken, Karabağ'ın yönetimini küçük oğlu Mehreli beye bıraktı. Büyük oğlunu ise kendisiyle birlikte Şiraz'a götürdü. Böylece Penah Han ölümünden sonra hanlığın parçalanmasından korkarak formalite icabı hazırlanan bir ferman alarak Karabağa geri döndü. Ancak Mehreli han tarafından iyi karşılanmadı.⁶⁸

---

⁶⁶ Mirza Cemal Cevaşir Karabağlı, **Karabağ Tarihi**, (çev. Tahir Sünbül), Kök Yayınları, Ankara, 1990, s. 1.

⁶⁷ Cevaşir., a.g.e., s. 3.

⁶⁸ Mirze Bey Adıgözel, **Karabağname**, Yazıcı Neşriyatı, Bakı, 1989, s. 33.

1759 yılında Penah Hanın vefatı üzerine oğlu İbrahim Han, hâkimiyete kanuni varisi olarak kendisini görür. Hâkimiyet uğruna Dağıstan hâkiminin kızıyla evlenerek ve ondan destek alarak 1760 yılında kendisini Karabağ hanı ilan etti.⁶⁹ Karabağ'dan kaçan Mehreli Bey, Azerbaycan topraklarını birleştirmeye çalışan Feteli handan yardım istedi.⁷⁰

İbrahim han 1756 yılından 1806 yılına kadar Karabağ tahtında kaldı. Hâkimiyet yıllarında İran ve Rumeli padişahlarına itaat etmedi.⁷¹ İbrahim Han döneminde sınırlar Şirvan, Şeki, Gence, Erivan, Nahçıvan, Hor, Karabağ, Tebriz, Erdebil vilayetlerine kadar uzandı, hatta Merağa, Irak ve Azerbaycan sınırı olan Kaplankuh'u da geçirdi. İbrahim han Avar ve Dağıstan valisi Umman hanla akraba oldular, ihtiyaç halinde Dağıstan ve Lezgi vilayetlerinden askeri destek temin etmiştir.⁷² İran ve Rusya'ya karşı kendini muhafaza eden hanlık sonunda 1822 yılında Rusların istilasına uğramıştır.⁷³

2. Gence Hanlığı

Rus işgalinden önceki dönemlerde bu hanlığın nüfusuna dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Burada yaşayan halkın dörtte üçü, Azerbaycan Türklerinden oluşmaktadır. Sınırlar Kazak Sultanlığından başlayarak Kür nehri boyunca güneye doğru uzanmaktaydı.⁷⁴

1722 yılında tamamıyla İran'dan ayrılarak 1735 yılına kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı bir vilayet olarak idare edildi. Bu dönemde Gence-Karabağ beylerbeyliğine bağlı 1,344 köyün, 100'ü Gence hanlığının bünyesinde yer almaktaydı. 1747 de Ziyat oğlu sülalesine mensup Şahverdi Han tarafından müstakil hanlık olarak ilan edildi. Sınırlarının kısıtlı olması dolayısıyla Gence siyasi, askeri ve ekonomik gücü bakımından da zayıftı. Bundan dolayı Gence hanlığı sık-sık Tiflis ve Karabağ hanlıklarının saldırılarına maruz kalıyordu. 1750 yılında Karabağ, 1750-1760 yıllarında ise Tiflis hanlıklarına tabi oldu.

---

⁶⁹ Nazim Ahundov, **Karabağ Salnameleri**, Yazıcı Neşriyatı, Bakü, 1989, s. 125.

⁷⁰ Yunis Hüseyinov Rzaoğlu, **Karabağnameler, Azerbaycan Tarihini Öğrenmek İçin Kaynak Gibi**, Elm Neşriyatı, Bakı, 2007, s. 27-30.

⁷¹ Mirze Camal Cavanşir Karabağlı, **Karabağ Tarihi**, Yazıcı, Bakı, 1989, s. 55.

⁷² Cevanşir, a.g.e, s. 13.

⁷³ Caferoğlu, a.g.e, s. 20.

⁷⁴ Vidadi Umudoğlu, 'Kuzey Azerbaycan Çar Rusyası Tarafından İşgali ve Sömürgeciliğe Karşı Mücadele (1801-1826)', Aktaran, Cengiz Yavan, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Şubat 2000/01, NO: 124, s. 60.

Bazen de onlarla birlikte hareket etti. Ancak 1786 yılında Gence Hanlığının başına geçen Cavad Han Ziyadhanoglu bölgede sağlam bir denetim kurarak komşu hanlıkların saldırılarına karşı önlem almıştır ve onların baskılarının önüne geçmiştir.⁷⁵

Gence hanlığını yöneten hanlar şunlardır; Şahverdi Han (H:1160-M:1747), Muhammed Hasan Han (H:1174- M:1760), Hacı Bey Han (H:1198- M:1783), Cavad Han (H:1200- M:1785). Mütemediyen komşularının istilasına maruz kalan hanlık, Karabağ hanlığı, Gürcistan, İran ve Rusya'ya karşı mücadele vermek mecburiyetinde kaldı. Ruslar Gence hanı Cevad Han'ın kahramanlıklarına rağmen toprakları istila etmiş ve Gence şehrini Elizabetopl adıyla değiştirildi.⁷⁶

Rus orduları kumandanı General Sisyanov, 1803'te, Tiflis'ten hareket ederek Gence'yi kuşattı. Gence Rus işgaline karşı en sert biçimde karşı koyan en önemli hanlık oldu. 1804 yılında saldırılarda Gence uzun süre Rus birliklerine karşı direndi. Ancak Şehir Gence'deki gayrimüslim cemaatin ihaneti sonucu yenilgiye uğradı. Bu savaşta Cevad Han ve onun aile fertleri de öldürüldü. Böylece Gence hanlığının varlığına son verildi.⁷⁷

3. Şeki Hanlığı

Şeki hanlığı Salavat dağından, Kür Nehrine kadar uzanan geniş bir arazi üzerinde yerleşmiştir. Doğuda Kuba ve Şirvan, batıda ise Gence ve Karabağ hanlıkları ile sınırdaş olmuştur.⁷⁸

XV-XVI. asırlarda Şirvan şahlığından ayrı küçük bir imaret olarak idare edilmekte idi. Zaman içinde komşu hanlıkların da idaresi altında yaşamıştır. 1747 de Hacı çelebi han Şeki hanlığını kurmuştur. Şeki hanlığının idarecileri bunlardır; Hacı Çelebi Han (H:1160-M:1747), Muhammed Hasan Han (H:1212- M:1797), Mustafa Han (H:1219-

---

⁷⁵ İsmail Mehmetov, **Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı, Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi**, (çev. Ekber N. Necef, Şamil Necefov), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009, s. 456.

⁷⁶ Caferoğlu, a.g.e, s. 20.

⁷⁷ Telman Nusretoğlu, **Rusyanın Azerbaycanda Hâkimiyet Kurma Mücadelesi (1801-1813)**, İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 2012, s. 89.

⁷⁸ Umudoğlu, a.g.d., s. 59.

M:1804), Cafer Kulu Han (H:1221- M:1806), İsmail Han (H:1231- M:1815). İsmail Han'ın ölümünden sonra Rusya Şeki hanlığını da istila etmiştir.⁷⁹

Hacı Çelebi han döneminde Şeki hanlığı siyasi, askeri ve coğrafi bakımdan bölgenin en önemli hanlıklarından biri sayılmaktaydı. Şeki şehri savaşlarda düşmanlarından korunmak için Gellersen-Göresen kalesine sığınmaktaydı. Çelebinin ölümünden sonra hanlık tahtına önce oğlu Ağakişi, onun ölümünden sonra da Hüseyin Han geçti. Ancak Şeki tarihine damgasını vuran Muhammed Hasan Han olmuştu. Onun döneminde şehir surlarla çevrildi ve hanlığın sosyal yaşamını, özellikle de vergi sistemini düzene koydu. O yeni olarak 'Düstürü'l-âlem' adlı yasalar sistemi oluşturdu. Bunun dışında Muhammed Hasan Han kendi adıyla anılan şehir merkezinde bir kale inşa ederek, hanlık hazinesini, divanı ve kendi haremini buraya taşıdı.⁸⁰

Pek çok hanlıklarda olduğu gibi Şeki hanlığında da taht kavgaları oldu. Şeki hanlarının varisleri olan Muhammed Hasan Han'la kardeşi Selim Han arasında taht kavgaları oldu. Şeki Hanı Ağa Muhammed, Şah Muhammed Hasan Hanı cezalandırarak gözlerinin çıkarılmasını emretti.⁸¹ Muhammed Hasan hanın gözleri kör edilerek Tebriz'e gönderildi. Bunun üzerine hâkimiyeti kardeşi Selim Han ele geçirdi. Selim Han Muhammed Hasan Han'ın bütün çocuklarını da idam ettirdi. Selim hanın hâkimiyeti Rusların bölgeyi ele geçirmesine kadar sürdü. 1806 yılında Selim Han ile Ruslar arasında olan savaş sonucunda, Şeki civarındaki çatışmada bu hanlık Ruslara yenildi. Ancak oradan kaçarak Kaçarlı Abbas Mirza'ya sığındı. Bunun üzerine, Kaçarlarla Rusya arasına olan ihtilaf yüzünden Hoylu Cafer Kulu han Şeki hanlığına sahip çıktı. Onun Şeki'deki hâkimiyeti 1819 yılına kadar sürdü.⁸²

Şeki hanlığı dünyaca ünlü olan ipekçilik üretimi ile biliniyordu. Elde ettiği ipeği farklı ülkelere ihraç ediyordu. 1790-1800 yıllarında ticari gelirleri yüksek olan hanlıklardan biri sayılıyordu. Şeki şehrinde 147 ayakkabıcı, 33 keçeci, 178 debbağ, 39 boyacı, 36

---

⁷⁹ Caferoğlu, a.g.e, s. 21.

⁸⁰ Ramin İbadov Hemidoğlu, 'Şeki Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu ile İlişkileri', **Türkler Ansiklopedisi**, C. V, Ankara, 2002, s. 74-75.

⁸¹ Bronevski Semen Mihayloviç, Noveysiya Geografiçeskaya İ İstoriçeskaya İzvestiya O Kavkaze, T.2, İzdatelstvo Tip. S Selivanskogo, Moskva 1823, s. 380.

⁸² İbadov, a.g.md., s. 76.

taş yontmacılığı, 56 demir işletmeciliği, 22 kalaycı, 154 terzi, 42 marangoz, 41 kuyumcu bulunuyordu.⁸³ Bunlar Şeki şehrinin gelişmişliğini göstermekteydi.

4. Kuba Hanlığı

Rus ordusu Hazar bölgelerine yürüyüşü sırasında Kuba hanlığını işgal etmiştir. Kuba hanlığı inzibati-yönetim açısından iki kısma bölünmüştür. Böylece Kuba hanlığı bünyesinde iki hanlık Kuba ve Derbent Hanlıkları ortaya çıkmıştır. 1979 yılında Yekaterinan'ın ölümü üzerine Ruslar Derbendi terk etmesiyle bu hanlıklar tekrar birleşmiştir.⁸⁴ Rusların yeniden bu toprakları istila etmelerine kadar hanlıklar arasında iç çekişmeler ve hâkimiyet davaları devam etmiştir. Bu taht kavgalar hanlıkları hem ekonomik hem de siyasi olarak çok zayıf düşürmüştür. Bir diğer husus da, Fethalı döneminde Kuba Hanlığı Azerbaycan'ın askeri ve siyasi acıdan en kudretli hanlıklarından biri olmuştur. Fethalı Han zamanında Kuba Hanlığı'nın sınırları bir ara Erdebil, Şamahı ve Derbend Hanlıklarına kadar uzanmıştır. Bölgedeki otorite boşluğundan yararlanarak kendi hâkimiyet alanını genişletmeye çalışmıştır. Fethalı Han Derbendle Şamahıyı zapt ederek Bakü'yü de kendi nüfuzu altına almaya muvaffak olmuştur. Halef olan Şeyhali han Rus istilasına kadar hanlığı idare etmiştir.⁸⁵ Ancak Fethalı Hanın kurduğu idari sistem kendi sağlığında yıkılmaya başlamıştır. 1789 yılında ölümü ile Kuba küçük bir hanlığa dönüşmüştür.⁸⁶

Fethalı Han'ın ölümünden sonra 1726 yılında Kuba Ruslar tarafından Hüseyin Ali Hana bırakarak, 1735 yılına kadar bu han tarafından idare edilmiştir. Daha sonra Ahmet Han, ardından da Şeyh Ali Han Kuba Hanlığını ele geçirmiştir. Böylece son dönemlerde Kuba Rus işgaline uğramış. Şeyh Ali Han Rus idaresini kabul etmeyince Kuba Hanlığı'nın varlığına 1806 yılında son verilmiştir.⁸⁷

---

⁸³ Mehman İsmayılov-Mahir Bağirov, **Şeki Hanlığı**, yayını yok, Bakı, 1997, s. 60.

⁸⁴ Kozubski E.İ, İstoriya Goroda Derbenta, Russkaya Tipografiya V. M. Sorokina, Temir-Han Şura, 1906, s. 120

⁸⁵ Caferoğlu, a.g.e, s. 22.

⁸⁶ Kozubski E.İ, İstoriya Goroda Derbenta, Russkaya Tipografiya V. M. Sorokina, Temir-Han Şura, 1906, s. 121.

⁸⁷ Tofiq Mustfazade Teyyuboğlu, 'Guba Hanlığı', **Türk Ansiklopedisi**, C. V, Ankara, 2002, s. 82-93.

5. Bakü Hanlığı

Esas olarak Abşeron yarımadasında yerleşen Hanlık, Kuzeyden Kuba, Kuzeybatıda Şirvan Hanlığı ile komşu olmuştur. Hanlığın merkezi Bakü, Hazarın merkez liman şehriydi.⁸⁸ Bakü hanlığının kurucusu Mirza Muhammed Han Nadir şahın yakınlarından olmuş bir süre Afşar sarayında hizmet etmiştir.

Safeviler zamanından mahalli beyler tarafından idare edilmiştir. 1723 yılında İkinci Tahmasıp şehri Ruslara teslim etmiştir. Şehir Türklerin Ruslara karşı olan mücadelesinden dolayı 1735 yılında Ruslar tarafından geri verilmiştir. 1747 yılında Mirza Muhammed ahali tarafından seçilerek Bakü Hanı olarak ilan edilmiştir. Hanlık 50 yıl bu Handan gelen soyla idare edilmiştir.⁸⁹

Rus temsilcisi A. Çerkasski'nin Bakü'ye gelişi saygıyla karşılanmıştır. Böyle bir ilişki içinde olsa da Bakü siyasi ve askeri bakımdan zayıf bir güçtü. Bundan dolayı da Han Kaçarlarla yakın ilişkiler kurmaya çalışmışlardır. Ancak kısa bir süre sonra kendisinden siyasi ve askeri bakımdan daha güçlü olan Kuba hanlığının etkisine girmişlerdir. Daha sora Feteli Han kendi kız kardeşini, zayıf iradeli olan Mirza Muhammed hanın oğlu olan Melik Muhammed'le evlendirerek kendi kontrolünde tutmuştur. Zaman içinde Rus işgallerinden korunmak için ve onların hâkimiyetine girmemek için Bakü hanlığı Osmanlı'nın himayesini kabul etmiştir. Osmanlı yönetimi de kendilerine değerli hediyeler göndermiştir.

Bakü hanı Melik Muhammed Han 1784 yılında hac ziyaretine giderken yolda öldü. Yerine II. Mirza Muhammed Han gelmiştir. İç çekişmelerden dolayı hanlık çok zayıf düştü. II. Mirza Muhammed Han iki defa tahtını kaybetmiştir. Ancak bu çatışmalar sonucunda Hüseyin Kulu Han yönetimini ele geçirmiştir. Rusların yardım etmesine rağmen Ağa Muhammed Şah Kaçarın Kafkas seferleri Rusların bu topraklardan uzak durmalarını sağlamıştır. Ağa Muhammed Şah Kaçarın ölümünden sonra I. Aleksandr'ın Rusya tahtına geçmesiyle bölge işgalinin önü açılmıştır.

---

⁸⁸ Sara Aşurbeyli, **Bakü Şehrinin Tarihi**, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakü, 1998, s. 35.

⁸⁹ Sara Aşurbeyli, **Azerbaycan Dili ve Tarihi Bakü Şehrinin Tarihi**, Avrasiya Press Yayınları, Bakü, 2006, s. 219.

Bakü hanı Hüseyin Kulu Han 1806 yılında Rus generali Sisyanov'la görüşmesi generalin öldürülmesine neden olmuşsa da artan Rus baskınları karşısında direnmeyince İran'a kaçmıştır. Buna karşılık General Bulgakov, eski hanlardan II. Mirza Muhammed hanın desteği ile 1806 yılında Bakü'yü ele geçirmiş ve ardından da bu Hanlığın varlığına son vermiştir.⁹⁰ Bakü Hanlığı, Azerbaycan'ın en stratejik liman şehirlerinden biriydi. Hüseyin Kulu Han döneminde hanlık hem gümrükten, hem de petrol, tuz ve zaferan ticaretinden oldukça gelir elde ediyordu.⁹¹

6. İrevan Hanlığı

İrevan (Revan) hanlığı Aras Nehrinin kuzeyinde bulunan bir hanlıktır. Komşu olduğu devletler Türkiye, İran ve Gürcistan devletleriyle ve Gence Karabağ ve Nahçıvan hanlıklarıyla sınırdış olmuştur.⁹²

İrevan kalesi İrevan hanlığının en önemli savunma yerlerinden biri olmuştur. Bu kale, 16. Asrın ilk dönemlerinde inşa edilmiştir. Evliya Çelebi'nin 'Seyahatnamesinde' İrevan kalesi ile ilgili bazı bilgiler yer almaktadır. Seyahatnamede yazılan bilgilere göre İrevan Kalesi Safevi hükümdarı Şah İsmail kararı ile yapılmıştır. Şah İsmail İrevan hanlığını kendine tabi ettikten sonra, Revankulu han adlı vezirine orada bir kale inşa etmesini emretmiştir. İnşa edilen bu kale Revankulu hanın adına Revan kalesi olarak anılmıştır. Zamanla Revan kalesi değişikliğe uğrayarak İrevan olmuştur.⁹³

İrevan hanlığının hükümdarı Nadir Şah'ın tayini ile atanır. Savaşlarda gösterdiği kahramanlıklardan ötürü Kaçarlardan Hasanali Hanı İrevan hanı olarak ilan etmiştir. Ancak İrevan Hanlığı bağımsız bir Hanlık olarak Nadir Şah'ın ölümünden sonra güçlenmeye başlamıştır.⁹⁴ İrevan Hanlığı bağımsızlığını kazandıktan sonra dış tehlikelerden korunmak için Gürcistan Kralı II. İrakli ile ittifak yapmıştır. Gürcistan'a haraç verme karşılığında sınırlarını muhafaza etmiştir.

---

⁹⁰ Caferoğlu, a.g.e., s. 22.

⁹¹ Nusretoğlu, a.g.e., s. 91.

⁹² Süleyman Mehman, **İrevan Hanlığının Rusiyaya Birleştirilmesi Tarihi**, Herb neşriyatı, Bakü, 1997, s. 25.

⁹³ Eiyev Fuad-Hesenov Urfan, **İrevan Hanlığı**, Şerg-Qerb Yayınları, Bakı, 2007, ss. 27-30.

⁹⁴ Süleymanov, a.g.e., s. 7.

Hasanalı Hanın kardeşi Hüseyin Han'dan sonra bu haracı vermek istememişe de başarılı olmamıştır. İnan'da Kaçarların iktidara gelmesi ile İrevan hanlığının durumu kötüleşmiştir. Hem Gürcistan hem de İrevan hanlığı bu durumdan rahatsız olmaya başlamıştır. Bunun üzerine İrevan Hanı ile Karabağ Hanı, Ağa Muhammed şah Kaçara yardım etmek için Osmanlıya müracaat etmiştir. Ancak Osmanlı'nın İnan'la antlaşması olduğundan dolayı Kaçarlara karşı bir ittifak iğerisine girmemiştir.⁹⁵

Kaçarlar Tiflis'i ele geçirmekle Gence ve İrevan Hanlığını, Gürcistan'a tabi olmaktan kurtarır. Bunun üzerine, Gürcistan kralı II. Irakli de, Rusya'dan yardım istemiştir. Rusya devleti de General Gudaviçin komutasında olan Rus ordusunu bölgeye göndererek, hem Gürcistan'ı hem de Azerbaycan hanlıklarını işgal etmeyi düşünmüştür.⁹⁶

7. şirvan Hanlığı

şirvan Hanlığı kuzeyde Samur Nehrinden, güneyde Kür Nehrine kadar geniş bir bölgeyi içine alırdı. Doğuda Hazar Denizi ve Bakü Hanlığı, batıda şeki ve Karabağ Hanlığı, Güneyden ise Taliş Hanlığıyla sınırları paylaşıyordu.⁹⁷ 1722 yılında Osmanlı ordusu tarafından işgal edilerek ayrı bir Hanlığa dönüşmüştür. 1734'te Nadir şah tarafından fet-hedilerek ikiye bölünmüştür. İki mahalli idare olarak şamahı şehri mütemadi ihtiyaşlara maruz kalmıştır.⁹⁸

8. Taliş (Lenkeran) Hanlığı

Hanlığın kurucusu Safevi soyundan gelen Seyyid Abbas isimli birisidir.⁹⁹ Nadir şaha gönüllü itaat eden emirlerden biri Seyyid Abbas olmuştur. Nadir şahın ölümünden sonra Seyyid Abbas bölgenin idarecisi olmuştur. Seyyid Abbas Taliş Hanlığında 20 yıl hüküm sürmüştür. Onun ölümü üzerine hanlık tahtına 1747 yılında Kara han adıyla ün yapmış Cemaleddin Mirza Bey geçmiştir. Kara Han döneminde Hanlık sürekli askeri

---

⁹⁵ Elza Paşayeva, **1801-1830 İllerde Rusiya, Türkiye ve İnan Münasibetlerinde Azerbaycan Problemi**, Nurlan Yayınları, Bakü, 2004, s. 36.

⁹⁶ Markova Olga Petrovna, **Rassiya, Zakavkazie İ Mejdunarodnie Otnoşenie v XVII Veke**, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1966, s. 288.

⁹⁷ Umudoğlu, a.g.md., s. 59.

⁹⁸ Caferoğlu, a.g.e, s. 21.

⁹⁹ İrade Memmedova, **Rusya İle İnan Arasında Azerbaycan (Lenkeran Hanlığı)**, (çev. şimşir Sebahattin), İQ Kùltür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 21.

birliklerden oluşmuştur. Lenkeran şehri kale duvarları ile çevrilmiştir. Han, saray başta olmak üzere çok sayıda cami, hamam ve pazar inşa edilmiştir. Hanlığın nüfusu Türk ve Talışlardan müteşekkildi. Bölgede çok sayıda göçebe Türk grubu da bulunmaktaydı. Böylelikle Hâkimiyete gelen Han, hanlığın iktisadi ve siyasi kudretini yükseltmek için bazı tedbirler almış, Lenkeran şehrini hanlığın merkezi yapmıştır.¹⁰⁰

Kara handan sonra onun yerine Mir Mustafa Han geçmiştir. Onun dönemi Kaçar ve Ruslarla mücadeleler içinde geçmiştir. Mir Mustafa han, Ağa Muhammed Şaha karşı Rusya'nın desteğini aramışsa da bu onun için o kadar da iyi olmamıştır. 1795 ve 1797 yıllarında Kaçarların saldırısına uğramıştır.¹⁰¹

Mir Mustafa Han 1802 yılından itibaren Rusların yönetimi altına girmekten kurtulamamıştır. Daha sonra Rusların işgalci politikalarından rahatsız olmuştur. Uzun süre tavr almıştır. Ancak 1813 yılında yapılan Gülistan Antlaşmasında Talış hanlığının Rusya'nın egemenliğine geçmesi engellenememiştir. Antlaşmadan bir yıl sonra Han vefat etmiştir. Bunun üzerine oğlu Mir Hasan Han, Talış hanlığının başına geçerek Rusya'ya karşı cephe almıştır. 1826 senesinde Ruslar Hanlığın varlığına son vermiştir.¹⁰²

B. AZERBAJCAN HANLIKLARININ OSMANLI DEVLETİ İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ

Azerbaycan hanlıkları, oldukça karmaşık tarihî koşullarda, uluslararası ilişkilerdeki sorunların olduğu bir dönemde, halkların özgürlük hareketleri sonucu meydana gelmiştir. Azerbaycan'da hanlıklar şeklinde devletçilik restore edildikten sonra, bu hanlıklar bağımsız dış politika sürdürmeye başladı. Bu politikanın temel yönleri, başlıca hanlar tarafından kendi hâkimiyetlerini korumak ve dış ekonomik ilişkileri sağlama almaktı. Azerbaycan hanlıklarının dış politikasına bakıldığında ise burada öncelikle komşu devletlerle olan ilişkiler dikkati çekmektedir. Bunlar aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

---

¹⁰⁰ Memmedova, a.g.e., s. 26.

¹⁰⁰ Mehmetov İsmail, **Türk Kafkasında Siyasi ve Etnik Yapı, Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Arasında Azerbaycan (Lenkeran Hanlığı)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 26.

¹⁰¹ Mehmetov İsmail, **Türk Kafkasında Siyasi ve Etnik Yapı, Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi**, (çev. Ekber N.Necef, Şamil Necefov), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009, s. 462.

¹⁰² İrade Memmedova, 'Talış (Lenkeran) Hanlığı', **Türkler Ansiklopedisi**, C. V, Ankara, 2002, s. 101-112.

- İran ile ilişkiler
- Rusya ile ilişkiler
- Kartlı – Kahetiy’a Çarlığı ile ilişkiler
- Osmanlı Devleti ile ilişkiler

XVIII yüzyılın ikinci yarısından, yani Azerbaycan hanlıklarının kurulduğu dönemden başlayarak hanlıkların Osmanlı Devleti ile önemli ilişkileri olmuştur. Bağımsız Azerbaycan devletleri kimseye bağımlı olmak istemiyor ve tehlike karşısında Osmanlı Devleti’ne müracaat ediyorlardı. Çünkü bu dönemde Rusya’nın Güney Kafkasya’da izlediği yayılcı politikasının güçlenmesine karşı, Azerbaycan hanlıklarının tek dayandıkları kuvvet Osmanlı devletiydi. İran’ın zayıflamasını fırsat bilen Kartli çarı Teymuraz Gence’yi ve hatta Karabağ’ı elinde tutmaya çalışıyordu. Teymuraz’ın oğlu II Iraklı orada “disiplin” yaratmak ve daha önemlisi kendisini şah ilan etmek fikrindeydi. II Iraklı’nın bu niyeti Azerbaycan hanlıklarını çok endişelendiriyordu. Bu münasebetle Gence hanı Şahverdi Han 1751 yılında Osmanlı sultanına kendisini himaye etmesini rica eden bir mektup göndermişti.¹⁰³

Azerbaycan hanlıkları ile Osmanlı Devleti’nin karşılıklı ilişkileri 1768-1774 yıllarında yaşanan Rusya-Osmanlı Devleti Savaşı döneminde daha da güçlenmiştir. Osmanlı Devleti Kafkasya’da ona yönelmiş Rusya-Gürcistan askeri bloğuna karşı Müslüman devletlerinin ittifakını kurmaya çalışıyordu. Bu münasebetle sadece Azerbaycan hanlıklarına değil de ayrıca Dağıstan feodal hâkimlerine de elçiler göndermişti. Hanlara ulaştırılan fermanlarda ise Rusya ile mücadeleye girme zorunluluğu ifade ediliyordu. Çünkü bu zamanda Osmanlı Devleti’nin güvenliği adına böyle bir adım atması gerekiyordu. Osmanlı Devleti’nin sınırlarının güvenliğinin sağlanması asıl Güney Kafkasya, özellikle Azerbaycan’a çok bağlıydı. Aynı zamanda, Rusya, Osmanlı ile savaşa girdiğinde Azerbaycan hanlıklarını hep ilgi odağında tutuyordu.

---

¹⁰³ İbrahim Yüksel, ‘Çarlık Rusya’sının Azerbaycan’ı İstilas ve Osmanlı Devletinin Tutumu’, **Kafkas Araştırmaları**, İstanbul, 1988, s. 27.

Bilindiği gibi bu dönem artık Rusya-Osmanlı savaşının (1768-1774) olduğu bir dönemdir.¹⁰⁴ Bundan dolayı da her iki imparatorluk bu savaşta Azerbaycan hanlıklarını kendi tarafına çekmek niyetini taşıyordu. Azerbaycan hanlıkları ise kendi bağımsızlıklarını devam ettirmek için her iki devletten de yardım almaya çalışıyordu. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1774 yılında imzalanan “Küçük-Kaynarca “barış Antlaşması na göre Osmanlı Kırım’ı tamamen kaybetti. Kırım’ın işgalinden sonra Osmanlı Devleti Güney Kafkasya ile beraber Azerbaycan’a daha fazla önem vermeye başladı.¹⁰⁵

Bazı sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti Azerbaycan hanlıklarına askeri yardım göndermiyordu. Fakat Osmanlı sultanı Azerbaycan hanlıkları ile olan ilişkilerini devam ettirmek istiyordu. 1779 - yılının 27 Mayıs’ında Çıldır Valisi Süleyman Paşa İstanbul’a gönderdiği mektubunda Osmanlı Devleti’nden Dağıstan hâkimleriyle Karabağ Hanı İbrahim Halil Han arasındaki husumetin ortadan kaldırılmasına yardım etmesini talep etmiştir. Mektupta şöyle deniliyordu: “Şirvan hanı Dağıstan emirleriyle birlikte Devleti Ali’ye sadık olan Karabağlı İbrahim hane saldırmaya hazırlandığından, Dağıstan nüfusunu bu saldırıdan el çektirmek için Devlet-i Aliye’den onlara gerekli emrin gönderilmesi önemlidir “. ¹⁰⁶ Ayrıca Azerbaycan hanlıkları ile Dağıstan hâkimleri arasında sürmekte olan çekişmeler Osmanlı Devleti’ni rahatsız ediyordu. Bu dönemde Azerbaycan hanlıklarının arasında bazı anlaşmazlıklar vardı. Bu gerginlik Osmanlı Devleti’ni çok rahatsız ediyordu. Bu konuda C. Gökçe şöyle yazıyor: “Devlet-i Ali’ye hanlar arasındaki Antlaşmazlıkların ortadan kalkmasını istiyordu. Onun asıl amacı Rusya’nın bu durumdan yararlanarak saldırıya geçmesinden kaynaklanan tehlikenin hanlara haber verilmesiydi “¹⁰⁷

Rusya XVIII yüzyılın sonlarında ekonomik ve stratejik açıdan önemli olan Azerbaycan topraklarını ele geçirmek ve Osmanlı ile yaptığı savaşı kazanmak istiyordu. V. Zubov’un Derbent’teki Rus birliklerinin komutanı General Savelyev’e gönderdiği mektubunda şöyle ifade edilmiştir:

---

¹⁰⁴ Ali Rıza İşipek – Oğuz Aydemir, **Çeşme Deniz Savaşı 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşları**, Denizler Kitapevi, İstanbul, 2006, s. 53.

¹⁰⁵ Hasım Memmedov, ‘Osmanlı İmperyasının Harici Siyasetinde Azerbaycan hanlıkları’, Azerbaycan Elimler Akademisi, Haverleri Tarihi, **Fəlsəfə və Hüquq seriyası**, 1989, N 3, s. 44.

¹⁰⁶ H. Sadıqov **Rusiya-Türkiyə münasibətlərində Cənubi Qafqaz problemi (1787- 1829-cu illər)**. Bakı, 1991. s. 56.

¹⁰⁷ Gökçe Cemal, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya siyaseti**, İstanbul Yayın Evi, İstanbul, 1979, s. 105.

*“Önce Hıristiyan dinine ibadet edenler aracılığıyla bilgi toplamaktır. Sonra ise orda olan Hıristiyanların emin olması gerekiyor ki, amacımız onlar için kendi dinlerine serbest kulluk etmek için ortam yaratmaktan ibarettir. Son olarak öyle yapmak gerekiyor ki, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında bir çeşit ittifaklar olsun “.*¹⁰⁸

II. Yekaterina'nın ansızın vefat etmesi bu dönemde Rus ordusunun işgalci seferlerini yarıda bıraktı. Yaptığı siyasete hep aykırı olan I. Pavel Rus birliklerinin Zakafkaziya'dan geri iadesi konusunda emir verdi. II. Yekaterinanın vefatından yaklaşık bir ay sonra Rus birlikleri Azerbaycan topraklarını terk etmeye başladılar. V. Zubov istifa etti. Onun yerine yeniden Qudoviç geçti. I. Pavlus'un çok toprağı işgal etmiş olması Rus birliklerini geri çağırmasının nedenleri ve bir yandan da büyük masraflar (1.700 bin lira), bir yandan da Avrupa'da uluslararası durumun karmaşıklığı ile izah edilmiştir¹⁰⁹. Yerel halkın ve yetkisini kayıp etmiş hanların Rus birliklerine karşı mücadelesi tamamen gözden çıkarılmıştı.¹¹⁰

Azerbaycan nüfusunun Rusya'ya yaklaşımı hakkında söylemek gerekir ki, Azerbaycan'da bu dönem kelimenin tam anlamıyla Rusya'ya meyleden hanlıklar olmamıştır. Ağa Muhammed Şah Kaçar'ın saldırısını bahane ederek Azerbaycan topraklarını işgal eden Rus ordusu yerel güçlerin baskısı sonucu geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹¹¹

Rus birlikleri geri döndüğü zaman Şeyhali Han ve kendi taraftarları bir araya gelip Rus birliklerini takip etmek istemişlerdir. Rus birlikleri Azerbaycan topraklarını terk ettikten sonra taş üstünde taş kalmamış, ekonomik yönden zayıf düşmüş ve talan edilmiş Azerbaycan'a 1797 yılının başlarında Ağa Muhammed Şah Kaçarın yeni saldırısı başlamıştı. Talış hanlığını tutan Kaçar, Şuşa üzerine saldırıya geçti. Bu dönemde güneyden yaklaşan tehlike karşısında Karabağ Hanlığı Osmanlı Devleti ile ilişkilerini koruyup saklamaya çalışmıştı. Dönemin olaylarından bahseden Ahmet Bey Cavanşir bu konuda şunları yazıyor:

---

¹⁰⁸ Gültekin Cemil Kızı Necefli, **Azerbaycan Hanlıklarının Osmanlı Devleti İle Siyasi Alakaları (XVII. asrın II. yarısı)**, Nurlar Yayınevi, Bakı, 2002, ss. 24-26.

¹⁰⁹ Dubrovin N.F. **İstorii Voym İ Vladiçestvo Russkiy Na Kafkaze**, Sank Peterburg, 1871. T. II s. 29.

¹¹⁰ Necefli, a.g.e., s. 29.

¹¹¹ Yüksel, a.g.e., s.30.

*Şuşa'yı ele geçiren Şah Kaçar, İbrahim Halil Han Türk sultanına elçi olarak gittiği için adamlarını çarمیha çektiymişti ki onalrdan birisi de Ali Muhammed Efendi'dir.*¹¹²

Halen Rus birlikleri Derbendi ele geçirdiği zaman Ağa Muhammed Şah Rus kuvvetlerine karşı çıkmak için Osmanlı Devleti'ne başvurmuştu. Osmanlı tarihçisi Cevdet Paşa'nın görüşüne göre Kaçarın Azerbaycan topraklarını işgal etmeyi planladığını anlayan Osmanlı Devleti Ağa Muhammed Şah'ın bu başvurusunu cevapsız bıraktı.

Rusya ve İran Azerbaycan topraklarına saldırılarını sürdürdükçe Azerbaycan hanlıklarından bazıları Osmanlı Devleti'ne yardım için müracaat etmiştir. Bunun üzerine İstanbul hükümeti İran şahının aynı zamanda bölgede Rusya'ya karşı çarpışmasını dikkate alarak şimdilik İran kuvvetlerine karşı çıkmak için hanlara askeri kuvvet ile yardım etmedi. Ahmet Bey Cavanşir 1797 yılında Ağa Muhammed Şah Kaçarın Şuşa'ya saldırısından şöyle bahsetmektedir;

*Osmanlı sultanı, gelen elçilere maddi yardım yapmış, ancak askeri yardım yapamamıştı. Bunun üzerine İbrahim Han ümidini keserek Şuşa'yı terk edip Car-Balaken vilayetine gitmiştir.*¹¹³

Görüldüğü gibi Osmanlı devleti, Azerbaycan'ı ele geçirmek isteyen Rusya ve İran birliklerinin birbirleriyle çatışacağını öngördüğü için hanlara askeri güç ile değil, sadece maddi yardım yapmakla yetindi. Ağa Muhammed Şah Kaçarın ölümünden sonra Azerbaycan arazisi dış müdahaleden kısa süreliğine emin kalmıştır. Rusya İmparatorluğu'nun tahtına çıkan I Pavel hâkimiyeti yıllarında tüm Avrupa'ya "barışçıl" siyaset yürüteceğini beyan etse de, 1798 yılında Fransa'ya karşı savaş ilan etti. Bu savaşta Türkiye de ona taraftar çıkmış ve 1798 yılı 23 Aralık de her iki devlet arasında sözleşme imzalanmıştır. Bu Antlaşma Türkiye'nin Güney Kafkasya'da konumunun zayıflamasına neden olmuştur. Yüzyılın sonlarında İran'da Ağa Muhammed Şah'ın yeğeni Fethalı şah tahta çıkmış-

---

¹¹² Ahmet Bey Cavanşir, **Karabağ Hanlığının Tarihi**, (çev. Şükürzade E.B), Türkmenistan Türkleri İle Dayanışma Derneği Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 23.

¹¹³ Cavanşir, e.a.e., s. 23.

tır. Fethalı şah da kendi selefleri gibi Azerbaycan topraklarına göz dikmişti. Bunun için Karabağ'a saldırmak amacıyla 12 bin kişiden oluşan İran birliği hazırlamıştır.¹¹⁴

İran birliklerinin yaklaşmasını duyan ve Osmanlı Devleti'nden hiçbir yardım almayan İbrahim Halil Han acil Kavalevskiy'e mektup gönderip ondan, nasıl hareket etmesi gerektiğini konuşup tavsiye istemiştir. Bunu haber alan İran askerleri saldırı yapmaktan çekinerek geri dönmüşlerdi. Burada biz Azerbaycan hanlıklarının, bunun gibi İbrahim Halil Han'ın da kendi bağımsızlığını korumak, düşman tarafından gelen herhangi bir tecavüzdten kurtulmak için komşu devletlerle ilgili ilişkilerini saklamaya çalıştığını görüyoruz. Bu olaydan bir süre sonra 1801 yılında Kartlı-Kahetiy'a Çarlığı ve bir takım Gürcistan toprakları Rusya tarafından tasarlandı. Bu ise Azerbaycan hanlıklarının Rusya tarafından işgal edilmesine geniş imkân sağladı. Azerbaycan hanlıkları ile Osmanlı Devleti'nin siyasi ilişkileri XIX yüzyılın başlarında da, yani Azerbaycan toprakları Rusya ve İran arasında bölünmesine kadar devam etti. Genellikle, Azerbaycan hanlıklarının kendi bağımsızlıklarını korumak için komşu devletlerle, özellikle Osmanlı Devleti ile ilişkilerini korumaya çalıştığını görüyoruz.¹¹⁵

1787 – 1791 yılları Rusya-Osmanlı Savaşı döneminde bu savaşta hem Rusya, hem de Osmanlı Devleti Azerbaycan hanlıklarını kendi tarafına çekmeye çalıştı. Fakat hanlıklar arasında Osmanlı'ya eğilimin daha fazla olduğunu gören Rusya, hanlıkların savaşta Osmanlı'ya yardım etmemesi için çeşitli yöntemlerle onları oyalamaya çalışıyordu. Bu yöntemler genellikle Kartlı-Kahetiya çarı II. İdraklinin ve İbrahim Halil Han'a ihanet eden Ermeni meliklerinin eliyle yapılıyordu. Aynı zamanda Osmanlı Devleti de kendi bağımsızlıklarını korumak için Rusya'ya meyleden Azerbaycan hanlıklarına diplomatik yöntemlerle engel olmaya çalışıyordu.

1787 – 1791 yılları Rus-Osmanlı savaşında yenilmiş Osmanlı Devleti ağır şartlarla Yassı barış antlaşmasını imzaladı. Bu ise Güney Kafkasya'da Rusya'nın nüfuzunun güçlenmesine neden oldu. Osmanlı Devleti'nin çeşitli zorluklardan dolayı hanlıklara yardım gönderememesi 1796 yılının başlarında Rus birliklerinin Azerbaycan'a müdahalesi

---

¹¹⁴ Cihat Aydoğmuşoğlu, 'Abbas Mirza (1789-1833) ve Dönemi', **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Güz 2001, Sayı 19, C. 4, s. 128.

¹¹⁵ Aydoğmuşoğlu, a.g.md., C. 4, s. 128.

ile sonuçlandı. Rus birliklerinin Azerbaycan topraklarını ele geçirmesine karşı çıkan hanlardan biri de Şeyhali Han oldu. Bunun üzerine yardım için Osmanlı Devleti'ne müracaat etti. Sultan, hanlıklara askeri güç ile değil, ekonomik olarak yardım etmeye çalıştı. Esasen yerli halkın ve yetkisini yitirmiş hanların direnci ve II. Yekaterina'nın ölümü sonucunda Rus birlikleri geri çekildiler. Rusya birliklerinin Azerbaycan'ı terk etmesinin başlıca sonuçlarından biri de Osmanlı Devleti tarafından savunulan hanların Rus birlikleri aleyhine çıkışları ve onların Osmanlı Devleti ile ilişkilere öncelik vermesi olmuştur. Fakat yüzyılın sonlarına doğru bu ilişkiler zayıflamaya başladı. Azerbaycan topraklarında yaşanan olaylara Osmanlı Devleti seyirci kaldı, ciddi bir etki gösteremedi. Bu ise XIX. yüzyılın başlarında Azerbaycan hanlıklarının Rusya tarafından yavaş yavaş işgal edilmesine ve sonuçta Azerbaycan topraklarının Rusya ve İran arasında bölünmesine zemin hazırladı.¹¹⁶

C. 1828-1829 OSMANLI-RUS HARBİ VE RUSLARIN KAFKASYA'YA YERLEŞMELERİNDE BU HARBİN ETKİLERİ

Çarlık Rusya'sı İran'la savaşı kazandıktan sonra işgalci istekleri Kafkasya'nın Karadeniz kıyılarını ele geçirmeye başladı. Rusya buğdayın neredeyse üçte ikisi Karadeniz'den ihraç ediliyordu. Ortadoğu'ya Rusya mallarının gönderilmesi satış için Asya'ya mal çıkarılması 1802-1827 yılları arasında 3,3 faizden 30,4 faize kalkmıştır. Kafkasya'nın Karadeniz kıyısından, güney-batı Gürcistan bölgelerinin ele geçirilmesi ve bunun stratejik önemi de dikkate alınıyordu. Rusya Kafkasya'da kendi ağalığını gerçekleştirmek ve güçlendirmek için çok elverişli imkân bulmuştur. Buna göre İran ile savaşı bitiren gibi Rusya Nisan ayında Osmanlıya savaş ilan etti. Savaş Balkanlar'da ve Kafkasya'da gidiyordu. Kafkasya'da giden savaşlar çok önemli yer vardır.¹¹⁷

Anadolu ordusuna güçlü darbe vuruldu. 1829 yılının kış ve yazında Axalsix ve Beyzide, Liman, Diqur altında ve Kuzey Kafkasya'da Osmanlı ordusunun saldırısına ulaşamadılar. Rusya'nın güney savunma yarmak umutları gerçek olmadı. Rus ordusu kendine dönüş yarattı. Osmanlı'nın Anadolu bölgesi kapandı, bazı şehirler istila edildi. Rusya Kaf-

---

¹¹⁶ Necefli, a.g.e., ss. 65-66

¹¹⁷ A.E Rzayev, **Azerbaycan Tarihi XIX-XX. Asırların Evveli, Ali Mektepler Üçün Mühazire Kursu**, Bakı Üniversitesi Yayınevi, 2010, s. 71.

kas bölgesinin işgalin hukuki açıdan tanınmasını sağlama aldı. Karadeniz kıyılarını, Axalsix vilayetini Axalsix ve Axalkalaki şehirlerini de birlikte ele geçirdi.¹¹⁸

Osmanlı devletiyle Rusya'nın savaş eşliğine gelmelerine neden olan sebeplerde, Doğu Anadolu, dolayısıyla Kafkasya ile ilgili kesin delil yoktur. Bu harbin sebepleri arasında Yunan meselesi gelmektedir. Bu mesele 1821 Mora ihtilalinin çıkmasına bağlıdır. Mora ihtilalı Avrupa Devletlerini iyice endişeye sokmuştur. Avrupa'nın birçok yerinde Yunan asillerine karşı duyulan sempati büyük devletlerin tavır ve hareketlerini büsbütün değiştirmiştir. Rusya ise bu olayı Mukaddes İttifak'a yüz çevirme gibi algıladı. Fakat Yunan meselesinde İngiltere ile Avusturya Rusya'nın bir müdahalede bulunmasını arzu etmediler. Çar Aleksandr ise Osmanlı'ya karşı girişilecek bir harbin sorumluluğunu üzerine almak cesaretini göstermedi. 1825 yılında vuku bulan ölümüne kadar Osmanlı Devleti ile Rusya arasında notalar teati edilmesiyle iktifa etmek zorunda kalmıştı. Fakat Nikola tahta çıkınca Prut hududuna büyük kuvvetler topladı. 17 Mart 1828 yılında Bab'ı Ali'ye bir ultimatom göndererek, Yunanlılara yardımda bulunmak isteyen Batı devletlerini kendi tarafına çekmiştir.¹¹⁹

Osmanlı Devleti ise Rusya Devleti ile çatışmanın uygun olmayacağından emin olunca 7 Ekim 1826 tarihinde sekiz maddeden oluşan Akkerman muahedesini imzalamak zorunda kaldı. Bu Antlaşma ya göre Rusya savaşız birçok menfaatler elde etmiş oluyordu. 1827 yılının sonuna doğru Yunan meselesinden dolayı Osmanlı ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki siyasi gerginlik büsbütün arttı. Kısa zamanda Rusya, Osmanlı Devleti'ne Yunan meselesinde Avrupa tarafından verilen kararlar razı olmama gibi bahanelerle, Osmanlı sınırına saldırarak harp ilan etti. Bab-ı Ali'ye, Avrupa devletlerinin muvafakatini almış olmak şartıyla harp açmak amacındaydı. 6 Ocak 1828 I. Nikolay yeni bir plan ortaya koydu. Bu plan eskisini yorumluyor ve tamamlıyor. Çar, devletin sınırlarını genişleterek yeni topraklar fethederek büyütme istiyordu. Bundan dolayı Prut nehrinden geçmeyi ve Temmuz antlaşmasına göre Bab-ı Ali tarafından memleketteki prenslikleri için izin istiyordu. Eğer Bab-ı Ali iki ay içinde bunları yapmasa ve Tuna'daki paşalar tarafından

---

¹¹⁸ Rzayev, e.a.e., s. 72.

¹¹⁹ Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, Üniversite Matbacılık, İstanbul, 1947, s. 128.

gönderilen geçici antlaşmaları sekiz gün içinde kabul etmeyecek olursa, söz Rus general-
lerinin olacaktı.¹²⁰

Ruslar tarafından daha beklenmedik bir hareket ise Bab-ı Ali'nin Rus ticaretini zarara uğrattığı ve şerefine tecavüz ettiği bahanesiyle İngiltere'yi savaşa dâhil etmektir. Fakat İngiltere Lord Ludley vasıtasıyla bunu reddetti. Nihayet 14 Nisan 1828 tarihinde Rus adının şerefini, Rus devletinin haysiyetini, hakların dokunulmazlığını ve Milli şerefi gibi fanatik duygu ve düşünceleri koruma bahanesiyle Çar, Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti.¹²¹

D. GÜLİSTAN ANTLAŞMASI

İngiltere'nin Güney Asya'da büyük çıkarların olması, Rusların Azerbaycan Hanlıklarını bir-bir işgal etmesi bu devleti telaşa düşürdü. İran ordusuna bir grup subayının danışmanlık etmesine rağmen, Lenkeran Hanlığının 1812'de Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine karşı mücadele etmek istemişse de, başarılı olmadığı için 1813'de Gülistan Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştı. Osmanlı Devleti ile İran'ın yakınlaşmasının esas nedeni Rusların İranlıları yenmeleri ve Azerbaycan Hanlıklarını işgal etmesidir. Açıkçası Osmanlı Devleti İran'ı Rusya'ya karşı açık olarak desteklemeye başladı. İranlılar, İngilizlerin ve Osmanlıların teşvikiyle Kafkaslarda uğradıkları kayıpları telafi edebilmek ümidiyle Rusya ile yeniden mücadeleye girmişlerdir. Ancak, İranlılar tekrar mağlup oldular. 1828 yılından itibaren geçerli olan Aras Nehri sınır olmak üzere Türkmençay Antlaşmasını imzalamak zorunda kaldılar.¹²² Antlaşma 1813 yıl Ekim ayının 12 de Karabağ toprağı olan Gülistan köyünde Rus ordugâhında imzalanmıştır. İmzalar Baş Komutan Nikolay Rtişçev ve İran Devleti'nden Mirza Ebdül Hasan Han tarafından atılmıştır.¹²³

---

¹²⁰ Tugin, a.g.e., s. 130.

¹²¹ Cemal Gökçe, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti**, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1979, ss. 224-227.

¹²² Turkmenchayskiy mirniy Dogovor Mejdu Rossiey i İrano, Sbornik Arhivnih Dokumentov, Moskva, Russkaya Kniga, 1992, s. 314.

¹²³ Rzayev, e.a.e., s. 57.

Azerbaycan'ı ikiye bölen Gülistan Antlaşması ¹²⁴

12 Ekim 1813'de Rusya ile İran arasında imzalanan Gülistan Antlaşmasına göre:

1. İran Şahı, Rusya'nın Kafkaslarda işgal ettiği toprakları Rusya'nın bir parçası olarak tanıyacaktır.
2. Bu topraklar Kafkasların Dağıstan bölgesinden Arpaçay – Aras nehri-ne kadar uzanan Kuzey Azerbaycan ve Gürcistan bölgelerini de içine alan sahayı kapsar.
3. Yukarıda zikredilen bölgelerde yalnız Şah değil, ondan sonra Şah olacak şehzadeler de Rusya'nın hâkimiyetini tanıyacaktır.
4. Hazar Denizi'nde ticaret yapan Rus tüccarları İran, İran tüccarları da Rus limanlarını serbestçe kullanabilecektir.
5. Savaşta esir alınanlar karşılıklı olarak serbest bırakılacaktır.
6. Her iki ülke, birbirlerinin başkentlerine yeni elçiler göndererek dostluklarını göstereceklerdir.
7. Her iki ülke tüccarları birbirlerinin topraklarında ticari faaliyette bulunacak ve bu tüccarların emniyetleri sağlanacaktır.

İran'ın kayıpları fazla olduğu için bir zamandan sonra antlaşmaya uymamaya başladılar. Böylece başlayan sürtüşmeler, sonunda taraflar arasında yeni bir harbin başlamasına neden olmuştur. 1826 yılında başlayan ikinci İran-Rus Harbi yine İranlılarının mağlubiyeti ile sonuçlandı.¹²⁵

---

¹²⁴ Rzayev, a.g.e., s. 58.

¹²⁵ Turkmenchayskiy mirniy dogovor mejdu Rossiey i İrano, Sbornik arhivnih dokumentov, Moskva, Russkaya Kniga, 1992, s. 315.

E. RUSLARIN İŞGALİ VE TÜRKMENÇAY ANTLAŞMASI

İran'da Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra Azerbaycan'da siyasi bir birlik kurulamadı ve Azerbaycan siyasi tarihinde 'Hanlıklar Dönemi' olarak anılan süreç başladı. 19. yüzyılın başlarında Kafkaslar, Rusya ile İran arasında tam bir hâkimiyet mücadelesine sahne oldu.¹²⁶ Rusya ile İran arasında 1804'de başlayan Azerbaycan coğrafyasına hâkim olma mücadelesini Rusya kazandı, 1806 yılına gelindiğinde, Revan, Nahçıvan, Gence, Karabağ, Şeki, Şirvan, Bakü, Kuba Hanlıkları Rusya tarafından ele geçirildi.¹²⁷

Şamhor yenilgisini haber alan Abbas Mirza Şuşa'nın kuşatması için 10 binlik askeri bırakıp, giderek Gence yönünde harekete geçti. Eylül 1826'da Yermolov'un yerine Kafkasya Genel Valiliğine General Paskeviç atandı. Aynı zamanda General Paskeviç de ek askeriyle birlikte bölgeye vardı. 10 Eylül'de bu taraflar Gence yakınlarına sığınak yapmaya başladılar. Abbas Mirza'nın emrinde 15.500 yaya, 10.700 ise atlı olmak üzere 25 binden fazla asker vardı. Paskeviç'in ise 8.700 kişilik ordusu bulunuyordu. Güçler arasındaki göze çapan farkı gören Rus komutanı savaşı açık alanda değil dar sokaklarda devam etmeye kararlıydı. Fakat Paskeviç Yermolov'un bu planını başarısız bir plan olarak gördü ve 13 Eylül 1826 tarihinde taraflar arasında çetin bir savaş gerçekleşti. Karabağ – name müellifi Mirza Adıgüzel Bey şunları aktarmaktadır:

“Sabah erken vakitlerinde komutan Paskeviç ve General Medetov birliklerini düzene sokup Şeyh Nizami türbesine yaklaştılar. Burada onlar Kızılbaş ordularıyla karşılaştılar ve büyük bir çatışma gerçekleşti. Bir saat sonra Kızılbaşlar yenildiler.”

Savaşta Kaçarlar bin ölü ve 1.100'ü esir olmak üzere iki binden fazla insan kaybettiler. Bu çatışma gerçekleştikten sonra bundan sonraki savaşın genel gidişatı belirlendi. Aralık 1826'ya kadar Kaçarlar ve onlarla beraber hareket eden hanlar kazandıkları bütün toprakları yitirdiler. Abbas Mirza ise bu iki binlik kayıptan sonra bölgeyi tamamı-

---

¹²⁶ Süleyman Aliyarlı, **Azerbaycan Tarihi (Uzak Geçmişten 1870 ci İllere Geder)**, Azerbaycan Neşriyyat, Bakı 1996, s. 602-610.

¹²⁷ Abbaskulu Ağa Bakıhanov, **Gulustan-ı İrem**, Azərneşir, Bakı, 2001, s. 231.

la terk etti. Aras nehrini Hudaferin köprüsünün üzerinden geçerek İran Azerbaycan'ına çekildi.¹²⁸

Aralık ayında saldırmaya geçen taraf bu defa Ruslardı. Medetov'a bağlı olan askerler 26 Aralık'ta Aras nehrini geçtiler. Ocak 1827'de Ruslar Meşkin'e gerdiler. Nisan ayı Ruslar için önemli geçti. İrevan hanlığına bağlı topraklar Ruslarca ele geçirilmeye başlandı. Fakat İrevan kararlı bir şekilde direnince, Ruslar kuşatmaya girişmeyerek Nahçıvan'a sokuldular. 26 Mayıs 1827'de bölge savaşız alındı. Rusların 8.600 kişilik birliğine karşı Abbas Mirza'nın 16.000'lik ordusu yine çaresiz kaldı.

İki aylık ciddi saldırıların ardından İrevan da düştü. Fakat Ağustos başlarında desteksiz kalan hanlık Rus saldırılarına fazla dayanamadı. Özellikle de hanlığın gıda deposu olan Serdarabad'ın düşmesinden sonra baş gösteren iâşe sıkıntısı Türklerin direnişini kırdı. Buna karşılık Türkler İrevan kalesini son ana kadar savunmaktan vazgeçemediler. General Pskeviç çara gönderdiği raporunda şehrin düşmesini şöyle ifade etmektedir:

“Bu sırada İrevan vilayetinde 10 bini Müslüman-Türk, 3 bin Ermeni olmak üzere 13 bin insan yaşıyordu. Bunlardan Ermeniler kalenin kuzey kapısını gizlice açtılar ve 1 Ekim'de Rusların şehre girmesine yardım ettiler.”

1804-1813 yıllarında Rusya ve İran savaşında Rusya Güney Kafkasya'ya Ermenileri toplamaya fırsat bulamadı. Fakat Ermeniler hala Rusya'ya büyük ümitler bağlıyorlardı. 1822 yılında Kars ve Erzurum Ermenileri General A.P. Ermolovtan “Rusların gelmeleri bizim kurtuluşumuzdur” diye söylemişlerdir.¹²⁹

1826-1828'de Rus ve İran savaşı sırasında Kuzey Azerbaycan topraklarına yerleştirilen Ermeniler aktif olarak Rus ordusuna yardımda bulunmakta ve aynı zamanda İrevan kalesinin kuşatılmasında etkili oldular. Şehrin, sokak ortasında gerçekleşen savaştan sonra İrevan Rusların eline geçti.

---

¹²⁸ Zeki Velidi Togan, 'Nadir Şahtan Sonraki Vaziyet ve Rus İstilas', **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, C. II, s. 115.

¹²⁹ Nersesyan M. **İz İstorii Russko – Armyanskih Otnosheniy**, Erevan, 1956, s 232.

Ekim ayında ise savaş artık İran'ın, Azerbaycan topraklarında devam etmekteydi. Ruslar önce Hoy'u, sonra ise 13 Ekim 1827'de Tebriz Rusların eline geçti. Oysa Tebriz hiç Rusların eline geçecek durumda değildi, çünkü şehri Ruslara karşı koruyacak 40 top vardı. Ayrıca, şehirdeki askerlerin elinde Rusların iki katı ateşli silah ve cephane mevcuttu. Tebriz'i Ruslar ele geçirdikten sonra şah hemen barış teklifinde bulundu. Ruslar 7 Kasım 1827'de barış görüşmelerine başladılar, çünkü onlar Osmanlı ile savaşın getireceği sıkıntılardan korktu. 24 Ocak 1828'de Ruslar Erdebil'e sokuldular, 28'inde Urmiye'yi, 8 Şubat'ta ise Erdebil'i ellerine geçirdiler. Ruslar Tahran'a doğru ilerlerken İngilizler devreye girdi. Barış antlaşması Rusya'nın İran topraklarında ticaret durumu güçlendirdi. Fakat Büyük Britanya'nın pozisyonu zayıfladı.¹³⁰

18 Şubat 1828'de Tebriz yakınlarındaki Türkmençay köyünde Abbas Mirza ile Paskeviç barış için el sıkıştılar.¹³¹ Görüşmeler sırasında Ruslar Azerbaycan'ın tamamını talep ediyorlardı. Fakat Gülistan Antlaşmasından sonra farklı olarak İrevan ve Nahçıvan hanlıklarının da Rusya'ya verilmesi sonucunda sınır eskisi gibi Aras nehri kabul edildi. Bunun sonucunda 16 maddelik Türkmençay Antlaşması yapıldı.

Türkmençay Antlaşması'nın Maddeleri:

16 maddeden ibaret olan Türkmençay Antlaşması'nın;

1. ve 2. maddesinde bu antlaşmanın; ebedi barış, dostluk ve işbirliği antlaşması olması kabul edilmiştir.

Antlaşmanın 3. maddesine göre; İran, 6 ay içerisinde Revan ve Nahçıvan Hanlıkları'nı Rusya'ya bıraktı.

4. maddede, İran ve Rusya arasındaki sınır tespiti yapılırken, 5. maddede, tespit edilen sınırların kuzeyinde kalan, Kafkas sıra dağları ve Hazar Denizi arasında bulunan bütün toprak ve adaların, bu topraklarda yaşayan halkların Rusya İmparatorluğu'na ait olduğu kabul edildi.

---

¹³⁰ T.P. Yusefovich, **Dogovori Rossii s Vostokom, Sank Peterburg**, Tipografiya Basta, Maskva, 1869, ss. 71-80.

¹³¹ Linoid Sergeyevic Semenov, **Rasiya Mejdunarodniia na Srednim Vastoke v 20-kh gadakh XIX v**, Lelingrad, 1963, s. 65.

6. maddede İran, Rusya'ya tazminat ödemeyi kabul etti.

7. maddede Rusya, İran Veliahdı Abbas Mirza'yı önce veliaht, tahta çıkmasından sonra da hükümdar olarak tanıyacaktı.

8. maddeye göre, Hazar'da her iki devletin de ticaret gemileri yüzebilecek, fakat yalnızca Rusya'nın savaş gemileri bulunabilecektir.

9. maddede karşılıklı elçilerin kabulü ve ağırlanması yer alırken, 10. maddede karşılıklı ticaretin geliştirilmesi ve ticaret ataşeliklerinin kurulması karar altına alındı.

11. maddede, 'savaştan önce yarım kalan işler adaletle halledilecek ve daha önceden var olan alacaklar ilgili hükümet tarafından ödenecek' hükmü yer aldı.

12. maddeye göre, taşınmaz malları bulunanlar üç yıl süre zarfında bunları değiştirmeli ya da satmalıdır. Sadece, Revan eski Serdarı Hüseyin Han ile kardeşi Hasan Han ve Nahçıvan eski Hâkimi Kerim Han bu haktan mahrum edildi.

13. maddeye göre, her iki taraftan da esir düşenlerin tamamı dört ay içerisinde serbest bırakılacaktır.

14. madde ise her iki devlete sığınanlarla ilgilidir. Rusya'nın tasvip etmediği kişilerin İran tarafından, belli bölgelere (Karabağ ve Nahçıvan) yerleşmesine izin verilmeyecektir.

15. maddeye göre, Güney Azerbaycan'da yerleşen ahalinin istedikleri takdirde Rusya'ya göçebilecekleri ve bunlara müsait imkânlar yaratılacağı ifade edilmiştir.

16. maddede ise bu antlaşmanın Rusya İmparatoru ve İran Şahı tarafından imzalanması ve bir an önce her yere duyurulması karar altına alındı.

Rusya ve İran arasında 1828 arasında Türkmençay antlaşması imzalandı. Bu antlaşma Rusya Ve İran arasındaki 1826-1828 savaşını sona erdirdi. 1813 senesinde gerçekleşen Gülistan antlaşmasında Rusya bazı topraklara sahip olmuştu. İran ise 20 milyon gümüş para vergi vermek durumunda kaldı. Rusya Hazar Denzinde kendi savaş gemile-

rinin durmasını istedi. Rus hâkimiyeti, Abbas Mirza'yı İran tahtının varisi olarak kabul etti.¹³²

Antlaşmada yer alan başka bir maddeye göre, Ruslar İrevan hanlığına bağlı Türk topraklarında yerleşen Ermenileri kendi topraklarına göç ettirmek hakkını elde ediyordu. Benzer Antlaşma 1828-1829 Rus-Osmanlı savaşı sonucunda yapılan Edirne Antlaşmasında da yer almıştı. Bunun sonucunda 1828-1830 yılları arasında İran'dan 40 bin, Osmanlı'dan ise 84 bin Hıristiyan İrevan topraklarına göç etti. Bu Ermeni Eyaleti oluşturmakla Ruslar bölgenin kontrolünü ellerinde tutmayı planlamışlardır. Çar II. Nikolanın emriyle Ermenilerin yerleşmesi için İrevan'ın en verimli topraklarından 200.000 hektarlık topraklar ayrıldı.¹³³

F. EDİRNE ANTLAŞMASI

Osmanlının iç ve dış parçalanmasında Rusya'nın en büyük rolü oynayacağı ve imparatorluğu yıkacak gücünün olacağı açıkça göz önündeydi. Çünkü Rusya bir taraftan yapmış olduğu savaşlarda Osmanlıdan bir miktar toprak elde etmiş diğer taraftan da Ortodoks reyanın hamisi tavrını takınmıştır. Osmanlı Devleti'nin içten parçalanmasının büyük adımları da Buğdan'da ve Mora'da çıkmış isyanlardı.¹³⁴

Edirne Antlaşması ile sonuçlanan Osmanlı-Rus savaşının başlangıcı 1821 yılında başlayan Mora ayaklanması olarak bilinmektedir. Bu ayaklanmayı Avrupa Devletleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya desteklemiş ve bu ayaklanmayı Avrupa'nın bir sorunu olarak görmüştür. Bundan sonra Rusya 1826 yılında AKKİRMAN Antlaşması ile Osmanlının Sırbistan'a imtiyazlar vermesini kabul ettirmiştir.¹³⁵

14 Eylül 1828 yılında Osmanlı- Rus savaşı sonunda Edirne'de Antlaşma imzalandı. Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Akdeniz'deki donanmaları 20 Ekim 1829'da Navarin limanında demirli olan Osmanlı-Mısır donanmasını yaktılar. Kendilerinden tazminat iste-

---

¹³² Vladimir Petrovich Potomkin, 'İstoriya diplomati', **Obedinie Gosurdarstvennih Knijno-Jurnalnih İzdatelstvo**, Moskva-Leningrad, 1945, T. 3, s. 803.

¹³³ Okan Yeşilot, 'Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları', **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 36, Erzurum, 2008, s. 193.

¹³⁴ Şerafettin Turan, '1829 Edirne Antlaşması', **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. IX, S.1-2, Ankara, Mart-Haziran 1951, s.111.

¹³⁵ Onur Oral, **XVI'dan XX. Yüzyıla Belgelerle Edirne**, Ege Basım, İstanbul, 2006, s. 29.

nince de İstanbul'daki elçilerini geri çektiler, Rusya ise Babiâli'nin yayımladığı bildiriye bahane ederek savaş açtı. Böylece başlayan 1828 Osmanlı-Rus savaşı, Rusların Edirne'ye girmesiyle Osmanlılar aleyhine noktalanmıştır. Balkanlar'da ve Kafkas'larda saldırıya geçen Ruslar Boğdan'a girdikleri gibi Anapa Kalesi'ni de kuşattılar. Bunun üzerine Bâb-ı Meşihat'ta toplanan umumi mecliste Haremeyn müfettişi Keçecizâde İzzet Molla, Rusya ile Antlaşma önermesinde bulunmasına rağmen bu görüş kabul edilmeyerek harp ilânına karar verildi. Bu arada Ruslar Tuna'yı aşarak İbrâil'i almışlar, Anapa, Kars ve Ahıska'yı ele geçirmişlerdi. Savaş aleyhindeki lâyihasını II. Mahmut'a sunan İzzet Molla ise Sivas'a sürülüp, barış isteyen Şark seraskeri Galib Paşa da Gelibolu'ya gönderildi.

Bu sırada Edirne önündeki Rus kuvvetleri herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan şehre girip, Kırklareli ile Lüleburgaz'ı da işgal ettiler. Rus gemileri İstanbul Boğazı'na saldırırken Ege'deki bir filo da Çanakkale Boğazı'nı ablukaya aldı. Bu durumda İstanbul'un savunulması için bazı tedbirler alınmaya çalışıldı, barış görüşmelerinin başlayabilmesi için Başdefterdar Mehmed Sâdık ile Anadolu Kazaskeri Abdülkadir efendi temsilci olarak seçildiler.

Osmanlı delegeleri, yanlarında arabulucu olarak Prusya'nın bir temsilcisi olduğu halde 28 Ağustos'ta Edirne'ye gittiler. Barışa esas olacak Rus teklifleri 31 Ağustos'ta kendilerine verildi. Ruslar Yunanistan'ın bağımsızlığını Sırbistan ile Eflak-Boğdan imtiyazlarının genişletilmesi dışında çok ağır bir tazminat ödenmesini ve bu çerçevede Anadolu'da bazı kalelerin kendilerine verilmesini istiyorlardı. Asıl görüşmelere 3 Eylülde Orta Saray'daki Bostancı dairesinde başlandı.

Başka taraftan tam bağımsız bir Yunan devleti kurulması için üçlü yeni bir protokol imzalayan Rusya yeniden harekâta girişmiş, Silistre'yi ele geçiren General Diebitch Edirne'ye doğru ilerlemeye başlamıştı. Doğuda Erzurum'u ve Fas'ı (Poti) alan Rus birlikleri Bayburt önlerine kadar ilerlediler. Fakat bu ilerleyiş iki cephede savaşan Rusya için kolay olmamış, arkalarının kesilmesinden korkan ve salgın hastalıklardan dolayı büyük kayıplara uğrayan Ruslar barış isteme gereğini duydular. Çar Nikola'nın arabuluculuğun istediği Prusya Kralı Friedrich Wilhelm'in gönderdiği General Müffling'le yapılan görüşmelerden sonra toplanan "umumi meşverette Reîsülküttâb Pertev Efendi'nin aleyhte

bulunmasına rağmen Şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'nin teklifiyle barış yapılmasına karar verildi. Bu arada ise İngiltere ile Fransa da devreye girmişlerdi.¹³⁶

Bab-ı Ali ise Prusya, Fransa ve İngiltere'nin araya girmesiyle, Londra Antlaşmaları temelinde bir barışa razı oldu. Barış görüşmelerinde Osmanlı Devleti'ni Başdefdar Mehmed Sadık Efendi ile Anadolu Kazaskeri Abdülkadir Bey temsil ettiler. Rusya'yı ise Kont Dibiç, Kont Aleksey Orlov ve Kont Frederik Palen temsil ettiler.¹³⁷

12 Eylül'deki görüşmelerde Osmanlı delegeleri, ticaret konusundaki küçük bir değişiklik dışında Rus tekliflerini hafifletmede sonuç alamadılar. Böylece son şeklini alan metinler 15 Rebülevvel 1245 (1828) Pazartesi günü imzalandı. Osmanlı hükümeti antlaşmanın imzalandığını Prusya elçisinin barış müjdesinden öğrendi. Bayburt önlerindeki Rus karargâhında da barış dolayısıyla 101 pare top atıldı.

Antlaşma, bir esas, bir de Memleketeyn (Eflak ve Boğdan) konularını kapsayan ek bir protokol olmak üzere iki metin halinde düzenlendi.

14 Eylül 1829 tarihinde Edirne'de imzalanan antlaşma hükümleri şöyledir:¹³⁸

1. Taraflar barışı gerçekleştirmek için samimi çaba sarf edecekler.
2. Ruslar, işgal ettikleri toprakları boşaltacaklar.
3. Prut nehri eskisi gibi iki devlet arasında sınır olacak: Tuna üzerine sınır çizgisi, Hızır İlyas (St. Georges) koluna kadar uzayacak. Rusya bırakılan Tuna adarında ve delta üzerinde bayındırlık çalışmaları yapılmayacak, istihkâm vb. tesisler kurulmayacak, karantina binalar kurulabilecektir. Rus savaş gemileri bu koldan Prut ırmağına kadar Tuna üzerinde hareket edebilecektir
4. Rusya'nın İran'la yaptığı 1828 Türkmençay Antlaşması'nı Osmanlı Devleti kabul edecek.
5. Eflak ve Boğdan'ın savaştan önceki statüsü devam edecek.

---

¹³⁶ Şerafettin Turan, 'Edirne Anlaşması', **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007, C. X, ss. 442-443.

¹³⁷ Turan, a.g.md., s. 444.

¹³⁸ Pod Styagom Rossii: Sbornik Arkhivnykh Dokumentov/ P44 Sost., Primech. A. A. Sazonova, G. N. Gerasimovoy, O. A. Glushkovoy, S. N. Kistereva.— M.: Russkaya Kniga, 1992, s. 102-116 .

6. Rus tüccarlarının sahip olduğu haklar, kabul edilecek. Rus ticaret gemileri Karadeniz ve Akdeniz’le Boğazlarda dolaşabilecek.
7. Rusya ile 1806’dan beri süregelen Antlaşma razılıklardan ötürü Rus tüccarlarının uğradığı zarar ve ziyanı kapatmak üzere 18 ayda ödenmek şartıyla 1.500.000 Hollanda altını tazimat ödeyecek.
8. Savaş giderlerine karşılık Osmanlı Devleti Asya topraklarının bir miktarını Rusya’ya bırakacak.
9. Osmanlı Devleti Londra Antlaşması’nı onaylayacak, yani Yunanistan’ın bağımsızlığını kabul edecek.

Osmanlı bu antlaşmayla toprak kaybetti. Bunlar: Rumeli’de Mora ve Güney Yunanistan’ı Ege Denizi’nde Cezayir-i Bahr-i Sefid takımadalarını Sırbistan sınırı üzerinde altı kadılık merkezini, Tuna deltasının yarısına kadar olan bucak topraklarını, Kafkasya da Gürcistan, Gur ve İmeret Prenslüklerini ve daha sonra da savaş tazminatı olarak Ahıska eyaletini bırakmak zorunda kaldı.¹³⁹

Tuna’nın sol sahiline yakın adalarla Müslümanların oturdukları yerler Eflak-Boğdan’a ait olacaktı. Bu iki ülkenin halkı, Rusların tamamen çekilmesini takip eden iki yıl boyunca bütün vergilerden muaf tutulacaktı. Osmanlı Devleti, Yunanistan hakkında üç devletin yaptığı Antlaşma ları yani Yunanistan’ın bağımsızlığını kabul ediyordu. Ruslar, ticaret tazminatının ilk taksidi olan 100.000 altın ödendikten sonra Eflâk’a katılacak Yerköy Kalesi teslim edildikten ve antlaşmanın tasdikli nüshaları değiştirildikten bir ay sonra Edirne, Kırklareli ve Lüleburgaz’dan çekileceklerdi. Eflak-Boğdan dışındaki yerden çekilmeleri işi ticaret tazminatı ödendiğinde tamamlanacaktı. Eflak-Boğdan ile Silistre, savaş tazminatı ödemeleri bitinceye kadar rehin olarak Ruslarda kalacaktı. Anadolu yakasındaki yerlerden çekilmeleri ise tasdiknamelerin değiştirilmesinden üç ay sonra başlayacak ve beş ayda tamamlanacaktı. Antlaşmanın onaylı nüshalarının en geç altı hafta içinde değiştirilmesi de öngörülmüştü.¹⁴⁰

Edirne Antlaşması, Rus ilerleyişini engelleyemeyen Osmanlı Devleti’nin diplomaside de başarı elde edemeyerek galibin dikte ettiği şartları kabul etmek zorunda kaldı-

---

¹³⁹ Bekir Şahin, ‘Edirne Antlaşması’, **Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, Ağaç Yayınları, 1993, C. III, s. 70.

¹⁴⁰ Şahin, a.g.md., s. 91.

ğını göstermektedir. Ödemeyi kabullendiği 11.500.000 Macar altını, hazinesinin altından kalkamayacağı çok ağır bir yükü. Ruslar, 26 Nisan 1830'da imzalanan bir senetle bunu 8 milyon Felemenk altınına indirmişler, Osmanlıların Yunanistan'ın tam bağısızlığını kabul etmesi şartıyla 1 milyondan daha vazgeçmişlerdi. Nihayet 1834 Ocağında savaş tazminatı 5 milyona, yıllık taksitler de 500.000'e indirildi. Bunun dışında, Rusların Eflak- Boğdandan çekilmeleri tazminatın ödenmesine bağlandığından çekilme işi sadece 1834'te gerçekleşebildi. Silistre'den çekilmelerine ilişkin sözleşme ise ancak 8 Nisan 1836-da imzalanabildi.¹⁴¹

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Rus orduları ilk defa "Balkanları aşarak" Edirne'ye kadar ilerlediler. Doğu Anadolu'da ise başta Erzurum ve Kars olmak üzere en önemli müstahkem mevkiileri ele geçirerek, bölgeyi işgalleri altına aldılar. Rusların Edirne'ye kadar ilerlemeleriyle, Rum evi / Balkanlar'daki Rum-Bulgar/ Ortodoks reayanın yer-yer açıkça düşman yanında yer aldıkları, işbirliği yaptıkları ve hatta Edirne Barışı akabinde Rusların çekilmeleri üzerine, onlardan önce ve onlarla beraber yer ve yurtlarını terk ile göçlere kalkıştıkları bilinmektedir.¹⁴²

Antlaşmalara özellikle konulan bu maddelerin hedefi, İran'ın ve Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya mücavir bölgelerinde yaşayan Ermeni reayanın, yeni elde edilen Revan ve Nahçıvan bölgelerinde göç ettirilerek, buraların nüfusça yerleştirilmesi ve tarihi coğrafyaya en uygun ve gerekli nüfus faktörünün ilavesiyle buralarda "Ermenistan" oluşturulmasını sağlamaktı.¹⁴³

1. Ermenileri Azerbaycan Topraklarına İskân Siyaseti

Türkmençay Antlaşmasının sonuçları ve etkileri günümüze kadar gelmektedir. Rusya bu antlaşmayla, daha önce işgal ettiği topraklara Revan ve Nahçıvan Hanlıkları'nı da kattı. Daha sonra Revan Hanlığını lağvedecek olan Rusya, burayı Erivan Guberniyası olarak adlandırmış ve gelecekte Ermenistan'ı oluşturmak için ilk adımını attı.

---

¹⁴¹ Turan, a.g.md., ss. 442-443.

¹⁴² Kemal Beydilli, '1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler', **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, C. XIII, s. 365.

¹⁴³ Beydilli, a.g.md., s. 366.

Türkmençay Antlaşmasının 15. maddesinde; Güney Azerbaycan'da yerleşen ahalinin istedikleri takdirde Rusya'ya göçebilecekleri ve bunlara müsait şartların yaratılacağı ifade edildi. Bu maddede açıkça belirtilmese de Güney Azerbaycan'dan, özellikle Marağa ve Urmiye'den alınan Ermeni ailelerin Kuzey Azerbaycan topraklarına yerleştirilmesine imkân sağlandı. Bu maddenin antlaşmaya konulmasında G. D. Lazerev ve Gribov'un özel gayreti oldu.

Ermenilerin Rusya'ya karşı gösterdikleri ilgi daha I. Petro devrinde başladı ve o sıralarda Rus kuvvetleriyle birlikte İran'a karşı savaştan çekinmediler. I. Petro, Doğu ticaretinden istifade etmek için Ermenilerden faydalanmayı düşünmüş ve bu temaslar neticesinde Çar, Ermenileri Rusya'ya yerleşmeye davet etmiş, kendilerine dinî ve dünyevî her türlü imtiyaz ve garantileri vermeye hazır olduğunu bildirdi.

Yapılan bu antlaşmayla, Azerbaycan Türkleri ikiye bölündü, bu problem halen devam etmektedir. Bir diğer önemli sorun da, Rusya'nın, antlaşmaya koydurduğu 15. maddeye dayanarak, Revan başta olmak üzere bölgeye, İran'da, Osmanlı Devleti'nde ve kendi topraklarında yaşayan Ermenileri göç ettirmesidir. Antlaşma öncesinde bölgede çoğunlukta bulunan Türkler planlı olarak yapılan bu göçler neticesinde nüfus olarak azınlığa düştü ve böylece Ermenistan Devleti'nin temelleri atıldı.

Buna sebep olarak Osmanlı cephesinde görüldüğü gibi 1828 yılında Rumların Kars ve Doğu Bayezid'e girmesi ile Ermeniler, Osmanlılara karşı olan gerçek duygularını açığa çıkarıldı. Ermeniler o kadar ileri gittiler ki, Anadolu'nun başka illerini de işgal etmek için Rusları teşvik ettiler. Osmanlıya karşı 90,000 gönüllü Ermeni, Rusların yanında savaşa katıldılar.¹⁴⁴

1804-1813 ve 1826-1828 yıllarındaki İran-Rusya savaşlarında ve bu savaşların sonunda Azerbaycan'a, özellikle de Karabağ bölgesine İran, Osmanlı Devleti ve Güney Azerbaycan'dan Ermeniler kitleler halinde göç ettiler.

Sadece 1826-1828 İran-Rus savaşı esnasında İran'dan Azerbaycan'a 18 bin Ermeni ailesi gelmiş, savaş sonrasında yapılan Türkmençay Antlaşmasıyla Ermeni göçleri

---

¹⁴⁴ **Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, "Ermeniler" md. , Tercüman Gazetecilik Matbaacılık, İstanbul, 1985, s. 174.

daha da artmaya başladı. 1828-1830 yılları arasında İran'dan 40 binden fazla Ermeni, Osmanlı Devleti'nden ise yaklaşık 84 bin Ermeni, Gence ve Revan bölgelerinin en verimli arazilerine yerleştirdiler.¹⁴⁵ Rusya'nın Kafkasya'yı, Hıristiyanlaştırması veya Ermenileştirmesi 20. yüzyılın başlarına kadar devam etti ve yaklaşık olarak 1 milyon 300 bin Ermeni bölgeye yerleştirildi.

Antlaşmadan önce Revan ve Nahçıvan bölgesinde yaklaşık 25 bin Ermeni yaşarken, antlaşmadan hemen sonra bölgeye İran ve Osmanlı Devleti'nden Ermenilerin göç etmesiyle bu vilayetlerin etnik terkihi Ermenilerin lehine değişmeye başladı. Bu Bölgeye, İran ve Osmanlı Devleti'nden Ermeniler göç edilirken, Revan'ın; Kırkbulak, Zengibasır, Köprübasır, Vedibasır, Şerur, Sürmeli, Derekent-Parçanis, Saatlı, Talin, Seyidli-Ağsakallı, Serdarabad, Görnibasır, Abaran, Dereçiçek ve Göyçe bölgelerinde; Nahçıvan'ın; Elinçeçay, Mevazihatun, Hok ve Dereleyez bölgelerinde; Ordubad'ın ise Eylis, Deste, Bilev ve Cennep bölgelerinde yaşayan Türklerin birçoğu Osmanlı Devleti'ne ve İran'a göçmek mecburiyetinde kaldılar. Burada dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biri de Ermenilerin planlı bir şekilde bölgeye yerleştirilirken burada yaşayan Türklerin de göçe zorlanmalarındır. Bu siyaset Azerbaycan coğrafyasında günümüze kadar değişik zamanlarda (1905, 1918, 1948-1953, 1988) birçok defa Ermeniler ve Ruslar tarafından uygulamaya konuldu.¹⁴⁶

General Paskeviç tarafından Ermenileri Nahçıvan ve Revan'a göç ettirmekle görevlendirilen aslen Ermeni olan Albay Lazerev bu konuda çalışmalarına hemen başlamış, antlaşmanın imzalanmasının ardından 14 Şubat tarihinde Lazerev hazırladığı raporu Paskeviç'e gönderdi. Bu raporda Lazerev: "Ermeniler savaş sırasında üzerlerine düşeni yaptılar, şimdi onlar Rusya'ya göçmek istiyorlar. Ermenilerin hızlıca ve rahat bir şekilde göç edilmesi için şu tedbirlerin alınması gereklidir;

1. Göç ettirme işine memur edildiğine dair kendisine resmî belge verilmesi.

---

¹⁴⁵ Hacı Hesenova Nurlan oğlu, **Türkmençay, Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Respublikası**, Herb Tarihi Muzeyi, Bakü, 2009, s. 10.

¹⁴⁶ Eziz Boran Orduxan oğlu, **Karabağ Ehalisi Rus-Kacar Mühâribesi dövründe, Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Respublikası**, Herb Tarihi Muzeyi, Bakü, 2009, s. 46.

2. Göç ettirme işine yardım etmek için yeteri kadar Ermenice bilen subay tayin etme yetkisinin kendisine verilmesi.
3. İklim vesaire şartlarından dolayı göç ettirme işinde karşılaşılan zorluklarda ordunun yardım etmesi.
4. Fakir Ermeni ailelerine göç için ‘hazineden yardım edilmesi’ tekliflerinde bulunması.

Bunun üzerine Paskeviç, 26 Şubat’ta Lazarev’e bu tekliflerin yerine getirilmesi için hususi talimat gönderdi. Lazarev, 24 Aralık 1829 tarihli gönderdiği raporda, “26 Şubat - 11 Haziran 1828 tarihleri arasında 8249 Hıristiyan aileyi Revan, Nahçıvan ve Karabağ’a göç ettiğini” yazdı. İran’dan Ermenilerin göç etmesine Mart 1828’de başlandı ve kısa süre içerisinde Ermeniler, Ebreğünus, Beneniyar, Kazancı, Halilli, Arınç, Karababa, Nurs, Eylis, Dize ve Çenneb gibi kasaba ve köylere iskân edildiler. İran’dan göç eden Ermeniler çoğunlukla Müslüman toprak sahiplerinin ellerinden alınan arazilere yerleştirildiler. Türkmençay Antlaşmasının imzalanmasında önemli rol oynayan ve Rusya’nın İran büyükelçisi olan Griboyedov bu göçlerle ilgili, “Müslümanlar, geçici olarak buralara yerleştirilen Ermenilerin daha sonra bu topraklara sahip çıkmalarından korkuyorlardı. Bu yüzden Rusya’nın Kafkasya’da Ermenilere büyük hak ve avantaj sağlaması sebepsiz değildi” değerlendirmesini yapmıştır.¹⁴⁷

2. İran Ermenilerinin Rusya’ya Tehciri

Ermenilerin İran’dan Rus topraklarına göç etmeleri büyük ölçüde Albay Lazarev tarafından yürütülmüştür. Lazarev, bütün Ermenilerin tanıdığı ve saydığı bir ailenin mensubuydu. Moskova’daki “Ermeni Şark Dilleri Enstitüsü” 1816’da Lazarev ailesinin sağladığı imkânlarla kurulmuştu.¹⁴⁸ Tebriz’in kapıları savunulmadan Ruslara açıldı. 19 Ekim 1827’de buraya giren General Paskeviç, şehrin kumandanlığına Ermeniler üzerinde büyük saygısı ve etkisi olan Albay Lazarev’i tayin etti.¹⁴⁹

---

¹⁴⁷ Nermin Emirbeyova Şövkət kızı, *Armyanskiy Faktov v Kompanii 1826 g, II Rusko-İranskoy (Kadjarskoy) Voyni, Azerbaycan Tarihi Azerbaycan Respublikası*, Herb Tarihi Muzeyi, Bakü, 2009, s. 51.

¹⁴⁸ Beydilli, a.g.md., s. 368.

¹⁴⁹ Beydilli Kemal, a.g.md., s. 369.

Zira Antlaşmanın 15. Maddesi Azerbaycan’da yaşayan Ermenilerin bir sene içinde Rus topraklarına geçebileceklerine, mal ve mülklerini bir süre içinde satmalarına veya nakletmelerine amir idi. Taşınmaz malları tasfiyesi için beş senelik bir süre ön görül-mektedir. Göç etmek istemeyen ve yerlerinde kalanların, harbi esnasındaki tutumlarına tabi tutulamayacağı hususuna da antlaşmada özellikle yer verilmiş bulunuyordu.¹⁵⁰

Ayrıca göç edenlerin, özellikle Revan ve Nahcivan bölgelerine sevk edilmek istenmesi ve böylece, bu yeni ele geçirilmiş bölgelerin Ermeni nüfusu ile iskân edilmesi açıkça 13 Madde de ifade ediliyordu. Rus kıtaları 9 Mart 1828’de Tebriz’i terk etmeye başladılar. Türkmençay’ına mücavir çeşitli köylerde yaşayan Ermeniler yola koyulmak için hazırlıklarını bitirmişlerdir. Önceden İran hükümeti göçmenlerin sayısı çok olmaz diye düşündü, fakat Ermeniler bir göçme havasına girince huzursuzluk ve şaşkınlık duymaya başladılar.¹⁵¹

Göç işlerinin ancak belirli bir zaman içinde halledilmesi mümkün olabilecek en önemli konusu, muhakkak ki taşınmaz malların hemen ve değerinde satılarak, tasfiye edilmesinde rastlanan zorluklar oldu. Ancak Ermenilerin her türlü mal varlıklarını, çiftlik ve tarlalarını geride bırakarak Rusya’ya göç etmeye hazır olduklarını Albay Lazarev’e bildirmelerinin teminine yetmekteydi. Fakat herkesin kısa bir zaman içinde yollara düşmesi, günlük ekmek dâhil olmak üzere, pek çok ihtiyaçların karşılanmasında önemli zorlukların ortaya çıkmasına yol açmıştı. Urmıye’den, Merega ve Tebrizden gruplar halinde yola çıkan Ermeniler, Aras’a doğru yola koyulmakta, sayısız kervanlar halinde Azerbaycan’dan geçmekteydiler.¹⁵²

Göç ederek taşınmaz mallarını İran’da bırakmak zorunda kalanlar, yapılan barış antlaşması uyarınca taşınmaz mallarının satışlarını beş yıl içinde yapabilecekler ve bu işlerin takibi için geride bir temsilci bırakabileceklerdi. Terk edilen malların bir listesi Abbas Mirza’ya teslim edilecek ve bunlar yeni tebaası olacakları Rus Çar’ının koruyuculuğu altında mahfuz kalacaklardı. Ermeniler Ruslarla aynı hakka sahip olacaklar ve orada dindaşları arasında yeni bir vatan bulacaklardı. Bırakıp terk edilen yerlerin onlar için ne

---

¹⁵⁰ Beydilli, a.g.md., s. 369.

¹⁵¹ Beydilli, a.g.md., s. 372.

¹⁵² Beydilli, a.g.md., s. 372.

kadar değerli olduğunu sadece kendileri biliyordu. Fakat bir Hıristiyan olan hükümdarın tebaası olacaklarını ve anavatanlarını düşünmek zorundaydılar.¹⁵³

Göç etmeyen Ermeni Köylerine yollanan Rus asker ve kozakları, ahaliye baskı yaparak göçe zorlamaktaydılar. Mal ve mülklerini terk ile yola düşen zengin Ermenileri, şu anda burada bıraktıkları zenginliklere Rusya’da uzun zaman erişebilecekleri söylenildi. Fakat bunların göç etmelerinin yine de engellenmediğini ifade eden Lazarev, rahiplerin ahaliyi göç etmeye teşvik ve tahrik ettiklerine dair olan suçlamaları kabul etmekteydi.

154

24 Aralık 1829 da Lazarev Mareşal Paskeyeviç’e bir rapor takdim etti. Bu raporda, Azerbaycan’dan Rusya’ya üç buçuk ay içerisinde, yani çok kısa bir zaman da 8000 aileden fazla Ermeni’nin, Aras Nehri’nin öte tarafına geçirildiği ifade edilmiştir. Bu göçmenler için 14 bin Duka ve 400 Gümüş Ruble sarf edildi.¹⁵⁵

3. Ermenistan’ın Sınır Bölge Olarak Kuruluşu

1826’da yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasından sonra Osmanlı Devleti, askeri açıdan oldukça zayıflamıştı. Zira yeniçeri ocağının yerine kurulan yeni ordu hem istenen düzeyde değil ve hem de hiçbir savaş tecrübesi yok idi. Bunun fırsat olarak gören Batılı devletler, Rusya’nın da desteği ile Osmanlı Devleti’ne baskı yaptılar. Önce Yunanistan’ın İstiklalini sağlamışlar ve sonradan Sırpı, Bulgarları, isyana teşvik etmişler. Bunu da az gören Rusya, Osmanlı Devleti’ne karşı savaş açtı. Bu savaş 1829-1829 yıllarında Balkan ve Kafkas cephelerinde devam etti. Aynı zamanda kısmen de olsa Rusya’nın üstünlüğü ile sona erdi. İran savaşından sonra Osmanlı Devletini de yenen Rusya, bu iki Müslüman devlete karşı Kafkas’larda bir tampon bölge oluşturmaya karar verdi. 1723 yılından beri Rusya, Hıristiyan Gürcü ve Ermenilerle temas halinde bulunmuştur. Fakat ikincisini tercih eden Ruslar, 1828 Türkmençay ve 1829 Edirne Antlaşmalarının tespit ettiği sınırlara Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri zorla Erivan’a göç ettirdiler. Bu bölge, yani Ermeni devleti, o zamanlar Osmanlı ve İran sınırlarına paralel uzanan bir tampon bölgeydi. Ruslar bu Ermeni Devletini İran’ın ve Osmanlı Devleti’nin Kafkaslara doğru

---

¹⁵³ Beydilli, a.g.md., s. 374.

¹⁵⁴ Beydilli, a.g.md., s. 375.

¹⁵⁵ Beydilli, a.g.md., s. 376.

ilerlemelerini ve Müslüman toplulukları kurtarmak teşebbüslerini önlemek için kurmuşlardı. Ancak, bu iki devletin böyle bir teşebbüse girmeyeceklerini öğrenince Rusya, tampon olarak kurulan bölgeyi bilhassa Osmanlı Devleti'ne karşı yargılama üssü ve bir nifak merkezi olarak kullanılmaya başlandı.¹⁵⁶

Fakat biraz zaman geçtikten sonra zorla göç ettirilen Ermeniler, kendilerine Osmanlı topraklarındaki rahat hayatlarına dönmelerine izin vermesi için Osmanlı hükümetine müracaat etmişlerdir. Geri dönme şansı bulamayanlar bir kısmı isteyerek bir kısmı da istemeyerek Rusya'nın Osmanlı aleyhindeki siyasetlerinde birer maşa gibi kullanılmak durumunda kaldılar. 1829-1830 yıllarda Erzurum ve çevresinden Ermeniler göç ettirilerek Revan (Erivan) ve çevresine yerleştirildiler.¹⁵⁷

Tampon bölge olarak kurulan ve merkezi Erivan (Revan) olan Ermenistan'da demografik yapı oldukça enteresan olmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde Bulunan ve Erivan bölgesinin demografik, sosyal-ekonomik yapısı hakkında son derece geniş ve önemli bilgiler veren 8 adet "Revan Tapu Tahrir Defterleri" bölgenin tamamen bir Azerbaycan toprağı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da göstermektedir ki, Güney Kafkasya'dan Çukurova'ya kadar dağınık bir şekilde tüccar bir kavim olarak ve yaşadıkları bölgelerde azınlıktan çoğunluğa geçmemiş olan Ermeni halkı içim Osmanlı Türkleri ile Azerbaycan Türklerinin toprakları üzerinde bir Ermenistan yaratılmıştır.¹⁵⁸

---

¹⁵⁶ Mehmet Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 21.

¹⁵⁷ Yusuf Karaca, 'Ermeni Göçleri', **Berikan Tarih Ansiklopedisi**, Berikan Yayınları, Ankara, 2002, C. II, s. 107.

¹⁵⁸ Saray, a.g.e., s. 23.

SONUÇ

Yapmış olduğumuz bu araştırmada XVIII yüzyılın ikinci yarısı Azerbaycan'da İran hükümlanlığına son verilmesi, bağımsız hanlıkların varlığı ile karakterize edilmiştir. Bilindiği üzere Azerbaycan hanlıkları birdenbire değil, derin kökleri, tarihi zorunluluklarla ve gelişmekte olan faktörlerin temelinden oluşmuştur. Azerbaycan hanlıklarının Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin öğrenilmesi aşağıdaki sonuçların çıkarılmasını göz önünde bulundurmaktadır:

XVIII yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan topraklarında kurulmuş olan feodal devletlerin, hanlıkların Osmanlı Devleti ile mevcut olan karşılıklı ilişkileri kendi bağımsızlıklarını koruma uğruna verdiği mücadelenin bir parçasıdır.

Bu ilişkilerin oluşmasında başlıca etkenlerden biri dönemin uluslararası konjonktürüdür. Aynı dönemde İran ekonomik, siyasi açıdan derin bir yıkıma uğradığı halde, Rusya hızla gelişmektedir. Onun hammadde ve satış piyasasına olan ihtiyacı, aynı zamanda Azerbaycan'ın coğrafi konumu ve Doğu ülkeleri ile yapılan ticarete oynadığı rol Rusya'yı Hazar sahili vilayetleri ele geçirmeye sevk etmiştir.

Azerbaycan hanlıkları arasında kesintisiz olarak devam eden çekişmeler Rusya'nın Güney Kafkasya'da iyi bir pozisyon alma planına uygun gelse de Osmanlı'yı ciddi rahatsız etmiştir. Önceki kudretini kaybetmiş bir Osmanlı devleti, Rusya'nın yayılmacı planlarını Azerbaycan hanlıklarının yardımıyla durdurmak istemiştir.

XVIII yüzyılın ikinci yarısında Güney Kafkasya bölgesinde yaşanan süreçler batının gelişmiş ülkelerinin dış politikaları ile yoğun olarak ilgilidir. O dönem Rusya-Osmanlı ilişkilerinin karakterize ediliyordu ve bu çelişkiler çok zaman Azerbaycan hanlıklarını bağımsız dış politika yürütmek imkânından mahrum ediyordu. İşte bu nedenle Volga-Hazar transit su yolu ile sıkı bağı olan hanlıklar Rusya ile ülkenin Batı ve Güney Batı bölümünde bulunan hanlıklar çok zaman Osmanlı ile sıkı ilişki içine girmişlerdir. Rusya'nın Güney Kafkasya'ya, özellikle Azerbaycan'a müdahalesi, hanlıkların Osmanlı Devleti'ne daha fazla yaklaşmasına neden olmuştur. Rusya tehlikesinin güçlendiği bir ortamda Hacı Çelebi

Han, Genceli Şahverdi Han, Şamahılı Muhammed Han, Karabağlı İbrahimhalil Han, Nahçıvanlı Cəfərqulu Han ve başka Azərbaycan hanları bu tecavüzlerden korunmaq, kendilerine arka çıkacaq bir güc yaratmaq amacıyla Osmanlı Devletiyle diplomatik ilişkiler kurmuşlardır.

Osmanlı Devleti ile hanlıkların karşılıklı ilişkilerinin şekillenmesinde 1768-1774 yıllarında yaşanan Rusya-Osmanlı savaşı büyük bir rol oynamıştır. Bu savaşta Osmanlı Devleti Azərbaycan hanlıkları ile Güney Kafkasya'nın diğər Müslüman halklarının Rusya aleyhine ittifakını yaratmaq istemiştir. Fakat her araç ile Osmanlı-Azərbaycan ilişkilerinin önlemeye çalışan Rusya devletinin Azərbaycan topraklarına tecavüzü güçlendiğı için Azərbaycan hanlıkları sadece bu savaşta Osmanlı Devleti'ne yardım etmişlerdir.

Önceleri Azərbaycan topraklarını işgal etme niyetinde olan Osmanlı'nın, XVIII yüzyılın ikinci yarısında Rusya ve İran Devletlerinin aksine, Azərbaycan topraklarını işgal etmək niyeti olmamıştır. Kendini savunma imkânlarına sahip olan Osmanlı ayrıca Azərbaycan hanlıklarını da Rusya'nın saldırılarına karşı himaye etmeye çalışmıştır. Osmanlı belgelerine bakıldığında, Osmanlı sultanının Rusya devletine resmi itirazlarına rastlanması bunu kanıtlamaktadır. Bu dönemde Azərbaycan hanlıkları Osmanlı Devleti'ne yaptıkları başvurularında bir yandan Rusya ve ona bağı güçlerin saldırısından korunmaq istemişler diğər yandan da kendileri Osmanlı Devleti'nin askeri yardımı ile Rusya'nın Güney Kafkasya'da güçlenmekte olan etkisinin önlemeye çalışmışlardır.

1783 yılında kapanmış Georgiyevsk Antlaşmasından sonra "Hıristiyan Bloğu'nun Azərbaycan topraklarına müdahalesinin güçlenmesinden rahatsız olan Azərbaycan hanlıklarının Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri daha da yaklaştı. Bu nedenle 1785 yazında Azərbaycan'ın en etkili hanlıklarının heyeti İstanbul'a gelerek Osmanlı Devleti'nden onları himaye etmesini rica etmiştir. bu bağlamda Osmanlı, Azərbaycan hanlıklarını sadece Rusya'nın saldırısı değil, aynı zamanda Gürcü ve Ermeni saldırısından da korumaya çalışmıştır. Bu münasebetle Gürcü Çarı II. İrakli'den, Azərbaycan hanlıklarının içişlerine karışmaması talep edilmiştir.

Fakat 1780'lerin sonuna doğru Osmanlı Devleti'nin Azərbaycan hanlıkları ile karşılıklı ilişkilerinde daha çok "*ihtiyatlı tedbirlere*" başvurduğu görülmektedir. 1768-1774 yılı savaşında mağlup olan Osmanlı Devleti, Rusya ile ilişkilerini etkilemesinden çekindiğı için

Azerbaycan hanlıklarının Rusya saldırısı karşısında askeri yardım için yaptıkları başvurularına somut cevap verememiştir. Olaylara ancak diplomatik araçlarla müdahale etmeye çalışmıştır. Rusya'nın Azerbaycan topraklarına olan işgalci niyetlerinden rahatsız olan Osmanlı Devleti ayrıca Azerbaycan hanlıklarının kendi aralarında yaşanan çekişmelerin son bulmasına destek olmuştur.

1787–1791 yıllarında gerçekleşmiş olan Rus-Osmanlı Savaşı'nda Azerbaycan hanlıkları ile Osmanlı Devleti'nin karşılıklı ilişkileri önem arz etmiştir. Bu savaşta hem Rusya hem de Osmanlı, Azerbaycan hanlıklarını kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Fakat hanlıklar arasında Osmanlı Devleti'ne eğilim güçlü olduğundan Rusya her araç ile onlara karşı saldırısını güçlendirmiştir. Bu tecavüz planları esasen Kartli-Kaxetiya Çarı II Irakli ve Karabağ Hanlığı topraklarında yaşayan, hanlığa ihanet eden Ermeni melikleri ile hayata geçirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu savaşta yenilmesi Rusya İmparatorluğu'na Güney Kafkasya'da, aynı zamanda Azerbaycan'da kendi işgalci niyetlerini hayata geçirmeye geniş imkân vermiştir. Uluslararası ortamla Antlaşma ya mecbur olan Osmanlı Devleti artık Azerbaycan hanlıklarını önceki gibi savunamamıştır.

XVIII yüzyılın sonlarına doğru İran'da hâkimiyet kurmak için mücadeleye başlayan Ağa Muhammed Şah'ın Azerbaycan topraklarına tecavüzü karşısında hanlıkların dış politika çizgisi daha da aktif hale gelmiştir. Onlar bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için Osmanlı Devleti'ne müracaat etmişlerdir. Hatta bu vesileyle Karabağ Hanı İbrahim Halil Han Osmanlı Devleti'ne özel mektup göndermiştir. Fakat belirttiğimiz objektif zorluklar yüzünden Osmanlı Devleti Azerbaycan hanlıklarından yardım görmemiştir. Osmanlı bu mücadelede Ağa Muhammed Şahın Rusya İmparatorluğu ile çatışacağını düşündüğü için bekleme pozisyonunu almıştır.

Osmanlı'nın, Rusya'nın Güney Kafkasya'daki politikasını tam bir şekilde idrak etmesine rağmen, mevcut gerçekleri dikkate alarak, aktif siyasetten sakınması, hanlıklarla karşılıklı ilişkilerin güçlenmesinde olumsuz etkisini göstermiştir. Bu durum Rusya'nın bölgede nüfuzunu güçlendirmesi için geniş olanaklar yaratırken, 1796 yılında General V. Zubov kumandası ile Rus birliklerinin Azerbaycan'a müdahalesi gerçekleşmiştir. Bu nedenle açmazda kalan Azerbaycan hanlıklarının bazıları dış politikalarında ikili ilişkilere ağırlık vermeye başlamışlardır. Fakat Rus birliklerinin Azerbaycan topraklarını ele geçir-

mesine karşı çıkan hanlar başta Guba Hanı, Şeyhali Han olmak üzere yine de yardım için Osmanlı Devleti'ne müracaat etmişlerdir.

Böylece ekonomik ve stratejik öneme sahip olan Azerbaycan XVIII. yüzyılın ikinci yarısında komşu devletlerin mücadele alanına dönüşmüştür. Azerbaycan topraklarında merkezi bir devletin olmaması ise ülkenin mücadele gücünü azaltıp, dış işgaller için elverişli ortam yaratmıştır. Böyle bir ortamda küçük ve zayıf olan Azerbaycan Hanlıkları kendi bağımsızlıklarını korumak adına diğer komşu devletlere başvurmaya mecbur kalmışlardır. Bu dönemde Azerbaycan hanlıklarının yoğun olarak siyasi ve diplomatik ilişkiler kurduğu ülkeler Osmanlı ve Rusya olmuştur.

1790'lı yıllarında Güney Kafkasya'da yaşananlar sonucunda Osmanlı bölgeyi etkilemek gücünden mahrum kalmıştır. Diğer bir deyişle Güney Kafkasya'da Rusya ve İran'ın karşı karşıya geldiği bir ortamda Osmanlı Devleti yaşanan olaylara karşı seyirci konumda kalmıştır. Azerbaycan hanlıklarının yardım için başvuruları maalesef Osmanlı Sarayı tarafından cevapsız bırakılmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan hanlıklarının Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin zayıflaması ise XIX yüzyılın başlarında Azerbaycan topraklarının Rusya ve İran arasında dağıtılmasına zemin oluşturmuştur.

19. yüzyılın başlarında Kafkaslar, Rusya ile İran arasında tam bir hâkimiyet mücadelesine sahne olurken, iki ülke arasında 1804'de başlayan Azerbaycan coğrafyasına hâkim olma mücadelesini Rusya kazanmış ve 1806 yılına gelindiğinde, Revan, Nahçıvan, Gence, Karabağ, Şeki, Şirvan, Bakü, Kuba Hanlıkları ele geçirilmiştir.

Bu gelişmelerin sonucunda 18 Şubat 1828'de Türkmençay köyünde Abbas Mirza ile Paskeviç barış için el sıkışmışlardır. Gülistan Antlaşması'ndan sonra farklı olarak İrevan ve Nahçıvan Hanlıkları da Rusya'ya verilmiştir. Sınır eskisi gibi Aras nehri kabul edilmiş ve böylece Türkmençay Antlaşması yapılmıştır. Antlaşma ise Azerbaycan toprakları bölünürken, 1804-1813 ve 1826-1828 yıllarındaki İran-Rusya Savaşlarında ve bu savaşların sonunda Azerbaycan'a, özellikle de Karabağ bölgesine İran, Osmanlı Devleti ve Güney Azerbaycan'dan Ermeniler kitleler halinde göç ettirilmiştir. Bu göçler ise günümüzde de büyük bir sorun olarak devam eden Ermenilerin Karabağ bölgesi istilasını başlatmıştır.

KAYNAKLAR

ABDULLAYEV Mehman, Qemberoglu, **Xanlıqlar və Rus Müstəmləkəçiliyi dövründə Şimal Azərbaycanda Aqrar Münasibətlər XIX əsrin 40-cı illərinə qədər**, Bakı, 2005.

ADIGÖZEL Mirze Bey, **Karabağname**, Yazıçı, Bakı, 1989.

AHUNDOV Nazim, **Garabağ Salnameleri**, Yazıçı Neşriyatı, Bakü, 1989.

ALİYARLI Süleyman, **Azərbaycan Tarihi (Uzak Keçmişdən 1870 ci İllərə Geder)**, Azərbaycan Neşriyyat, Bakı 1996.

ALLAŞÜKÜR Paşazadə, **Kafkas'da İslam**, Azneşir, Bakü, 1991.

ARAS Osman Nuri, 'Azərbaycan Ekonomisi və Dönüşüm Süreci', **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:5 Sayı:19, Kasım 2003-Ocak 2004.

AŞURBEYLI Sara, **Azərbaycan Dili və Tarihi Bakü Şəherinin Tarihi**, Avrasiya Press Yayıları, Bakü, 2006.

AŞURBEYLİ Sara, **Bakü Şəherinin Tarihi**, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakü, 1998.

AYDOĞMUŞOĞLU Cihat, 'Abbas Mirza (1789-1833) və Dönemi', **Uluslar arası Sosial Araştırmalar Dergisi**, Sayı 19, C. 4, Güz 2001.

Azərbaycan Cumhuriyyəti Anayasası, (Çev. Ozan Ergül, Cavid Abdullayev)

BAKIHANOV Abbaskulu Ağa, **Gulustanı-İrem**, Azneşir, Bakı, 2001.

BEYDİLLİ Kemal, '1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler', **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**.

- BORAN Eziz Orduxan oğlu, **Karabag Ehalisi Rus-Kacar Mühariyesi dövründe, Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Respublikası**, Herb Tarihi Muzeyi, Bakü, 2009.
- BRONEVSKİ Semen Mihayloviç, Noveşiya Geografiçeskaya İ İstoriçeskaya İzvestiya O Kavkaze, T.2, İzdatelstvo Tip. S Selivanskogo, Moskva 1823.
- BUNYATOV Ziya Musa, **Azerbaycan Tarihi**, 2. fes., Azerneşr, Bakü, 1994.
- BÜNİYATOV Ziya Musa, ‘Azerbaycan’, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, DİB Yayınları, C. 1. İstanbul, 1991.
- BÜNİYADOV Ziya Musa, **Azerbaycan, VII-IX Asırlarda**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1994.
- BÜNİYADOV Ziya Musa. - Yusufov, Y.B., **Azerbaycan Tarihi**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1994.
- CAFEROĞLU Ahmet, **Azerbaycan**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1940.
- CAVADOV Nurlan, Azerbaycan ve Birleşmiş Milletler, Ankara Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.
- CAVANŞİR Ahmet Bey, **Karabağ Hanlığının Tarihi**, çev. Şükürzade E.B, Türkmenistan Türkleri İle Dayanışma Derneği Yayınevi, İstanbul, 1993.
- CEBRAYİLOV Neriman, **Göyçay; Tarih, İktisadiyat, Medeniyyet**, Zirve neşriyatı, Bakü, 2005.
- CEMAL Gökce, **Kafkasya ve Osmanli İmperatorlugunun Kafkasya siyaseti**, İstanbul Yayın Evi, İstanbul, 1979.
- ÇAĞLA Cengiz, **Azerbaycan’da Milliyetçilik ve Politika**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002.

ÇELİK Nihat, Azerbaycan Tarihi ve Azerbycan'ın Siyasi-İktisadi Toplumsal Yapısı, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kasım, 2006.

DUBROVİN N.F. **İstorii Voym İ Vladiçestvo Russkiy Na Kafkaze**, Sank Peterburg, 1871.

EFENDİYEV Oktay, **Azerbaycan Tarihi XIII-XVIII. Asırlar**, Elm Yayınevi, Bakı, 2007.

EİYEV Fuad-Hesenov Urfan, **İrevan Hanlığı**, Şerg-Qerb Yayınları, Bakı, 2007.

EMİRBEYOVA Nermine Şövkət kızı, **Armyanskiy Faktov v Kompanii 1826 g, II Rusko-İranskoy (Kadjarskoy) Voynı**, Azerbaycan Tarihi Azerbaycan Respublikası, Herb Tarihi Muzeyi, Bakü, 2009.

GASİMOVA Mihriban, Azerbaycan'da Dini Hayat, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1999.

GÖYÜŞOV Altay, "Azerbaycan'da Sovyet Hâkimiyetinin İslam'a Münasebette Yürüttüğü Devlet Siyaseti", **Gütb Dergisi**, Haziran 2004.

HASANOĞLU Murteza-Abiyev Vasif, Bağımsızlığından Sonra Azerbaycan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Karşılaştığı Ekonomik Problemler, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 18, Ağustos-Ekim 2003.

HESENOVA Hacı Nurlan oğlu, **Türkmencay, Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Respublikası**, Herb Tarihi Muzeyi, Bakü, 2009.

HÜSEYNOV Yunis Rzaoğlu, **Karabağnameler, Azerbaycan Tarihini Öğrenmek İçin Kaynak Gibi**, Elm yayınları, Bakı, 2007.

İBADOV, R. H, 'Şeki Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri', **Türkler Ansiklopedisi**, C. V, Ankara 2002.

- İBN Kesir, **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, Büyük İslam Tarihi, (çev. Mehmet Keskin) Çağrı Yayınları, C. 7 İstanbul 1994.
- İSMAYILOV Mahmud, **Azerbaycan Tarihi XIX. Asır**, Elim Yayınları, Bakı, 2007.
- İŞİPEK Ali Rıza-Aydemir Oğuz, **Çeşme Deniz Savaşı 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşları**, Denizler Kitapevi, İstanbul, 2006.
- KARABAĞLI Mirze Camal Cavanşir, **Karabağ Tarihi**, Yazıcı, Bakı, 1989.
- KARABAĞLI Mirza Cemal Cevanşir, **Karabağ Tarihi**, (çev. Tahir Sünbül), Kök Yayınları, Ankara, 1990.
- KARACA Yusuf, Ermeni Göçleri, **Berikan Tarih Ansiklopedisi**, Berikan Yayınları, Ankara, 2002.
- KOZUBSKİ E.İ, İstoriya Goroda Derbenta, Russkaya Tipografiya V. M. Sorokina, Temir-Han Şura, 1906.
- KÖPRÜLÜ M. Fuat, Azerî, **İslam Ansiklopedisi**, C. 2, MEB. Yayınları., İstanbul, 1993.
- KUTLUK A., “Azerbaycan Hanlıkları”, **Türk Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1950.
- MAHMUDOV Yakub, **Azerbaycanlılar (etnik ve siyasi tarihe genel bakış)**, Aspolıqraf Yayınları, Bakı, 2008.
- MARKOVA Olga Petrovna, **Rassiya, Zakavkazie İ Mejdunarodnie Otnoşenie v XVII Veke**, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1966.
- MECİDOV Ceyhun, Azerbaycan'da Demokratikleşme Sureci ve Siyasi Partiler; Çok Partili Hayata Geçiş, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora tezi), Ankara, 2008.
- MEHMET Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 1993.

- MEHMETOV İsmail, “**Türk Kafkas’ında Siyasi ve Etnik Yapı**”, **Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi**, (çev. Ekber N. Necef, Şamil Necefov), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009.
- MEHMETOV İsmail, **Türk Kafkasında Siyasi ve Etnik Yapı, Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Arasında Azerbaycan (Lenkeran Hanlığı)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- MELTEM Duran, Azerbaycanda Ülke Etüdü, **İstanbul Ticaret Odası**, Yayın no: 2002-28, İstanbul, 2002.
- MEMMEDOV H, Osmanlı İmperyasının Harici Siyasetinde Azerbaycan hanlıkları, **Azerbaycan Elimler Akademisi**, Haverleri Tarihi, Fəlsəfə və Hüquq seriyası, 1989.
- MEMMEDOV İsmail, **Azerbaycan Tarihi**, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü, 2005.
- MEMMEDOVA İrade, **Rusya İle İran Arasında Azerbaycan (Lenkeran Hanlığı)**, (çev. Şimşir Sebahattın), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- MEMMEDOVA İrade, Talış (Lenkeran) Hanlığı, **Türkler Ansiklopedisi**, C. V, Ankara, 2002.
- MUSTFAZADE Tofiq Teyyuboğlu, Guba Hanlığı, **Türk Ansiklopedisi**, C. V, Ankara 2002.
- NECEFLİ Gültekin Cemil Kızı, **Azerbaycan Hanlıklarının Osmanlı Devleti İle Siyasi Alakaları (XVII. asrın II. yarılı)**, Nurlar Yayınevi, Bakı, 2002.
- NERSESYAN M. **İz İstorii Russko-Armyanskikh Otnosheniy**, Erevan, 1956.
- NESİBLİ Nesib, Azerbaycan’ın Milli Kimlik Sorunu, **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, C.7, Sayı:1, İlkbahar 2001.
- NUSRETOĞLU Telman, **Rusyanın Azerbaycanda Hakimiyet Kurma Mücadelesi (1801-1813)**, İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 2012.

ORAL Onur, **XVI'dan XX. Yüzyıla Belgelerle Edirne**, Ege Basım, İstanbul, 2006.

Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, "Ermeniler"md. , Tercüman Gazetecilik Matbaacılık, İstanbul, 1985.

PAŞAYEVA Elza, **1801-1830 İllerde Rusiya, Türkiye ve İran Münasibetlerinde Azerbaycan Problemi**, Nurlan Yayınları, Bakü, 2004.

ROSSİİ Pod Styagom, Sbornik Arkhivnykh Dokumentov/ P44 Sost., Primech. A. A. Sazonova, G. N. Gerasimovoy, O. A. Glushkovoy, S. N. Kistereva.— M.: Russkaya Kniga, 1992.

POTOMKİN Vladimir Petrovich, İstoriya diplomati, Moskva – Leningrad, Obedinie Gosurdarstvennih Knijno – Jurnalnih İzdatelstvo, 1945.

REHİMOĞLU Arif, Satranç Tahtasında Azerbaycan ve Farsistan, **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, Cilt:7 Sayı:1, İlkbahar 2001.

RZAYEV A.E, **Azerbaycan Tarihi XIX-XX. Asırların Evveli, Ali Mektebler Üçün Mühazire Kursu**, Bakı Universite Yayınevi, 2010.

SADIQOV H. **Rusiyə-Türkiyə münasibətlərində Cənubi Qafqaz problemi (1787-1829-cu illər)**. Bakı, 1991.

SAMADOV Elsavar, Azerbaycan'da Din Eğitimi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2006.

SEFEROV Rehman, Sovyet Donemi ve Bagimsizlik Sonrasi Azerbaycan Nufusunun Etnik Yapisindaki Degismeler, **Türkiye arasdirmalari Dergisi**. 2001.

SEMENOV Linoid Sergeyevic, **Rasiya Mejdunarodniia na Srednim Vastoke v 20-kh gadakh XIX v**, Leningrad, 1963.

SÜLEYMAN Mehman, **İrevan Hanlığının Rusiyaya Birleştirilmesi Tarihi**, Herb neşriyatı, Bakü 1997.

SOMUNCUOĞLU Tuğrul, **Azerbaycan Ülke Raporu**, Ankara, 2012.

ŞAHİN Bekir, Edirne Antlaşması, **Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, Ağaç Yayınları, 1993.

ŞERAFETTİN Turan, '1829 Edirne Antlaşması', **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. IX, ss.1-2, Ankara, Mart-Haziran 1951.

ŞERAFETTİN Turan, 'Edirne Antlaşması', **TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. I, İstanbul, 2007.

TABERİ, Ebu Ca'fer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, **Tarih-i Taberi**

TOGAN, Zeki Velidi, 'Nadir Şahtan Sonraki Vaziyet ve Rus İstilasası', **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.

TUKİN Cemal, **Osmanlı Devleti Devrinde Boğazlar Meselesi**, Üniversite Matbaacılık, İstanbul, 1947.

Turkmenchayskiy mirniy Dogovor Mejdu Rossiey i İrano, Sbornik Arhivnih Dokumentov, Moskva, Russkaya Kniga, 1992.

UMUDOĞLU Vidadi, Kuzey Azerbaycan Çar Rusyası Tarafından İşgali ve Sömürgeciliğe Karşı Mücadele (1801-1826), Aktaran, Cengiz Yavan, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Şubat 2000/01, N0: 124.

YEŞİLOT Okan, 'Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları', **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 36, Erzurum, 2008.

YILDIZ Hakkı Dursun, 'Babek' **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, DİB Yayınları, İstanbul 1991.

YILMAZ Hayati, Mirza Ali Ekber Sabir, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/1, Yaz 2012.

YUSEFOVİCH T.P. **Dogovori Rossii s Vostokom, Sank Peterburg**, Tipografiya Basta, Maskva, 1869.

YÜKSEL İbrahim, 'Carlık Rusya'sının Azerbaycan'ı İstilas'ı ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu', Kafkas Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 1988.

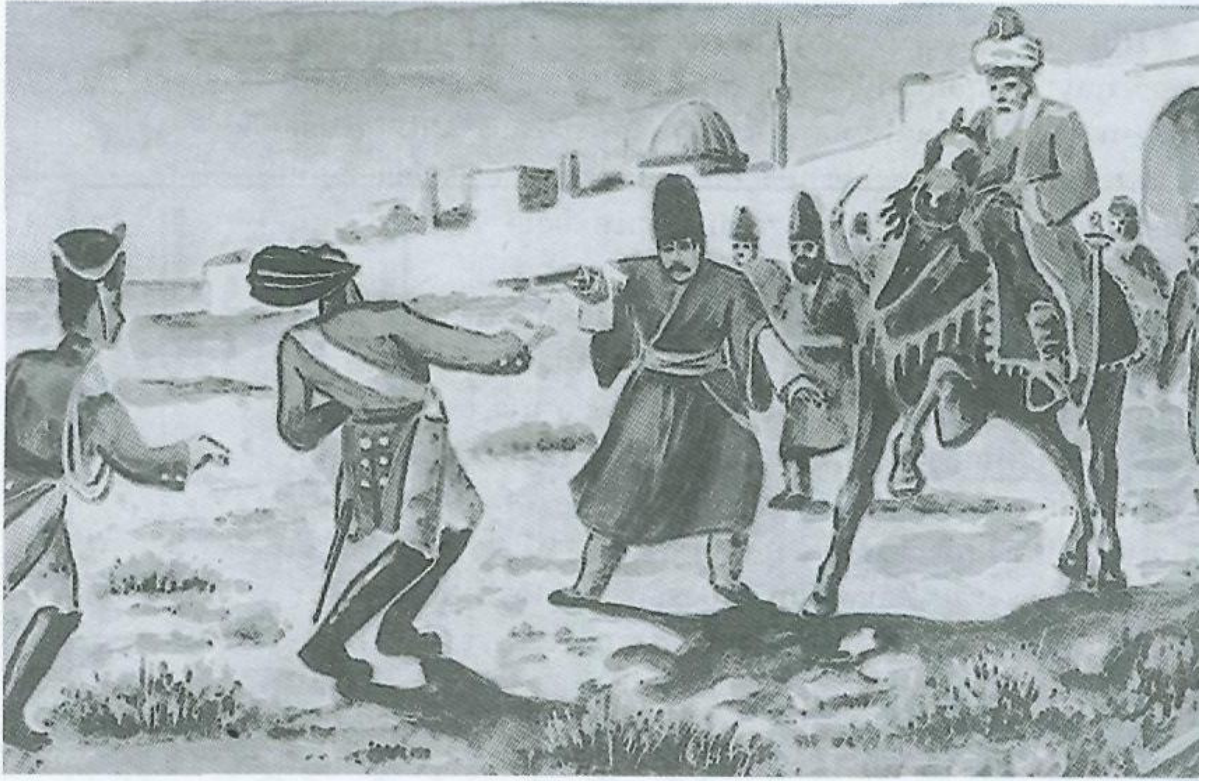
YÜKSEL Mevlüt, I. Dünya Savaşında Erzurum'un Rus İşgalinde Düşüşü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2006.

ZEYNALOĞLU Cihangir, **Muhtasar Azerbaycan Tarihi**, Maarif Yayınları, Bakü, 1993.

Şəkil 1. General Sisyanovun öldürülməsi (8 fevral 1806-cı il)

Şəkil 2. Türkmənçay müqaviləsi (10 fevral 1828-ci il)

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Dadaş Mutallimov		
Doğum Yeri ve Yılı	Bakü – 10.04.1985		
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Rusça, Arapça, Farsça		
ve Düzeyi	-		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1992	2003	Etibar Şiraliyev Adına 274 Sıylı Orta Mekteb
Lisans	2003	2008	Bakü İslam Üniversitesi
Yüksek Lisans	2011	2014	U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	-	-	
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	dadash_baki@hotmail.com		
	Tarih İmza Adı Soyadı	Dadaş MUTALLİMOV	